

incurrerit hæresim (qui alterum Deum tantum bonum, alterum infert iudicem et conditorem) quam Arii, qui cum majorem Patrem et minorem Filium prædicet: tamen Filium non negat conditorem. Ergo cum venia audienda sunt, quæ dicturi sumus, et conatus nostri ^a favore potius et orationibus adjuvandi, quam spernendi aure malevola, quia carpere et detrahare vel imperiti possunt; doctorum autem est, et qui laborantium uovere sudorem, vel lassissimum porrigere, vel errantibus iter ostendere. Dominus noster atque Salvator non ita laboravit in Israel, quomodo laboravit in gentium populo. Denique Israel loquitur confidenter: *Ecce tot annis servio tibi, et numquam mandatum tuum præterivi, et numquam dedisti mihi hædum, ut cum amicis meis epularer: sed postquam filius tuus hic qui devoravit substantiam suam cum meretricibus, venit, occidisti illi vitulum saginatum (Luc. xv): nec tamen confutatur a patre, sed clementer ei dicitur: Fili, tu semper mecum es, et omnia mea tua sunt: epulari et gaudere te oportebat, quia hic frater tuus mortuus erat, et revixit: perierat, et inventus est.* Pro gentium populo immolatus est vitulus saginatus, et pretiosus sanguis effusus, de quo Paulus ad Hebræos plenissime disputat (*Hebr. x*). Et David in psalmo: *Frater, inquit, non redimit, redimet homo (Ps. XLVIII, 8).* **430** Decrevit Christus, ut ille cresceret: iste mortuus est, ut ille viveret: hic descendit ad inferos, ut

^a Ex Florentinis quinque, totidemque Brixie et Romanis aliquot codicibus reponit Victorius, *conatus nostri fovendi potius, et orationibus adjuvandi: olim*

A ille cælos ascenderet. In Israel vero nullas tantus labor fuit. Unde et invidet juniori fratri, ^b quod post substantiam cum meretricibus lenonibusque productam, recipiat annulum et stolam, et polleat prisina dignitate. Quod autem ait, quæ sub una nocte nata est, significat tempus ante adventum Christi, qui mundi lumen fuit, de quo dicitur: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit (Rom. XIII, 12).* Et una nocte perit, quando occubuit eis sol justitiæ, et Dei perdere sermonem. Civitas vero Ninive magna atque pulcherrima, præfiguratur Ecclesiam, in qua major est numerus quam decem (*Al. duodecim*) tribuum Israel: quod et fragmenta in solitudine significant duodecim cophinorum (*Marc. vi*). Ignorant autem quid sit inter dextram et sinistram, vel propter innocentiam et simplicitatem, ut lactentem monstret ætatem, et relinquat intellectui, quantus sit numerus ætatis alterius, cum tantus sit parvulorum. Vel certe (quia magna erat urbs, et in domo magna non solum vasa sunt aurea et argentea, sed et lignea et fictilia (*II Tim. II*)) erat in ea plurima multitudo, quæ ignorabat ante actam poenitentiam quid esset inter bonum et malum, inter dextram et sinistram. Sed et jumenta multa: multus est enim Ninive numerus jumentorum et irrationabilium hominum, qui comparantur jumentis insipientibus, et assimilantur eis (*Ps. XLVIII*).

erat, orationibus audiendi, et adjuvandi.

^b Vitiosa metathesi legit Martian. *post quod.*

S. EUSEBII HIERONYMI STRIDONENSIS PRESBYTERI COMMENTARIORUM IN MICHÆAM PROPHETAM LIBRI DUO.

PROLOGUS ^a.

431-432 Michæas, in quem nunc commentarios dictare cupio, in ordine duodecim prophetarum, secundum Septuaginta interpretes tertius est; secundum Hebraicum (*Al. Hebraicam veritatem*), sextus, et sequitur Jonam prophetam, qui succedit Abdia, atque ita sit ut tertius sit Amos, et Joel secundus post Osee, qui apud omnes primus est. Ergo quasi in corde voluminis positus, debet profunda continere mysteria, et sermo Dei, qui semper descendit ad prophetas, descendit ad Michæam (*מִיכָה*) quoque, qui interpretatur *humilitas*: ad Michæam de Morasthi, qui usque hodie juxta Eleutheropolim ur-

^a Inscrubitur *φλοπονστάτας* Paulæ ejusque filiae Eustochio, quod ex præfatione libri tertii Commen-

C hem Palæstinæ haud grandis est viculus. Morasthi (*מורשתאי*) autem in lingua nostra *hæredem* sonat. Pulchre igitur humilitas, quæ inter virtutes vel præcipua est, spe hæreditatis Dominicæ nascitur. Humilitas autem non illa quæ venit de conscientia peccatorum; sed quæ inter virtutes ponitur, juxta quam dicitur: *Humiliamini sub potenti manu Dei, ut vos exaltet in tempore visitationis (I Petr. v, 6).* Et: *Qui se humiliat, exaltabitur (Luc. XVIII, 14).* Et: *Ante contritionem elevatur cor viri, et ante gloriam humiliatur (Prov. XVI, 18).* Unde et Dominus: *Discite, inquit, a me, quia mitis sum et humilis corde (Mat. XI, 29).*

tariorum in Amos compertum est.

Quomodo ergo apud nos votiva, et quasi ob virtutis A pria : sic apud Hebræos et Michæas, et Abdias et Zacharias cæteraque his similia, ex virtutum auspiciis ponuntur vocabula : verbi gratia : *victoris, casti, pii, probi* : et apud Græcos *σώφρων* vocatur, et *νικής* : et appellativa nomina vertuntur in pro-

LIBER PRIMUS.

(Cap. I. — Vers. 1.) **433** *Verbum Domini quod factum est ad Michæam Morasthiten, in diebus Joatham, Achaz, et Ezechiaë, regum Juda : Quod vidit super Samariam et Jerusalem, Sive juxta Septuaginta, de quibus vidit super Samariam et Jerusalem.* Verbum igitur Domini factum est ad Michæam, post Osee, Amos, et Isaiam, qui sub Ozia vaticinati sunt. Ex quo intelligimus, Michæam Oziaë temporibus non prophetasse; sed filii ejus Joatham, post quem regnavit Achaz, Ezechia in patris Achaz imperium succedente, sub quo decem tribus ab Assyriis in captivitate ductæ sunt (IV Reg. xviii). Quantum ergo ad historiam pertinet secundum ordinem captivitatis (quia primum capta est Samaria metropolis Israel, postea Jerusalem urbs Judæ) prophetiaë titulus ponitur primum de Samaria, secundo de Jerusalem. Quantum vero ad mysticos intellectus, quia Samaria semper in hæresibus accipitur, Jerusalem in Ecclesia, dicimus verbum Domini fieri ad humilem (Al. Jerusalem) et ad cohæredem Christi, de perversis dogmatibus, et de Ecclesia, si qua forte peccata commiserit, et totius voluminis ordinem contexere. Quod autem Samaria et decem tribus, quæ scissæ sunt sub rege Jeroboam a stirpe David (III Reg. xi), accipiantur in persona hæreticorum, et omnis quidem Scriptura testatur, sed maxime propheta Osee, et hic ipse liber, qui hæreticos impios et Ecclesiasticos peccatores vocat. Statim enim sequitur : *Quæ est impietas Jacob? nonne Samaria? et quod es: peccatum domus Juda? nonne Jerusalem?* Hoc dumtaxat juxta Septuaginta translatores. Cæterum in Hebraico quomodo legatur, post paululum subjiciemus. Sed et illud quod hæretici semper in dogmatum suorum sibi quasi sublimitate confidunt, et Ecclesie simplicitatem despiciant, in alio loco dicitur : *Væ qui despiciunt Sion, et confidunt in monte Samariaë (Amos vi, 1) : de Sion enim egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem (Isai. ii, 3).* Porro Samaria fabricata est sibi de proprio sensu vitulos aureos, habentes quidem in superficie pulchritudinem; sed vitalem spiritum non habentes : et fabricata est in domo Dei, quod interpretatur *Bethel*. Nec enim recipere poterat populus Israel deos, nisi **434** qui de Scripturis, et in domo Dei fabricati sunt. Quamvis autem conciliabula sua vocent Bethel, tamen post fabricationem idolorum desiit esse Bethel, et vocatur *Bethaven*, quod dicitur *domus idoli*, pro quo Septuaginta transtulerunt domus *Ἰδύ*. Hoc de titulo : nunc veniamus ad exordium prophetiaë, et

Lernæa (Hydra) bestia sæviante, sancti Spiritus invocemus adventum. Vos, o Paula et Eustochium, ad Dominum Salvatorem fundite preces, ne mihi noceat invidia, sed ut mens libera id tantum cogitet quod nititur explanare, nec sentiat conviciorum alapas, quas Dominus in passione contempsit (Marc. xiv, et Joan. xvi, xviii).

(Vers. 2.) *Audite, populi omnes, et attendat terra et plenitudo ejus, et sit Dominus Deus vobis in testem, Dominus de templo sancto suo.* **LXX** : *Audite, populi omnes, et auscultet terra, et omnes qui sunt in ea, et sit Dominus Deus vobis in testimonium : Dominus ex domo sancta sua.* Quia juxta historiam manifestus est sensus, lectoris prudentiaë intelligentiam derelinquo. Juxta tropologiam autem convocat ad auditum populos, id est, totius orbis Ecclesias, et ad auscultandum terram, quia terrena in ea hæreticorum exstructa sunt dogmata. Quod autem hæreses inter carnis opera numerentur, quæ semper refertur ad terram, et Apostolus ad Galatas non tacet (*Galat. v*), et Dominus in Evangelio prudenti indicat auditori : *Qui de terra est, de terra loquitur.* Et ad distinctionem eorum rursus de Ecclesiasticis dicit : *Qui autem de celo venit, super omnes est (Joan. iii, 31).* Et : *Quod vidit et audivit, hoc testatur.* Si autem hoc quod ait : *Audite, populi*, propter illud Dominicum : *Qui habet aures audiendi, audiat (Luc. viii, 8)*, plus aliquid sonat, quam quod postea inferitur : *Attendat terra, aptabimus Ecclesie, Audite, populi omnes.* Hæreticis vero qui terrenam susceperunt doctrinam : *Attendat terra, et omnes qui in ea sunt* : ut et isti si audierint, et illi si attenderint, non patiantur ea quæ postea sermo Domini comminatur. Et sit eis Dominus in testimonium, sive ut in Hebraico legitur, *in testem*, vel ut apertius interpretatus est Symmachus, *testificans*, et testificans non aliunde, nisi de domo sua, quæ est Ecclesia, aut **435** certe in Filio, id est, in Domino nostro Jesu Christo, qui vere templum est Patris : et de cujus ore loquitur Pater, viscera penetrans et medullas eorum, qui attendere voluerint et audire.

(Vers. 3 seq.) *Quia ecce Dominus egredietur [Vulg. egredietur] de loco suo, et descendet et calcabit super excelsa terræ, et consumentur montes subtus eum, et valles scindentur sicut cera a facie ignis, sicut aquæ que decurrunt in præceps : in scelere Jacob omne istud, et in peccatis domus Israel. Quod scelus Jacob? nonne Samaria? Et quæ excelsa Judæ? nonne Jerusalem, apud LXX : Dominus ex domo sancta sua, expungunt mss. nostri.*

^a Maluit Victorius ex Florentiaë Brixiaëque codicibus, et horum volumen ordinem contexere, etc.

^b Postrema verba, *Dominus de templo sancto suo* :

lem? LXX: Ecce enim Dominus egrediatur de loco suo, et descendet, et ascendet super excelsa terræ, et commovebuntur montes subter eum, et valles tabescent sicut cera a facie ignis, et sicut aqua profluens in descensum: propter impietatem Jacob, omnia hæc, et propter peccatum domus Israel. Quæ est impietas domus Jacob? nonne Samaria? Et quod est peccatum domus Juda? nonne Jerusalem? O Samaria et Jerusalem, audite, et diligenter attendite Dominum vobis de templo suo testificantem, et prædicentem quæcumque facturus est, Ecce egrediatur Dominus de loco suo. Qui enim mitis est et benignus, et cujus natura clementia est, vestri causa cogitur personam, quam non habet, crudelitatis assumere. Et descendet et calcabit super excelsa terræ. Descensio Dei est, et majestatis ejus ad inferiora decursus, calcare terram, et potentes quosque conterere. Et consumuntur, inquit, sive tabescent montes, et valles sub eo, quos principes intelligamus et populos. Et quomodo viciniam ignis cera non sustinet, et prono cursu aquæ feruntur in præceps: ita omnis impiorum superbia, Domino veniente, solvetur et defluet. Hoc autem totum fiet propter scelera decem tribuum, quas vocat Jacob et Israel, et propter prævaricationem Juda; quia in decem tribubus Samaria metropolis fuit, et in regno Judæ Jerusalem excelsorum idola fabricata est: hoc juxta litteram. Tropologie autem egrediatur Dominus de loco suo, quem vel Filium, vel omnes sanctos intelligere possumus. Ipse enim Filius ait: Ego in Patre, et Pater in me (Joan. xiv, 10). Et de sanctis: Habitabo et inambulabo in eis, et ero eorum Deus, et ipsi erunt mihi populus (Levit. xxvi, 12). 436 De his ergo egrediatur, non quod derelinquat eos; nam et de apostolis egrediebatur sermo Domini ad audientes, et tamen non relinquebat eos: et hujusmodi loca, id est, ea quæ Deum hospitem habere mereantur, quasi cum Christo resurgentia, et cum eo in cælestibus sedentia, sursum posita sunt. Unde et descendere dicitur ad eos qui doctrinam ejus in monte audire non possunt. Cumque descenderit, non ascendet in humilibus et in his, qui deorsum positi sunt; sed qui terræ vocantur excelsa, et qui intelligentes advenientis Domini majestatem, commovebuntur. Et quamvis montes sint, tamen ad talis aurigæ et ascensoris pavebunt præsentiam. Valles autem, id est, animæ χολκοῖς [terrenis] insertæ corporibus, nec cum cælesti homine resurgentes, præsentiam ejus ferre non poterunt; sed quidquid in eis durum fuerit, resolvetur, et ita fluent, quomodo si aquæ plana non habeant, feranturque præcipientes in profundum. Veniet ergo Dominus terribilis ad docendum, id est, ad movendos montes, et vallium humilia resolvenda, quia impietatem fecit Jacob, et peccatum Israel. Impietas enim Jacob conciliabula hæreticorum sunt, quæ vocantur Samaria. Et peccatum Juda, id est,

A ejus, qui Dominum constitetur, non est aliud nisi Jerusalem, in qua multa crimina reperiuntur. Quod autem domus Juda referatur ad Christum, ejus Ecclesia est, et sæpe diximus, et illud ponamus ad præsens: Juda, te laudabunt fratres tui: manus tue supr dorsum inimicorum tuorum (Gen. xlix, 8). Potest quoque et sic intelligi, quod propter impietates Samariæ et scelera Judæ, agressus sit Dominus de loco quondam suo, et dixerit ad Judæos (Matth. xxiii, 38): Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta (Luc. xiii, 35). Et descenderit de cælis, et ascenderit super excelsa terræ, id est, super eos qui ex gentium humilitate credentes, excelsi esse meruerunt. Et commoti sunt montes, philosophorum dogmata, et regna sublimia, et hi qui humiles permanserunt, consumpti sunt et contriti Salvatoris adventu, et crescente Ecclesia, montibusque in sublime surgentibus, idola corruerunt in profundum. Egressus est ergo Dominus de loco suo, et de genibus constructa Ecclesia est, ut 437 moverentur montes sub pedibus ejus, et profunda vallium solverentur, quia impie egit Jacob, et peccavit Israel, et omnes tribus Dominum negaverunt.

(Vers. 6 seq.) : Et ponam Samariam quasi acervum lapidum in agro, cum plantatur vinea, et detraham in vallem lapides ejus, et fundamenta ejus revelabo, et omnia sculptilia ejus concidentur, et omnes mercedes [Al. merces] ejus comburentur igni, et omnia idola ejus ponam in perditionem, quia de mercedibus meretricis congregata sunt, et usque ad mercedem meretricis revertentur. Super hoc plangam et ululabo, vadam spoliatus et nudus, faciam planctum veli draconum, et luctum quasi struthionum, quia desperata est plaga ejus, quia venit usque ad Judam, tetigit portam populi mei usque ad Jerusalem. LXX: Et ponam Samaria in pomorum custodiam in agro, et in plantationem vineæ: et detraham in voraginem lapides ejus, et fundamenta ejus revelabo, et cuncta sculptilia ejus concident, et ^b universæ mercedes ejus comburentur igni, et cuncta idola ejus ponam in perditionem, quia ex mercedibus fornicationis congregavit, et ex mercedibus fornicationis destruxit. Propter hoc plangam atque lugebit, ibi discalciata et nuda, faciet planctum quasi draconum, et luctum quasi filie Sirenarum, qui obtinuit plaga ejus, quia venit usque ad Judam, et tetigit usque ad portam populi mei usque [Al. in] Jerusalem. Secundum ordinem peccatorum, fit ordo poenarum. Primum peccavit Samaria, et fabricata est idola, et pro Domino vitulos adoravit; prima ergo et pereat. Destruam eam, venientibus Assiriis, et ponam quasi acervum lapidum cum plantatur vinea, ut [Al. et] redigatur in tumulos; Et detraham in vallem lapides ejus. Erat quippe in montibus sita, ubi nunc Sebaste est, in qua et sancti Joannis Baptistæ ossa sunt condita. Et fundamenta ejus revelabo. Tanta quippe ruina erit, et tanta urbis subversio: igni, Græco concinente textu. Leviora infra amendamus.

^a Palatini mss., quæ est impietas Jacob; Græca quoque exemplaria pleraque vocem, domus, ignorant.

^b Mss. Palatini, universas mercedes ejus comburent

ut non solum parietes et aedificia corruant; sed fundamenta quoque usque ad extremum lapidem revelentur. Et omnia sculptilia ejus, cunctaque divitiarum, quas diversi reges in eam comportaverunt, concidentur et comburentur igni, et ad nihilum rediguntur. Siquidem opes et multiplex suppellex, quæ ex fornicatione **438** (ut putabantur) idolorum fuerant congregata, ducentur ad aliam meretricem, id est, ad Ninive: ut quomodo in terra sua fornicati sunt cum idolis quæ fecerunt, sic vadant ad aliam terram idolorum et fornicationis, id est, ad Assyrios. Hucusque de Samaria. Et quia eadem plaga perventura sit ad Jerusalem (et ipsa enim simili errore peccavit, derelinquens Deum suum et idola fabricans) propterea propheta facit quasi *ἑρπωκονία* Dei, et sub persona sua inducit plangentis affectum: et dicit: *Super hoc plangam et ululabo: radam spoliatus et nudus* (decem enim tribus perdidit) et faciam planctum velut draconum, et luctum quasi struthionum. Quomodo enim dracones terribili sibilo personant, juxta historias eorum, qui de physicis conscripserunt, eo tempore quo vincuntur ab elephantis: et sicut struthiones immemores sunt ororum suorum, et quasi non pepererint, in arena calcandos pedibus bestiarum (*Job xxxix*) fetus relinquunt, de quo in *Job* plenius scribitur: ita et ego sine filiis spoliatus et nudus incedam. Et hoc faciam, quia desperata est plaga ejus, id est, Samariæ. Et idem peccatum, immo eadem pœna peccati, quæ evertit Samariam, venit usque ad Judam, et usque ad portas urbis mœx Jerusalem. Ut enim Samaria subversa est ab Assyriis: ita Juda et Jerusalem subvertentur a Chaldeis. Quia vero Samariam, hæreticorum semel intelleximus Ecclesiam, quæ separata a Deo, populi facta est conciliabulum, ipse Dominus commiratur positurum se eam in pomorum custodiam, in agrum et in plantationem vinearum. Multo enim melius est subverti inutilem civitatem, et lapides ejus quibus exstructa fuerat, in præceps detrahi, et præparari eam in pomarium plantationemque vinearum, quam in ædificatione pessima permanere. Cum enim destructa fuerit, et revelata fuerint fundamenta ejus (quibus sua videbatur celare mysteria, et firma habere dogmata in quibus stabat, et omnia idola quæ speciem videbantur habere, et pulchritudinem artificii sermone compositam, et a ministris Dei fuerint concisa, id est, a viris Ecclesiasticis) tunc **439** in loco ædificationis pessimæ, varia Ecclesiæ poma nascentur, et non solum nascentur, verum etiam custodientur, et plantabitur vinea Sorec, de qua fiat *vina*, quod se Dominus in regno Patris bibiturum esse promisit (*Marc. xiv*). Non solum autem fundamenta ejus, quæ prius terra premebantur, aperientur et proferentur in medium, et idola quæ sibi fixerant, concidentur; sed gloria quoque et

A divitiarum quas de fornicatione videbatur habere et errore suo, igne meo consumerent, de quo dixi in Evangelio: *Ignem veni mittere super terram, et quæquam volo ut ardeat* (*Luc. xii, 49*): atque comburentur, et redigentur ad nihilum, quia non de veritate contracta sunt dogmata; sed de fornicatione animarum, et errore hinc inde collecta sunt. Hæretici quippe non habent divitiarum de paterna hæreditate venientes, sed quotidie quod colant reperiunt, et idola sibi artificii manu, et curiosa mente confingunt. Propter hoc cum conversus fuerit ager eorum in pomorum custodiam, et præparatus ad vineas, et lapides quibus ædificata erat civitas, detracti in profundum, et revelata fuerint fundamenta eorum, et omnia sculptilia concisa et inronsa, et mercedes quas sibi vana spe pollicebantur, et quicquid velut Deum colere videbantur, redactum ad nihilum, quia de fornicatione animarum, omne sibi pretium comparant: tunc intelligentes errorem pristinum, in semet reversi plangent, in quibus ante ridebant, et lugebunt, in quibus prius fornicantes quodammodo lætabantur. Deponentque de pedibus suis quicquid mortiferum habuerant, et erunt discalciati, quia terra in qua statuti sunt, locus est sanctus, et vestimenta fornicationis suæ universa projicient; eruntque nudi, ut possint Christi indui vestimento, et facient planctum quasi draconum. Plancturi quippe sunt aliquando et dracones, quando viderint draconem maximum captum, et in hamo pendere piscantis, et mare **440** desolatum. Et lugebunt quasi filiarum Sirenarum, dulcia enim sunt hæreticorum carmina, et suavi voce populos decipientia. Nec potest eorum cantica præterire, nisi qui obtinuerit aurem suam, et quasi surdus evaserit. Propterea autem hæc istiusmodi Samaria planget atque lugebit, quoniam sagitta Domini vulnerata, et plagam sermonis accipiens, suum cognoscet errorem. Non solum autem ipsa peccavit, sed iniquitatem et errorem suum in Judæa quoque portas voluit introducere. Unde dicitur de ea: *Venit usque ad Judam, et tetigit usque ad portas populi mei, usque ad Jerusalem*. Portas, inquit, tetigit quas aures intelligimus. Cæterum urbem mediam intrare non potuit: quod si intrasset, fecisset de Jerusalem Samariam. Quoties viderimus de Ecclesia aliquos ad hæreticorum sermones scandalizari, et quaerere quomodo eorum respondeant quaestionibus, nec tamen recedere de Ecclesia, dicamus, *venit Samaria*, sive plaga Samariæ usque ad populum constituentem, usque ad aures populi Dei, usque ad aures Jerusalem. Hoc enim quod dicitur tetigit usque ad portas populi mei, *ἕρὸ κοινοῦ* intelligendum est, ut subaudiatur, tetigit etiam usque ad portas Jerusalem. Illic usque contra Samariam et contra Jerusalem, videamus et cætera, quæ sequuntur.

(Vers. 10 seq.) *In Geth nolite annuntiare, lacrymis*

* Alias, et in uno Palatin. cod. quam. Confer quæ de hujus lectione testimonii diximus ad homil. 5 in Ezechielem, tom. V, col. 927.

ne ploretis, in domo pulveris pulvere vos conspergite : **A** transit^a vobis, habitatio Saphir [Vulg. pulchra] confusa ignominia, non est egressa quæ habitat Sennan [Vulg. in exitu]. Planctum domus Asel [Vulg. vicinæ] accipiet ex vobis : quæ stetit sibi, quia infirmata est in bono quæ habitat in Maroth [Vulg. amaritudinibus] : quia descendit malum a Domino in portam Jerusalem. Tumultus quadrigæ stuporis ^b habitanti Lachis, principium peccati est filiæ Sion : quia in te inventa sunt scelera Israel? Propterea dabit emissarios super hæreditatem Geth : domos mendacii in deceptionem regibus Israel. Adhuc hæredem adducam tibi quæ habitas in Maresa, usque Odollam veniet gloria Israel. **441** LXX : Qui in Geth, nolite magnificari, qui in Bachim, nolite ^c rædificare ex domo derisum : terra aspergite derisum vestrum, quæ habitas bene civitates **B** ejus : non est egressa habitatrix Sennan. Plangite domum juxta eam : accipiet ex vobis plagam doloris, quis cepit in bonum, quæ habitat in doloribus? quia descenderunt mala a Domino super portas Jerusalem. Sonitus currum et equitum habitatio Lachis : princeps peccati est filiæ Sion : quia in te inventæ sunt iniquitates Israel. Ideo dabit emissarios usque ad hæreditatem Geth : domos vanas : frustra fuerunt regibus Israel : donec hæredes adducam tibi, quæ habitas Lachis, hæreditas usque Odollam veniet. Multum Hebraicum a LXX interpretatione discordat, et tantis tam mea, quam illorum translatio difficultatibus involuta est, ut si quando indignum spiritu Dei (semper autem in exponendis Scripturis sanctis illius indigemus adventu) nunc vel maxime eum adesse cupiamus, et quæ in prophetis locutus est, pandere, ut de nobis quoque possit intelligi, quod ipse alibi polliceri dignatur : *Aperi os tuum, et implebo illud (Ps. lxxx, 11)*. Geth, ut Regnorum quoque testatur historia (I Reg. xvii), una est de quinque urbibus Palæstinæ, vicina Judææ confinio, et de Eleutheropoli euntibus Gazam, nunc usque vicus vel maximus, unde fuit Goliath ille Gethæus, quem David occidit in prælio. Quia igitur propheta, immo per prophetam Dominus dixerat : *Plangam et ululabo, vadam spoliatus et nudus : faciam planctum velut draconum, et luctum quasi struthionum, quia desperata est et insanabilis plaga Samaritæ, et venit usque ad Judam, tetigitque portam populi mei Jerusalem*, propterea flentis adhuc voce præcipio : *Nolite annuntiare in Geth, ne audiant et lætentur inimici : lacrymis ne ploretis, id est, ne dolor quidem in singultus erumpat : dissi-*

^a Antiqua lectio erat, *Transit a vobis*, eaque dubio procul falsa, ut notatum Victorio est, qui hæc subdit : Hebraicum habet עברי לכם, *Transi vobis*, quæ ipsa quoque incongrua locutio est. Hieronymus agnoscit vocem *Transi*, dum ait : *Sic transi, sic ad captivitatem deducere*, at sine verbo, *vobis*. Vulgata editio meliorem retinuit lectionem, quam nos quoque secuti sumus, nec ab ea apparet dissentire Hieronymum ; est autem ista : *Transite vobis, habitatio Saphir, seu pulchra*. Et forte vox Hebraica corrupta hunc errorem induxit ex עברי עברי, illa mutata. Facile enim Vau in Jod temporum injuria, aut librariorum pigritia vitatur. Alioqui locutio im-

mulate fletum, ne adversarii gratulentur [Al. lætentur], lacrymas ora non habeant, cum dolorem pectus habeat, nolite exire foras, sed in domo pulveris, et ruente cinere vos conspergite ruinarum. *Transite* [Al. *Transiet e*] vobis, habitatio ספיר (ספיר) quod Syro Hebræoque sermone dicitur *pulchra*. Samaria quippe in pulcherrimo Judææ, et uberrimo sita loco, nunc quoque ostenditur. Dicitur ergo ad eam : **O tu 442** quæ habitas in regione uberrima, ^d quia confusa es ignominia, sic transi, sic ad captivitatem deducere, ut præ malorum magnitudine, ne vicium quidem Allophylus audiat vocem tuam. Porro quod sequitur : *Non est egressa quæ habitat in Sennan*, quæ interpretatur *exitus*, sive ut Symmachus vertit, *non est egressa habitatio abundans*, de eadem Samaria dicitur quæ in ipsis Assyriæ captivitatis hosti foribus, et statim ut mota fuerit de finibus suis, eodem teram ingreditur. Nam habitatio abundans, juxta illud accipiendum quod et supra jam diximus, habitatio pulchra. Non est igitur egressa quæ habitat [Al. habitabat] in exitu vel abundantia propria voluntate, sed vi ducta est in Assyrios. Unde domus vicina et ex latere, quod interpretatur אשל (אשל), regnum videlicet Juda, planctum accipiet ex vobis, quæ nunc interim, Samaria capta, subsistit, et Deum habuit defensorem. Accepit autem planctum, et percussa formidine est, et infirmata bono suo, quæ habitat in Maroth. [Al. *Ramoth*] id est, in amaritudinibus, sive ut Symmachus vertit, *habitatio ad amaritudinem provocans*, hoc est : ἡ κατωρία ἢ παρακαταίνουσα ; quod Hebraice dicitur יוסבתי מרום (ישבת מרום), propter captivitatem vicinarum tribuum, quia descendit malum a Domino in portam Jerusalem, Assyrius quippe, raptata Samaria, venit etiam ad Jerusalem, eo tempore quo Rabsaces est missus insultans, de quo et Regnorum quartus liber (IV Reg. xviii) et Isaias (Isa. xxxvi) plenius scribunt. Ubi dicitur quod rex Assyrius de Lachis miserit Jerusalem, et postea, capta Lachis, ad oppugnandam transierit Lobnam. Veniet igitur, o Lachis urbs idolis dedita, et ad te quadriga et equites Assyriorum, quia et in te inventa sunt scelera Israel, et tu fuisti principium idololatricæ in Juda : per te enim quasi per portam impietas decem tribuum migravit in Jerusalem. Non solum autem super Lachis tumultus venit et quadrigæ, **D** sed et super Geth metropolim Palæstinæ, de qua supra dixeram : *In Geth nolite annuntiare* : mittet enim Assyrius laurunculos suos, quos vocat emissarios, et

propria, nec alibi usurpata. Vulgata editio sibi in cunctis exemplaribus consentiens, certum id mihi fuit argumentum. Expunximus hunc errorem etiam ex Commentario, ubi legebatur : *Transit a vobis, pro Transite vobis*. Brixianæ codices, et Vulgata editio opem præstiterunt.

^b Martian. *habitantis* : tum mss. in præpositionem addant.

^c Duo Palatin. mss., *nolite rædificare domos derisum, terra aspergite*, etc.

^d Victorius quæ reponit ex Florentianæ codicibus.

possidebit domum idololatriæ urbemque mendacii, quæ in supplantatione fuit regibus Israel. Quod autem **443** sequitur: *Adhuc hæredem adducam tibi, quæ habitas in Maresa*, pulchre allusit ad nomen: quia enim MARESA, hæreditas dicitur, adventum in eam hostium pro hæredibus appellavit, et usque Odollam urbem Judæ veniet MARESA (מָרְשָׁא), id est, hæreditas: quæ Odolla gloriosa est in urbibus suis Israel. Denique et Symmachus ita transtulit: Ἐτι κληρονομήσω ἔγωγε σοι κατοικία Μαρῖσα, ἕως Ὀδολάμ ἧξει τῆς δόξης Ἰσραὴλ, hoc est, adhuc hæredem adducam et tibi, habitatio Maresa, usque Odollam veniet gloriæ Israel, hoc est, quæ gloriosa es in urbibus Israel. Et ubi dicitur gloriæ, genitivus casus sit numeri singularis, hujus gloriæ, et non nominativus pluralis, hæ gloriæ. Vel certe ita intelligamus: Captivitas Israel quæ venit in Lachis, et Geth, et Maresa, usque Odollam quoque veniet. Et pressius legendum gloriæ Israel, ut κατὰ ἀντιφρασον ignominia vel vastitas sentiatur. Porro quod supra urbem prophetæ Morasthi hæreditatem interpretati sumus, sciat lector in eodem versiculo quem posuimus: *Propterea dabit emissarios super hæreditatem Geth*, in Hebræo pro hæreditate Geth, MARASETH GETH מַרְשָׁא גֵת [At. MORASSETH] positum. Huc usque secundum Hebræum ut potuimus, et ut nobis visum est, certe ut ab Hebræis audivimus, quasi inter saxa et acutissimos scopulos naviculam nostram reximus, quæ utrum intraverit portum, an adhuc in salo fluctuet, lectoris erit prudentiæ judicare. Nunc orationibus vestris pergamus ad alios fluctus, et imminente expositionis hinc inde naufragio, si possumus, evadamus. GETH (גֵת) interpretatur torcular, qui ergo in Geth, id est, in torculari sunt, putantes se vindemiassæ fructum vitæ, et calcasse botrum de vinea Sorec, extolluntur in superbiam, ignorantes quod botrus terræ Judææ in Allophylorum finibus non reperiat. Nolite, inquit, extolli qui estis in torcularibus: Quia de vinea Sodomorum vinea vestra est, et propago vestra de Gomorrhis: et uva vestra amaritudinis, et botrus fellis vobis, et furor draconum vinum vestrum, furor aspidum insanabilis. Nam si etiam feceritis fructum (quoniam vindemia vestra non solum de Sodoma **444** et Gomorrha, sed de Ægypto quoque est et cæteris inimicis gentibus) dabit Dominus ærugini fructum vestrum, et labores vestros locustæ, et occidet in grandine vineas vestras, et moros vestros in pruina. Non vos decipiat similitudo vini, nec dicatis amarum dulce: gustate diligenter vinum vestrum, et invenietis pro vino Sorec, furorem draconum et venenum aspidum. Unde nolite superbire, sed magis humiliamini sub potenti manu Domini, et ad illud transite torcular de quo ascendens ex Edom, et rubicundus ex Bosra [At. Bosor], loquitur in Isaiâ propheta: *Torcular calcavi solus, et de gentibus non est vir mecum*. Rursum quia

^a Mss. Palat. tacent, suis: mox ad Symmachi interpretationem Μαρῖσα pro Μαρῖσαι legunt, et ὀδολάμ, pro quo Marian. ὀδολάμ. Sæpe vero levia, id genus menda taciti castigamus.

A sunt de alienigenis et alii (multas enim habet regiones et urbes Allophylorum provincia) qui per mala opera et sensus contrarios Deo loquuntur: *-destructi sumus, sed revertentes ædificemus quæ destructa sunt*. Unde et vocantur termini impietatis, et populus cui iratus est Dominus. Dicitur ad eos: *Qui in Bachim nolite ædificare de domo derisum*. Bachim (בַּחִים) ^b in nostra lingua *planctum et fletum* sonat. Denique exceptis Septuaginta, omnes λαυθῶν, id est *fletum* transtulerunt. Qui estis igitur in hujusmodi operibus atque sententiis, quæ fletu digna sunt, nolite ædificationem pessimam instaurare, nec sensum vestrum extructionem Dei arbitremini, neque ædificetis super arenam (*Matth. vii*), ne cum tempestas venerit, domusque vestra conciderit, casus labor risum videntibus præbeat. Quin potius intelligentes ædificationem vestram dignam esse derisu, ruinis ejus et pulvere conspergite capita vestra, et agite pœnitentiam, quod absque consilio casuram domum ædificare voluistis. Sequitur: *Quæ habitat bene in civitatibus suis, non est egressa habitans in Sennam*. Quod mihi videtur hanc habere sententiam: Vos, qui superbitis in Geth, et in Bachim, frustra domum risu dignam ædificare conamini: aspergite vos pulvere, et agite pœnitentiam, quia vinum detestabile premere, et ædificationem Deo contrariam construere voluistis. Ecclesiam autem Christi, quæ habitat bene, et in toto orbe Ecclesiarum possidet, spiritus unitate conjuncta est, et habet **445** urbes Legis, prophetarum, Evangelii, et apostolorum, non est egressa de finibus suis, id est, de Scripturis sanctis; sed cœptam retinet possessionem; quia habitat in Sennam, quod interpretatus est, ut supra diximus, Symmachus *abundantiam*; habet enim Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, cum quibus omnes spirituales gratiæ copięque virtutum sunt. Unde dicitur ad eam: *Fiat pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis* (*Psal. cxxi, 7*). Vos vero, qui habitatis juxta Sennam, id est, juxta abundantem Ecclesiam, o hæretici, o contraria dogmata, plangite vos, quia ædificastis vobis domum in derisum, et pressistis torcular in superbiam, nec in Scripturis, sed in vicinia Scripturarum domum vestram, jam non risu, sed planctu dignam, et lacrymis construxistis. Unde subjungitur, plangite domum quæ est juxta eam, id est, juxta Sennam. Sed et hoc quod additur, *accipiet ex vobis plagam doloris*, ad eosdem hæreticos dicitur, quibus imperatur ut plangent domum vicinam Ecclesiæ, quod inimicus et ultor diabolus, cui tradendi sunt in supplicium, ipse eis inferat plagas, et extorqueat pro ædificatione pessima plagarum dolorem. Quæ propterea inferuntur, ut sentientes peccata quæ fecerant, agant pœnitentiam, et dolorum habitatio sit eis bonorum occasio. Sive Ecclesiæ indicatur dolor,

^b Confer Librum de Situ et nominibus Locorum ad vocem *Inachim* de Regnorum libris.

^c Unus Palatin., *Ecclesias possidens Christus unitate*, etc.

quod plangat quondam filios suos, et ipsa sit causa salutis hæreticorum, si ad lugentem matrem reverti voluerint. Porro quod infertur: *Quia descenderunt mala a Domino super portas Jerusalem*: et Marcionitæ ac Manichæi utuntur hoc scripto, eo quod Legis Deus malorum ait conditor. Sic dicimus mala a Domino descendisse, quomodo et Saluator loquitur in Evangelio: *Videbam Satanam quasi fulgur de caelo cadentem* (Luc. x, 18). Quomodo enim ibi cecidit, de caelo lucifer, qui mane oriebatur (Isai. xiv), et contritus est super terram, qui mittebat [Al. mittebatur] ad gentes: sic et hæc mala quæ a Domino ceciderunt, et venerunt ad portas Jerusalem, antequam caderent non erant mala; sed quia a Domino corruerunt, idcirco facta sunt mala. Et ut aciamus malorum insidias: *venerunt*, inquit, *ad portas Jerusalem*, quæ quia firmæ sunt, et adamantinæ, clauduntur ab apostolis, quibus Jerusalem claves commissæ sunt: ante eas versantur inimici, 446 et quos exire conspexerint, interficiunt. Si quis igitur est de Jerusalem, quæ habitat hæc in civitatibus suis, non egreditur cum habitat in abundantia; sed semper intrinsecus manet, nec egreditur portas ejus, quas qui egressus fuerit occiditur: occiditur autem ab his qui se elevat in Geth, et habitant in Bachim, et ædificant domum in derisum. Deniquæ mala quæ descenderunt a Domino ad portas Jerusalem, strepitum tantum habent curruum et equorum tumultum, confusumque sonitum pro foribus Jerusalem, ut oris sui lancea quoscumque vagari videriat, interficiant. Post hæc scriptum est: *Quæ habitat Lachis: princeps peccati est filia Sion*. Lachis interpretatur *propterea terra*, id est, *ambulatio*. Et hi igitur qui ascenderunt in curribus suis, et habuerunt equites, et strepitum tantum inaneque sonitum, quibus locuta est, quæ habitat hinc in civitatibus suis: isti in curribus et isti in equis: nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus (Ps. xix, 8); quia moverunt pedes suos, et circumlati sunt omni vento doctrinæ falsæ (Ephes. iv), et de Ecclesia exire voluerunt, quæ interpretatur specula, id est, Sion, principes peccati fuere filie Sion. Et in ipsa, hoc est, in Latinis, inventæ sunt impietates Israel, quæ a regno pristino Dei populum separaverunt. Princeps ergo peccati est filia Sion, quæ habitat in Lachis, id est, ambulatio pessima, gradu jugiter fluctuante, et impietas Israel in his est qui semper movent pedes suos, et habitare dicuntur in Lachis. Dabuntur quoque emissarii usque ad hereditatem Geth: Geth pessimam, et torcular venenorum, quod ædificatur contra domum Dei, ubi sunt vanæ domus, quæ ædificatæ sunt in derisum. Et istæ vanæ

^a Victorius ait, *juventus tua*, non *senectus*, est in cunctis editionibus Hebraica, Græca, et Latina. Nihil tamen mutavius, quia sensum potius quam verbum reddere voluisse, apparet ex eo, quod de aquilæ senectute ex Terentio scitum addit. Alioqui Matth. xxiv, veram nobis refert lectionem, dum ait: *Aquilæ autem appellantur sancti, quibus innovata est juvenus, ut aquilæ: et qui juxta Isaiam, plumescunt,*

domus, in vanum factæ sunt in regibus Israel. Quantum ad historiam pertinet, his regibus quorum peccata in Regnorum et Paralipomenon libris scripta sunt: quantum autem ad anagogen, principes hæreticorum, ducibusque perversorum dogmatum; his enim domus vanæ sunt et frustra extractæ. Et tamdiu perseverantes, donec tenent eas hæredes qui a Domino adducendi sunt. Post hæc sequitur: *Quæ habitat Lachis, hereditas usque Odollam veniet*. Odolla interpretatur *testimonium haustus*, vel *hauritionis eorum*, quod in Græco significantius 447 dicitur *μωρπυια ἀνελκίστως ἀδράν*. Legimus in Proverbis: *Si malus fueris, solus hauries mala* (Prov. ix, 21). Quæ igitur habitat in Lachis, id est, in itinere pessimo, veniet usque ad testimonium exhaustionis suæ, quod exhauriet atque ebibet juxta operum suorum mensuram. Vel certa ita distinguendum, ut hoc quod dicitur, *quæ habitat Lachis*, ad superiora referatur, et sit ordo ac sensus: *Adducam hæredes tibi de Ecclesia, quæ habitat Lachis, quia de hereditate Domini et tu eris, cum hauseris, et receperis quæ mereris*. Obsecro in capituli fine lectorem, ne necessitatem, voluntatem putet, et expositionem prolixam, verborum existimet, magisque miretur in locis tam asperis me aliquid invenire, quam quidquam eorum, quæ dicenda sunt, non præmittere.

(Vers. 16.) *Decalvare et detondere super filios delicarum tuarum, dilata calvitium tuum sicut aquila, quoniam captivi ducti sunt ex te*. LXX: *Gloria filia: Israel, decalvare et detondere super filios delicatos tuos: dilata calvitium tuum sicut aquila, quoniam captivi ducti sunt ex te*. Hoc quod dictum est a Septuaginta, *gloria filia Israel*, adhibentibus filia, Hebræi in fine superioris capituli legunt. Nobis autem quæ sic voluistis, et semel susceptimus, incumbit necessitas ita interpretari Scripturas, quomodo leguntur in Ecclesia, et nihilominus Hebraicam non omittere veritatem. Dicitur ergo ad Israel interim secundum litteram, ut vel decem tribus accipiamus in Samaria, vel in commune omnem Israel; quæ captivus ductus est populus, et omnis Judæa ab Assyriis Babyloniisque vastata est, assument pluctum et plorant filios suos. Et quomodo aquila quæ regina est avium certo tempore amittit pilos, et remanet implumis: sic etiam Israel deponat omnem gloriam suam, quæ ante literat circumdatus, et plangat filios, hostium subditos potestati. Quod autem aquila certo tempore solet amittere plumes, et in Psalterio scriptum est: *Innovabitur ut aquila senectus tua* (Ps. ciii, 5). ^b Et Commodus in Hebræo-timorumenens: *Via est, inquit, vere quod dici so-*

et assumunt alas, ut ad Christi veniant passionem.

^b Terentius scripsit Comœliam cui titulus est *Hebræo-timorumenens*, id est, *seipsum extrucians*. Actus itaque iii, scena 2, leguntur verba recitata ab Hieronymo: *Via vero est, quod dicit solet, aquila senectus*. Nec miseris si pro voce *juvenus tua*, quæ legitur in cunctis libris hagiographis, legatur apud Hieronymum hoc loco *senectus tua*, quæ S. Doctor

let, aquila senectus (Terent. Act. III, sc. 2). Si autem A voluerimus hoc ipsum et de præsentis tempore Judaice 448 eversionis accipere, videbimus omnem gratiam, qua quondam apud Deum floruit, ab eis penitus recessisse. Ubi est enim propheta? ubi doctor Legis? ubi Angelorum præsidia? ubi contra plures a paucis insperata [Al. sperata] victoria? Decalvata est Jerusalem quæ omnem comam pristinae gloriæ perdidit (Isai. xxxiii, 18; I Cor. I), et filii ejus qui clamaverunt contra Dominum, crucifige, crucifige eum (Joan. xix, 6), in captivitate ducti sunt. Legi in ejusdem Commentariis hoc quod dicitur, decalvare et detondere super filios deliciarum tuarum, de conditione humana posse accipi: ut Dei ad Adam, sive ad Jerusalem cœlestem dirigatur eloquium. O anima humana! o urbs quondam sanctorum mater, quæ prius eras in paradiso, et fruebaris deliciis arborum diversarum, et habebas speciosissimam comam: nunc quia projecta es de sublimibus et deducta in Babylonem, et venisti in locum captivitatis, et perdidisti comam tuam, raderi et assume habitum poenitentis, et quæ prius quasi aquila volabas in excelsis, plange filios, plange solem tuam, quæ ex te ducta est captiva.

(Cap. II.—Vers. 1 seq.) Væ qui cogitatis inutile, et operamini malum in cubilibus vestris: in luce matutina faciatis illud, quoniam contra Deum est manus eorum, et concupierunt agros, et violenter tulerunt, et domos rapuerunt, et calumniabantur virum, et domum ejus, virum et hereditatem ejus. Idcirco hæc dicit Dominus: Ecce ego cogito super familiam istam malum, unde non auferetis colla vestra, et non ambulabitis superbi: quoniam tempus pessimum est. In die illa super vos sumetur parabola, et cantabitur canticum cum suavitate dicentium: Depopulatione vastati sumus: pars populi mei commutata est. Quomodo recedet a me, cum revertatur qui regiones nostras dividat? Propter hoc non erit tibi mittens funiculum sortis in cœtu Domini. LXX: Facti sunt cogitantes labores et operantes mala in cubilibus suis, et simul in die consummabant ea: quia non levaverunt ad Deum manus suas, et desiderabant agros, et diripiebant pupillos, et domos opprimebant, et rapiebant virum et domum ejus, virum et hereditatem ejus. 449 Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego cogito super tribum istam mala, de quibus non auferetis colla vestra, ut non ambulatis seci subito: quia tempus pessimum est. In die illa sumetur super vos parabola, et plangetur planctus in canticum dicentium: Misera miseri facti sumus, pars populi mei dimensa est in funiculo, et non eras qui prohiberet eam, ut aufereretur. Agri nostri divisi sunt: propter hoc non erit tibi mittens funiculum in hereditate. Quod in fine capituli juxta Hebraicum posuimus, in cœtu Domini,

hic loci ad sensum Scripturæ, non ad verba attendebat; nec Comicum testem suæ sententiæ habuisset, nisi verbum senectutis posuisset in recitato psalmi cii versiculo. MART.

^a In instanti habent duo mss. hic concupiant, et mox calumniantur.

^b Palatin. mss. miseria vastati sumus.

A pro quo Septuaginta transtulerunt, in Ecclesia Domini; juxta editionem Vulgatam sequentis capituli principium est. Et ideo in illo si Dominus jusserit, disseremus. Væ igitur vobis, Judæorum cœtus, qui et cogitatis malum, et opere consummatis. Et cubilia ad quiescendum data stupris pollutis: et quidquid iniquitatis nocte tractatis, quasi differre non liceat, statim ut dies claruerit, festinatis implere: non considerantes quod adversum Dominum fortis est manus vestra. Et ut doceret Scriptura quid esset quod in nocte cogitarent, et in die facerent, exponit in partibus. *Concupierunt*, inquit, *agros, et violenter tulerunt*: et domos, subraditur, concupierunt, et quas concupierant, diripuerunt: et non solum calumniabantur homines, et domos eorum, B sed posteros quoque qui misericordiam propter ætatem parvulam merebantur, rabido ore vastabant. Quia igitur ista fecistis, et cogitastis inutile, et ego Dominus cogitabo super familiam istam malum: non quod malum sit quod ego cogito; sed quod patientibus malum videatur quod irrogo: quod ita vos premet, ut colla vestra non possit levare, nec ambuletis superbi, scilicet quos tempus captivitatis oppresserat.

Tunc [Al. tum] dicitur super vos parabola, et miseriæ vestræ vertentur in canticum: *Depopulatione vastati sumus, pars populi mei*: Templum, inquit, meum quod solum inter gentes cæteras plus habebam. mutabitur in ruinam. Quomodo a me recedet Assyrius, cum revertatur ut agros meos sibi sorte distribuât? Propterea, o familia Israel, super quam ego malum cogito, non 450 habebis partem in hereditate justorum. Sed et de extrema captivitate hoc ipsum accipi potest, quod omnia eis evenerint quia Dominum crucifixerunt: ita tamen ut Septuaginta interpretum editio disseratur. Gloria namque filie Israel decalvata est, et attonsa super filiis quondam delicatissimis, et si quid deinceps renatum pilorum fuit, alia deinceps rasura et attonsiōne truncatum est. Tunc omnia consilia eorum versa sunt in laborem, et quæ cogitaverunt, mente et anima dormiente, attulerunt eis labores: quæque operati sunt, statim ut lux Christi et officio apparuit, conturbata sunt. Cum enim legisent vicisse Israel, quando Moyses manus levavit ad Dominum, superatum esse ab Amalec, quando Moyses lassæ brachia deponebat (Exod. xvii), non levaverunt ad Dominum manus suas, sed omnia in pauperes et plebem Domini scelera perpetrantes, desideraverunt agros, et pupillorum domos diripiebant, ac virum pariter et uxorem liberosque ejus et substantiam depopulabantur. Propterea cogitavit [Al. cogitabat] Dominus mala super tribum illam: nequaquam ^d duodecim tribus, sed tribum malitia

^c Verba quod irrogo in nostris mss. desiderantur.

^d Nostris mss. in duodecim tribus. Cartærun cum Victorio ex septem Florentiæ, et quatuor Brixie mss. legimus, sed tribum malitia et scelere sædatam, pro quo Martian. retinuit, tribum malitia, et in scelere sædatam.

et scelere foedatam, de quibus non potuerunt elevare cervicem, nec recte incedere. Denique usque ad praesentem diem subditi sunt Romano imperio, et premuntur captivitatis jugo, et colla non elevant. Quod autem sequitur: ἄξαίρων, id est, *subito*, in Hebraicis voluminibus non habetur, et tamen potest cum praesenti loco ita congruere, ut dicamus: Propterea haec dicit Dominus: Ecce ego cogito super tribum istam mala subito, de quibus non possint [Al. possunt] elevare cervices suas, et ob id elevare non poterunt, quia tempus malum est. Sicut enim mala operati sunt contra Dominum Jesum, sic mala captivitatis perpetuae sustinebunt, et in tantam venient angustiam, ut omnia eorum cantica, et psalmi vertantur in luctum. Nihilque aliud novit populus loqui, nisi hoc: *miseria miseri facti sumus*. Terra quippe repromissionis quae prius duabus et semis tribubus sorte divisa fuerat trans Jordanem, Moyse mittente funiculum, et postea ab Jesu Nave tribubus reliquis **451** dispersita, haec gentibus Romano mensore divisa est: et nemo fuit qui prohiberet, quin potius cum universas obtineat nationes, nullus est ex Judaeis qui antiquum pristina libertate possideat solum. Quod si tertiam expositionem sequi voluerimus, omnem, de qua supra dixeram, ad animam humanam sermonem dirigi, quae de paradiso corruens in captivitatem hujus mundi venerit: videbimus quod omnis cogitatio nostra labor et dolor sit, et cubilia nostra plena sint malis, et lux ipsa quae videtur, mixta sit tenebris: quaeque nocte tractemus, in caligine compleamus. Quis enim nostrum ad Deum sanctas elevat manus sine ira et cogitatione? Quis non desiderat villas istius saeculi, oblitus possessionum paradisi? Videas alios agros agris, et terminos jungere terminis, et parvo hominis corpusculo rura urbium non sufficere. Propterea cogitat Dominus super nos mala, de quibus nostras elevare nequeamus cervices, nec ambulare recti, quia tempus pessimum est, juxta Joannis verba, dicentis: *Mundus in maligno positus est* (I Joan. v, 19). Id ipsum significat et illa in Evangelio filia Abraham nobilis anima, quam Satanas vinxerat et incurvaverat, et nisi ad adventum Domini in sublime erigi ante non potuit, nec suum suspicere [Al. suscipere] Creatorem. Unde Salvator ait: *Hanc, inquit, filiam Abraham quam alligaverat Sanatas, non oportuit solvi de vinculo isto die sabbati* (Luc. xiii, 16)? Quia ergo gloria nostra omnis attonsa est, et dilatavimus *rasuram*, vel *nuditatem nostram* (sic enim in quibusdam codicibus invenitur) missi sunt qui nos plangerent cum Jeremia, et sumerent super nos parabolam, et dicerent cum Apostolo: *Lugebo multos qui peccaverunt, et non egerunt poenitentiam* (II Cor. xii, 21). Quis enim non plangat videus humanas animas quasi variam suppellectilem a daemionibus et di-

^a Praeferrunt duo Palatin. mss. *viduitatem*: in Graeco autem est γυμνωσιν, *nuditatem*.

^b lidem mss. hic, *jam*, voculam interserunt,

A versis vitlis esse possessas? Alius daemionum mittit fornicationis funiculum, alius avaritiae: ille homicidii, hic perjurii lineas tendit: pars populi Dei divisa est in funiculo: et agri quondam sanctitatis et paradisi, quorum odore delectabatur Isaac in Jacob filio suo (Gen. xvii), traditi sunt Assyriis, regique Babylonio. Et habentibus vulpibus foveas, **452** et volucris caeli nidus, Filius hominis non habet ubi caput suum reclinet (Matt. viii). Exposui juxta quod mei ingeniosi patiebantur angustiae, et primam ab Assyriis, Babylonisque populi captivitatem, et secundam a Romanis, quia Dominum crucifixerunt, et tertiam spiritualem, qua unusquisque nostrum cum Adam de paradiso cecidit, et in hujus mundi captivitate versatur, de qua cum venerit Dominus, **B** eriget elisos, et solvet compeditos (Psal. cxliv): et captivos quondam diaboli, reducet in possessionem suam, et complebitur sermo Psalmistae dicentis: *Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem* (Psal. lxxvii, 19). Juxta quam expositionem potest et de Ecclesia quarta captivitas accipi, de qua unusquisque egreditur per peccatum, et postea ab Ezra, qui interpretatur *adjutor*, id est, sermone Dei reducitur in Jerusalem (I Esdrae vii). Si quis autem in Lege Domini die ac nocte meditatus, majus habuit studium, majus ingenium, otium, gratiamque, et potest de praesenti capitulo probabilis aliquid dicere, non invidio, non asperror, quin potius cupio ab eo discere quod ignoro, et libenter me discipulum profitebor, dummodo doceat, et non detrahat. Nihil enim tam facile, quam otiosum et dormientem de aliorum labore et vigiliis dis- **C** putare.

(Vers. 6-8.) *Ne loquamini loquentes, non stillabit super istos, non comprehendet confusio, dicit dominus Jacob. Numquid abbreviatus est spiritus Domini, aut tales sunt cogitationes ejus? Nonne verba mea bona sunt cum eo qui recte graditur? Et econtrario populus meus in adversarium consurrexit, desuper tunicam pallium sustulistis, et eos qui transibant simpliciter, convertistis in bellum. LXX: In Ecclesia Domini nolite flere lacrymis, neque plorent super his? non enim abjiciet opprobria, quae dicit: Domus Jacob provocavit spiritum Domini, si haec sunt adinventiones ejus: nonne sermones ejus boni sunt cum eo, et recti ^b ambulaverunt? Et prius populus meus inimicitias rexit contra pacem suam: pellem ejus excoriaverunt, ut auferrent spem contritionem belli. Ne loquamini, inquit, loquentes, pro quo interpretatus est Aquila: ne stillentis stillantes, quondam idiomate Hebraico, eloquium ab eo quod fluat et ad aures perveniat audientium, in similitudinem pluviae **453** descendentis, stillationem vocans. Nolite vos decipere, o domus Jacob, et in consolationem mutuum dicere, Deus bonus est: non vniat captivitas quam timemus. Num larga ejus misericordia, et*

paulo autem post delent, *spem*. Pro *contritionem*, Victorius *contritionum* legit; est vero in Graeco minori numero συντριμμών.

clementissimus spiritus, qui late et abundanter ortus est omnibus, tantum in nobis abbreviabitur et severus erit? aut hujuscemodi sunt cogitationes ejus, quales in hominibus cernimus, ut antiquam teneat iracundiam, et ad vindictam furore subito concitetur? Ad quæ respondit Dominus: Bonus quidem sum, et verba mea sonant clementiam: sed ad eos, qui recto itinere gradiuntur. Qui autem, non dico olim, sed hesternum die in contumeliam meam veneratus est idola, et quantum in ipso fuit, tyrannica adversum me arma corripuit, qui infelicem populum exspoliavit auxilio Dei, et quasi desuper tunicam, ^a pallium tulit, qui simplices quosque credentium et acquiescentes auctoritati majorum contra me vertit in bellum, numquid non stillabit super eum Dominus, et apprehendet eum confusio? Hoc autem quod nos vertimus: *Et econtrario populus meus in adversarium consurrexit*; quia verbum מול (מול), et *contrarium*, et *diem hesternum* sonat, Symmachus apertius transtulit ut diceret: *ante unam diem populus meus quasi inimicus restitit*, ut solveret quæstionem, quod Deus non præterita vitia imputaret populo, sed recentia, et quæ quasi die commissa viderentur hesternum. Hæc juxta Hebraicam intelligentiam, cæterum Septuaginta interpretes in hoc loco penitus sibi non cohærent. Ad id enim quod præmissum est, in *Ecclesia Domini nolite flere*, quæ consequentia est, ut inferatur, *non enim abijciet opprobria quæ dicit, domus Jacob provocavit spiritum Domini*? Sed et illud quod sequitur: *Si hæc adinventiones ejus sunt: nonne [Al. non] sermones ejus sunt boni cum eo, et recti ambulaverunt [Al. ambulabunt]*? ad posteriora quid pertinent, quæ dicuntur: *Et prius populus meus in adversarium restitit, contra pacem suam, pellem ejus excoriarunt, ut auferrent contritionem belli*? Videtur autem mihi, ^b in loco vel difficillimo, sic posse sensus reddi vel exprimi, si tamen prudens lector nostræ 454 rationi acquieverit. Præcipitur itaque Ecclesiæ, ut non habeat tristitiam et sollicitudinem super rebus sæculi, et damnis quæ in hoc mundo evenire consueverunt, et dicitur habitatoribus ejus, o vos, qui estis in Ecclesia Domini, semper gaudete, et quidquid vobis de judiciis acciderit, gratulamini. Nec hoc dico quod flere non debeatis: *Beati quippe flentes, quoniam ipsi ridebunt* (Luc. vi, 21); sed illud admoneo, ne in his quæ sunt sæculi, lugeatis. Si quis mortuus fuerit propinquorum, si substantiam fæcus invaserit, si corpus vel podagra, vel alius quilibet morbus oppresserit, nolite flere, nolite lacrymas fundere, nec consideretis præsentia, sed futura, et ^c aggravamini magis quod diutius in hoc tabernaculo mortis habitetis. Quin potius illud cavete, ne insultetis cadentibus, et alienam ruinam vestram ædificatio-

nem putetis: unusquisque se ex suis viribus, non ex imbecillitate alterius metiatur. Alioqui quæ est ista justitia, ramos oleastri insultare ramis olivæ, qui propter infidelitatem suam fracti fuerunt (Rom. xi), et dicere, domus Jacob ad iracundiam spiritum Domini provocavit, interficiens prophetas, idola colens, Dei filium crucifigens? Qui hoc facit, non erit ab opprobrio alienus, et ea mensura qua judicavit, judicabitur de eo: et quomodo ipse de peccatis loquitur corruentis; ita alius ruinæ illius insultabit. Sequitur: *Si hæc adinventiones ejus sunt: nonne verba ejus bona sunt cum eo, et recti ambulaverunt*? Quod offendit, ait, Judaicus populus, ut plenitudo gentium subintraret, dispensationis Dei est, ut postea, credente Israel, omnes salvi fierent, et universi Dei misericordia indigerent. Unde et Apostolus ad hujus loci veniens quæstionem (*Ibid.*), profundum sapientiæ et scientiæ et judiciorum Dei abyssum investigabilem esse proclamat. Si ergo adinventiones et cogitationes Dei sunt, frangi priores ramos olivæ, et inseri alios de oleastro, non debes insultare, sed timere ne corruas, nec æstimes in eo te placere Deo, si sermones, id est, Scripturas illius legas. Tunc Scripturæ prosunt legenti, si quod legitur, opere compleatur. Si loquens de Scripturis possis dicere: *An experimentum queritis 455 ejus qui in me loquitur, Christus* (II Cor. xiii, 3)? Dominus quippe dabit verbum evangelizantibus virtute multa (Ps. lxxvii, 42): et super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion, et leva vocem in fortitudine qui evangelizas Jerusalem (*Isai. xl, 9*). Atque hoc modo sermones Dei boni sunt, si secum sint, hoc est, si Deus non deserat prædicantem, cujus cor labiaque consentiunt. Cæterum qui confitetur labiis, et cor ejus longe est a Deo, et narrat justitias ejus, et assumit testamentum per os suum, et peccatorum sordibus inquinatur, cum hoc non sunt boni sermones Dei. Nec solum de peccatore, sed de eo quoque, qui gratiam non habet spiritualem, id est, prophetiæ ac doctrinæ, et interpretationis, majorumque charismatum, hoc dicendum est, quod hujuscemodi homo si voluerit elementorum causas, fideique suæ reddere rationem, et quare Deus, qui bonus et Creator est omnium, ad solos tantum Judæos venerit, et in ultimo jam sæculo vocaverit nationes, non habeat secum bonos Dei sermones; sed de propria imperitia etiam ea, quæ bona sunt, Dei verba contamineat, quæ verba recte ambulant et rectas aures requirunt. Et hæc quidem Dominus præcipit populo successori, et Ecclesiæ de gentibus congregatæ, ne insultet generationi pristinæ, et aliena ^c non sit ab opprobriis insultando. Refert autem ipse qui verus est iudex et sine perturbatione loquitur, quomodo in passione sua Israel ei contra-

^a Martianæus retinuit *palliumque*, quod tamen antea ad Brixia: codd. Victorius emendaverat, ipso sacro textu suffragante, qui ait, *Desuper tunicam pallium sustulisti*.

^b Quam hic obrudit Martian. ut, particulam ex-

punximus: paulo post duo verba, *vel exprimi*, nostri mss. non agnoscunt.

^c Contrario sensu duo Palatin. mss., *et gratulamini magis*.

^d Negandi particulam Victorius reticet.

rius fuerit, et hoc fecerit non quod suo nocere potuerit Creatori, sed quod contra pacem suam omnia perpetrarit. Unde et ad Jerusalem sermo est: *Si scires ea quæ ad pacem sunt tibi (Luc. xix, 42)*. Pace autem perditâ, pellem suam excoxiaverunt, id est, tulerunt a se Dei quo protegebantur, auxilium, et quasi nudas carnes absque cute et tegmine reliquerunt, ut quidquid videbatur esse pulchrum, operientia desuper misericordia Dei, hoc, illa recedente, præberet videntibus turpitudinem. Recedente autem pace et auxilio Dei, quia restiterant Domino, de quo dicitur: *Dominus conterens bella, Dominus nomen ei (Judith. xvi, 3)*, adversariis suis resistere non potuerunt, sed in omni certamine victi sunt, nec fuit qui contereret adversum eos bella **456** nascentia, juxta utramque personam hostium, vel hominum qui eos duxere captivos, vel adversariorum^a fortitudinem, qui animas eorum quotidie jugulabant blasphemando.

(Vers. 9, 10.) *Mulieres populi mei ejecistis de domo deliciarum suarum: a parvulis earum tulistis laudem meam in perpetuum. Surgite et ite, quia non habetis hic requiem, propter immunditiam suam [Vulg. ejus] corrumpetur putredine pessima.* Interpretatio Septuaginta (si tamen Septuaginta est; Josephus enim scribit, et Hebræi tradunt, quinque tantum libros legis Moysi ab eis translatos, et Ptolemæo regi traditos [Al. contraditos]) tantum discordat in præsentis loco ab Hebræica veritate, ut nec capita possimus æquo ponere, nec eorum simul sententias explicare. Quamobrem nostra primum translatio disseratur, et postea ad eosdem veniamus. Adhuc contra populum Dei sermo est, cui supra jam dixerat: *Econtrario populus meus in adversarium conuersit: desuper tunicam pallium sustulistis*, quod non solum hoc egerint, sed mulieres quoque, id est, matronas quondam delicatas fecerint captivas ire, sive sub metaphora urbes Judææ, quas et in Isaia filias Sion vocat (*Isai. xxvi*), eo quod Sion metropolis fuerit. A parvulis quoque earum tulistis, inquit, laudem meam in perpetuum, nullus remansit in populo, cunctis vel interfectis vel captis, qui meos psalmos caneret; sed et pauci qui in Babylone supererant, canere se non posse testantur. *Quomodo, inquit, cantabimus canticum Domini in terra aliena (Ps. cxxxvi, 4)? Surgite itaque et ite in captivitatem, quia in hac terra requiem non habetis, quæ propter scelera vestra polluta est, et mundari non poterit, nisi longum sabbatum antea celebrarit. Propterea autem dico vobis, non habetis hic requiem, quia polluta est terra vestra, et corrumpetur putredine pessima, captivitate videlicet, vel Babylonica, vel Romana, eo quod Domini sanguinem hausarit: juxta utramque enim historiæ veritatem intelligi potest.*

LXX: *Duces populi mei projicientur de domibus deliciarum suarum: propter malas adinventiones suas*

^a Ex Medicæo, Fesulanoque codicibus rescribit Victorius, *adversariorum fortitudinum quæ animas, etc.*

A *b* *ejecti sunt.* Potest hoc et generaliter de Judaici populi principibus, sacerdotibus ac Pharisæis **457** accipi, qui post passionem Domini projecti sunt de urbe deliciarum suarum, in qua prius lascivierant propter malas adinventiones suas, et specialiter de stirpe David, quia statim ut natus est Dominus, defecit princeps ex Juda, et dux de femeribus ejus (*Genes. xlix*), veniente cui repositum erat, et expectatione gentium apparente. Sed et Ecclesiæ quoque principes qui deliciis affluunt, et inter epulas atque lascivias pudicitiam servare se credunt, propheticus sermo describit quod ejiciendi sint de spatiosis domibus, lautique conviviis, et multo labore epulis conquisitis, et ejiciendi propter malas cogitationes et opera sua. Et si vis scire quo ejiciendi sint, Evangelium lege: *In tenebras scilicet exteriores, ubi erit fletus et stridor dentium (Mat. xii, 43)*: An non confusio et ignominia est, Jesum crucifixum, magistrum, pauperem atque esurientem fortis predicare corporibus, jejuniorumque doctrinam, rubentes buccas, tumentiaque ora proferre? Si in Apostolorum loco sumus, non solum sermonem eorum imitemur, sed conversationem quoque et abstinentiam amplectamur. Sanctum utique est et Apostolorum ministerium, viduis et pauperibus ministrare (*Actor. vi, 2*). *Non oportet, inquit, dimisso verbo Dei, ministrare nos mansi.* At nunc non dico pauperes, non dico fratres, et qui rursus invitare non possint (ex quibus, excepta gratia, nihil aliud episcopalis speret manus) sed militantes et accinctos gladio, et judices, excubantibus ante fores suas centurionibus et turmis militum, Christi sacerdos invitat ad prandium. Tota clerici urbe discursant: quærant exhibere iudicibus, quæ illi in prætoriis suis aut invenire non possunt, aut certe inventa non coeunt. Nec verò arbitrarium quod generaliter ad omnes hæc dirigatur in vectio; sed quod eos qui tales sunt, palset sermo propheticus; et comminetur eis supplicia, et tenebras sempiternas: ut qui pudore et verecundia non tenentur, agant pœnitentiam saltem comminatione pœnarum.

LXX: *Propinquate montibus æternis. Æternos montes, vel Angelos intelligere possumus, vel prophetas, de quibus et in psalmo scriptum est: Fundamenta ejus in montibus sanctis (Ps. lxxxvi, 1).* Et in alio loco: *Levari oculos meos in montes unde veniet auxilium mihi (Ibid. cxv, 1).* Appropinquat autem **458** æternis montibus qui non in peccatis suis a beatorum contubernio separatur: quomodo Moyses appropinquabat Deo, non loco, sed meritis. Et ad eos qui appropinquabant æternis montibus, ipse Dominus loquebatur. *Deus appropinquans ego: et non Deus de longe (Jer. xxii, 23).* Montes autem æterni, ad distinctionem eorum vocantur qui non sunt æterni, principium scilicet hujus sæculi mœ-

^b Corrupte legebatur *electi*.

tium tenebrosorum : qui cum erecti fuerint velut Cedrus Libani transeuntes cum mundo, locus eorum non poterit inveniri.

LXX : *Surge et ambula, quia non est tibi hic requies. Jubemur in nullis mundi rebus putare nobis requiem ; sed quasi a mortuis resurgentes, ad sublime tendere, et ambulare post Dominum Deum nostrum, et dicere. Adhæsit anima mea post te (Ps. LXX, 9). Quod si neglexerimus, et noluerimus audire dicentem : Exsurge qui dormis, et elevare, et illuminabit te Christus (Eph. v, 14), dormitabimus quidem, sed decipiemur, et non inveniemus requiem quia ubi Christus non illuminat resurgentem, quæ videtur esse requies, tribulatio est.*

LXX : *Propter immunditiam consumpti estis corruptione. Pro eo quod nos diximus, consumpti estis, potest juxta Græcam intelligentiam in Latino sonare sermone, corrupti estis : ut sit ordo, propter immunditiam corrupti estis corruptione. Hoc autem ad eos dicitur, qui voluptati corporis et libidinis servientes, non solum animam, sed corpus quoque suum corrumpunt, voluptatum amatores magis quam amatores Dei. Poterat quoque dicere, propter immunditiam corrupti estis, et sensus etiam absque corruptione fuisset expletus. Nunc autem quia ait, corrupti estis corruptione, ad distinctionem mihi videtur corruptionis salutaris dixisse : juxta quam et Apostolus loquitur : Et si is qui foris homo noster est, corrumpitur ; sed qui intus est renovatur de die in diem (II Cor. iv, 16). Qui semper mortificationem Jesu portat in corpore suo, et exteriorem corrumpit hominem, et carnem imperio animæ subjicit, iste corrumpitur quidem, sed non corruptione, quia corruptio illius salutaris est.*

Fugistis, nemine persequente. Ad eos dicitur, qui propter immunditiam corruptione corrupti sunt, quod conscientia peccatorum etiam absque supplicii resistere hostibus et dimicare non audeant.

459 *Unde et formidolosi in a sanctorum prælio, ne terreant mentes fratrum suorum, ejiciuntur e castris, et ex acie repelluntur (Deut. xx), et in maledictis Levitici ad hujuscemodi homines sermo dirigitur : Persequetur vos solii vox volantis, et fugietis, nullo persequente (Levit. xxvi, 56). Scio me in cujusdam commentariis legisse, exponentis Joannis evangelistæ principium : Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, hoc quod dicitur, nihil, ad malitiam retulisse : rursumque ipsam malitiam interpretatum esse diabolium, et isto quasi gradu, ipsum quod factum est sine Christo, nihil diabolium intellexisse. Si igitur malitia, vel diabolus nihil est, et fugerunt qui corruptione corrupti sunt, nullo, id est, nihil persequente, diabolus eos est*

persecutus in nihili. Quod si cui videtur nimis concitatum, et contra Scripturæ simplicitatem artificio potius eloqui, quam vera interpretatione disortam, vel priorem, vel quam ipse repererit expositionem sequatur.

(Vers. 11, 12.) *Utinam non essem vir habens spiritum, et mendacium potius loquerer. Stillabo tibi in vinum et in ebrietatem, et erit super quem stillatur populus iste. Congregatio [Al. Congregans] congregabo Jacob, totum te : in unum conducam reliquias Israel pariter.*

Et in hoc capite multum Septuaginta interpretes ab Hebræico discrepant. Unde primum juxta id quod nobis ab Hebræis est traditum exponamus, et postea, si Dominus voluerit, de eorum translatione tractabimus. O popule Judaice, ad quos repromissiones, quorum testamenta et lex, et ex quibus Christus secundum carnem (Rom. ix), cui, imminentibus Babyloniis, vel Romanis, dixi : Surgite et ite in captivitatem, quoniam non est vobis in terra ista requies, quæ propter immunditiam suam corrumpetur populatione novissima, non me potestis volentem loqui, et prædicare gaudentem, quod venturum video : optarem et ipse anathema esse pro fratribus meis, qui sunt Israëlitiæ (Rom. ix, 3). Utinam de meo sensu loquerer, et sanctum Spiritum non haberem ; et inter pseudoprophetas potius computatus, solus perirem, et non essent 460 vera quæ dico : et tanta multitudo crederet in Filium Dei, et non traderetur æternæ captivitati. Verum quia propheta sum, et Dei spiritus loquor, et a divinitate [Al. veritate] missus, prædico veritatem : propterea stillabo tibi sermonem meum in meracum vinum quod te inebriet, et corrumpere faciat. Me autem stillante, et futuræ captivitatis malum canente, populus iste meas suscipiet pluvias, hoc est, vult, non vult, sustinere habet quæ dico. Et me arbitremini, malorum me esse tantum [Al. tantorum] vatem, numo quidem veniet prædicta captivitas ; sed ecce in [Al. ut] agnoscatur quia in, etc.] me sermo loquitur, qui ad omnes prophetas fit. Quæ reticente propheta, non loquitur, et nunc dicit : Veniam, et humanam corpus assumam, nascar de Virgine. Sive ita : Quia in carnis humilitate veni, et non credistis mihi, veniam in consummatione mundi in majestate mea cum Angelis cæterisque virtutibus, et tunc te totam congregabo, Jacob : tunc in unum conducam reliquias Israel, et cum gentium populo in ovili meo pariter copulabo : tunc te muro firmissimo septiam, et tanta erit credentium multitudo, et inter caulas positæ gregis tumultuatio, ut vincatur numerus pecorum largitate. Ac ne forsitan putes, quia dixi : Ponam illum quasi gregem in ovili, et quasi pecus in medio

^a Duo Palatini mss., *formidolosi inimicorum prælio terreant mentes*, etc.

^b Post Victorium ex Vulgata editione, Hebræico, Brixianisque codicibus *quem* pro *quæ* legimus : et paulo post *totum te*, pro quo erat, *totum in te* : nosque hac in re nostri quoque juverunt mss.

^c Addunt mss. nostri reliquum textum : *ponam*

caularum, de ovibus me loqui, intellige quod oves istæ homines sint. Sequitur enim: *Tumultuabuntur a multitudine hominum.* Tumultus, vox plurimorum est, et nimix multitudinis clamor pariter emissus: ne æstinemus unius vocem esse: sed omnium communem, laudantium bonum pastorem, qui ardua quæque complanaverit, et suo æquaverit pede, dux itineris eorum ipse sit paradisi janua, et dicat: *Ego sum porta*: quo iter dividente et præcedente, et viæ porta, transibit per eum credulum pecus. Pastor autem iste rex est et Dominus. Unde sequitur. *Et transibit rex eorum coram eis, et Dominus in capite eorum.* Quod si voluerimus hæc omnia de primo adventu ejus accipere, et totum Jacob et reliquias Israel **461** ad Apostolos, et eam referre multitudinem, quæ in Actibus apostolorum salvata est ex Judæis, non abhorrebit a veritate expositio tractatoris. Hos enim vere congregavit Dominus in ovile suum, et posuit in medio caularum, et fecit iter ante eos, et induxit eos in Ecclesiam, et fuit rex eorum coram eis, et est Dominus in capite eorum in perpetuum.

LXX: *Spiritus statuit mendacium. Stillavit tibi in vinum et ebrietatem, et erit de stilla populi hujus, congregandus congregabitur Jacob.* ^b Non, ut plerique æstimant, *spiritus stetit mendax*; sed *spiritus statuit mendacium*, legendum est, quod Græce dicitur *πνεῦμα ἕστηκε ψεύδεις*, hoc est, τὸ ψεύδος. Quomodo enim in vulneribus putridis, ne cancer serpat et emortuum corpus vivas carnes depascatur, medici statuunt [*Al. secant*] vulnus et urunt cauterio, vel pulvere *καυστικῷ*: ita spiritus Dei finem posuit mendacio, ne ultra populus Dei pseudoprophetarum vocibus subvertatur. Quod autem spiritus tam in novo quam in veteri Testamento, ubicumque sine additamento ponitur, in bonam partem intelligatur, et sæpe diximus, et nunc ex parte ponemus, ne cui dubium sit. *Fructus autem spiritus, charitas, gaudium, pax* (*Galat. v, 22*). Et: *Si spiritu vivimus, spiritu et ambulemus* (*Ibid. vi, 25*). Et alibi: *Si autem spiritu opera carnis mortificaveritis, vivetis* (*Rom. viii, 13*). Et in veteri Testamento: *Dans flatum populo, qui est in ea, et spiritum his, qui calcant eam* (*Isai. xlii*): haud dubium ex præcedentibus quin terram significet. Qui enim calcant terrena opera, et pedibus suis subjiciunt ea, utique non malum, sed bonum spiritum merentur accipere. Econtrario malus spiritus semper cum additamento legitur, ut ibi: *Cum autem spiritus immundus exierit ab homine* (*Matth. xii, 43*). Et in alio loco: *Increpavit spiritum immundum* (*Luc. ix, 43*). Et: *Spiritus malus invasit Saul* (*I Reg. xvi, 14*), et cætera his similia. Spiritus ergo Dei, qui finem mendacio posuit in pseudoprophetis, ipse tibi stil-

^a Iterum Victorius, *via et porta*, ex eo quod infra: *Ipse enim Dominus et rex et pastor et via est et porta.*

^b Quæ subsequentis capituli sectione altera proponuntur verba, *Cum omnibus suscipiens suscipiam reliquias de Israel*, hic frustra et contra mss. fidem in editis subjungebantur.

labit in vinum et ebrietatem. Vinum quod lætificat cor hominis (*Ps. ciii*); et ebrietatem qua inebriatus est Noë, et de qua dicitur: *Comedite, amici mei, et inebriamini* (*Cant. v, 1*). **462** Hæc autem omnis lætitia et ebrietas ad comparisonem sapientiæ Dei, quæ ut fluvius cœlestem irrigat Jerusalem, stilla est, et gutta permodica. Nec dubitabunt sapientiæ Dei stillam in hominibus dicere, qui lapidem abscissum de monte sine manibus legerint (*Dan. ii*), et fatum Dei sapientium hominibus, et Apostolos quoque ipsos ex parte cognovisse, et ex parte prophetasæ (*I Cor. xiii, 9*). De hac igitur sapientiâ, id est, de stilla Judaici populi (non enim venit nisi ad oves perditas domus Israel) congregatus est Jacob: omnis qui supplantat Esau, et eripit primitiva ejus ac benedictionem, et antequam nascatur adhuc in utero positus, plantam pilosi fratris invadit.

LXX: *Cum omnibus suscipiens suscipiam reliquias de Israel.* Cum inquit crediderit gentium populus, et omnis orbis ad meam fuerit fidem adductus, et intraverit gentium plenitudo, tunc etiam reliquias Israel salvabuntur, non illæ reliquias, de quibus est scriptum in Regnorum libro: *Dereliqui mihi septem millia virorum, qui non curaverunt genua Baal* (*III Reg. xix, 18*). Et de quibus Paulus: *Ergo et in isto tempore reliquias secundum electionem gratiæ salvæ factæ sunt* (*Rom. xi, 15*); de quibus supra hic propheta testatur: *Et erit de stilla populi hujus, congregandus congregabitur Jacob.* Sed illæ reliquias, quæ postquam omnes suscepti [*Al. susceptæ*] fuerint, in fine suscipiuntur a Deo. Et de quibus nunc dicitur: *Cum omnibus suscipiens suscipiam reliquias Israel*, ut juxta id quod scriptum est: *Concludens Deus omnes sub peccato, omnibus misereatur* (*Rom. xi, 32*).

LXX: *Ponam aversionem eorum sicut oves in tribulatione.* Reliquias de Israel quas postquam omnes suscepero, suscepturus sum: nunc interim quia aversi sunt a me, ponam in tribulatione, et coangustabo, et faciam sedere, sine sacerdote, sine altari, et sine propheta: ut quem per beneficia non senserunt, intelligant per supplicia.

LXX: *Quasi gregem in medio cubilis eorum*: ^d subauditur, *ponam*. Non solum, inquit, aversio eorum, qua a me aversi sunt, ponetur quasi grex in tribulatione; sed postquam tribulati fuerint, **463** et angustias tempus expleverint, ponentur in requie, hoc est, in cubili suo. Et tunc [*Al. nunc*] de hominibus commigrabunt et transcendent humanæ conditionis statum, et implebunt quod sequitur: *Exsiliunt ex hominibus*. Non solum autem illi exsiliunt et abibunt; sed omnes ad quos fit Dei sermo, et qui humana vitia relinquentes, conversationem divinitatis imitantur, et audiunt: *Ego dixi, dii estis, et filii ex-*

^c Antea erat, *supra diximus*, dissentientibus mss. ipsaque rei veritate.

^d Hic quoque verba sacri textus, *exsiliunt ex hominibus*, quæ seriem Hieronymianæ expositionis impediebant, atque inferius suo loco proponuntur, ad mss. fidem induximus.

celsi omnes, exsiliunt ex hominibus, et quasi ferentur [Al. feruntur] ad cœlum.

LXX: *Ascende per divisionem.* Præsens locus quasi proprium habet exordium et apostrophæ eloquii prophetæ, ad eum qui salvari cupit, cui imperatur ut ascendat per divisionem. Quod quidem manifestius fiet, si de Genesi sumpserimus exemplum, ubi nascuntur gemini de Thamar, cum qua Judas patriarcha concubuit: *Factum est, inquit, cum pareret, et haberet geminos in utero: in ipso partu unus protulit manus, et tulit obstetrix et ligavit in manu ejus coccinum, dicens: Hic egredietur prior. Cum autem contraxisset manum, statim egressus est frater ejus, et illa ait: Quare divisa est propter te maceria? et vocavit nomen ejus Phares, quod interpretatur divisio. Et post hæc egressus est frater ejus, in cujus manu erat coccinum, et vocavit nomen ejus Zara, qui in lingua nostra dicitur semen, vel oriens (Gen. xxxviii, 27, seq.).* Ostendit ergo senior populus, in quo erat orlus et semen antequam de gentibus Ecclesia nasceretur, manum suam in operibus, et postea contraxit eam audiens per Isaiam: *Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt (Isai. i, 15).* Cumque ille contraxisset [Al. contraxit] manum, et a justitiæ cessaret operibus, frater ejus egressus est gentium populus. Et propter ipsum divisa est sepes, et destruxit Dominus atque Salvator, ut ille posset incedere, parietem, qui erat in medio, et maceriam duos populos separantem: et fecit unum gregem, et duos creavit in semetipso in uno novo homine faciens pacem. Unde et obstetrix prophetice loquens dicit ad Phares populum juniorem: *Ut quid divisa est propter te maceria?* Si intellexistis exemplum de Genesi, ascende qui salvari cupis, nequaquam per veterem populum qui manum contractam habet, sed per novum, in quo via Christus est, in quo porta Jesus, per quem ad Patrem incedimus, ipse enim solvit **464** medium parietem et maceriam, id est, obscuritatem veterum prophetarum, et omnia antiquæ Legis aperuit sacramenta, et dissipata incedendi difficultate, viam oculis omnium revelavit: ut qui vult pergere, nullo irretiat[Al. impediatur] obice, nec obscuritatis caligine terreatur.

LXX: *Ante faciem eorum dividerunt et transierunt portam, et egressi sunt per eam. Exiit rex eorum ante faciem eorum: Dominus autem princeps eorum* [Al. erit]. Propterea dixi tibi: *Ascende per divisionem,* qui surrexisti cum Christo, et ea quæris quæ sursum sunt: quia Angeli, sive Pater et Filius, et Spiritus sanctus dividerunt quod videbatur obstare, et fecerunt viam volentibus ingredi, et quia aperto itinere invaserunt iter, non solum ingressi sunt portam, sed et transierunt per eam. Ingressi sunt autem, quia et rex eorum eandem ingressus est portam, et aperuit eis iter, ut absque ulla difficultate graderentur. Ipse enim Dominus, et rex et pastor, et via est et porta, dicitque: *Ego sum porta: per me qui fuerit ingressus,*

salvabitur: ingreditur, et egredietur, et pascua inveniet (Joan. x, 9). De qua porta et alibi prophetatur: *Hæc est porta Domini, justi intrabunt per eam* (Ps. cxxvii, 20). Quicumque autem ingressus fuerit, non debet in eo statu in quo intraverat, permanere; sed egredietur ad pascua, ut in intrando exordium sit, in exundo et in pascua reperiendo, virtutum perfectio. Qui ingreditur, adhuc in sæculo est, et ex creaturis intelligit [Al. intelliget] Creatorem. Qui autem egreditur, transcendit universam creaturam, et omnibus quæ videri possunt pro nihilo computatis, inveniet pascua super cœlos, et sermone Del vescetur, et dicet: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit* (Ps. xxi, 1). Hoc ideo, ut intelligeremus Evangelicum testimonium: *Ingreditur et egredietur, et pascua inveniet;* et quod nunc dicitur per Prophetam: *Et transierunt portam, et egressi sunt per eam:* qui tamen transitus et egressio absque Christo rege nostro tribui non potest, qui rex et Dominus est. Statim quippe connectitur: *Dominus autem princeps erit.*

(Cap. III.—Vers. 1 seqq.) *Et dixi: Audite, principes Jacob, et duces domus Israel. Numquid non vestrum est scire judicium, qui odio habetis bonum et diligitis malum, qui violenter tollitis pelles eorum desuper eis, et carnem [Vulg. carnes] eorum desuper ossibus eorum, qui comederunt **465** carnem populi mei, et pellem eorum desuper excoriarunt, et ossa eorum confregerunt, et conciderunt sicut in lebetes, et quasi carnem in medio ollæ. Tunc clamabunt ad Dominum, et non exaudiet eos, et abscondet faciem suam ab eis in tempore illo, sicut nequiter egerunt in adinventionibus suis.* Manifeste adversum principes Israel sermo est, et sub metaphora leonum sive latronum crudelitas eorum describitur: quod spoliaverint pauperes, et interfecerint eos, et carnes eorum ossaque contriverint, et quasi in medio ollæ, sic in urbe Jerusalem miserabilem plebem afflixerint, et propter hæc inferatur eis postea supplicium in die captivitatis, vel a Nabuchodonosor, vel a Vespasiano et Tito. Et clament ad Dominum, et non exaudiat eos, et abscondat faciem suam ab eis, quia nequiter egerint in sceleribus suis.

LXX: *Et dicet: Audite hæc, principes domus Jacob, et reliqui domus Israel.* Cum superioribus hæret sententia. Supra enim dixerat: *Dominus autem princeps erit, et dicet: Audite, principes domus Jacob, et reliqui domus Israel.* Pro reliquis domus Israel, exceptis Septuaginta, omnes, *duces domus Israel,* transtulerunt. Dominus ergo qui viam fecit populo suo, et egressus est ante faciem eorum, et ipse est princeps itineris simplicioris populi, quem gregem vocat: his qui ^a nolunt se prævium sequi, sed superbiunt, et quasi iudices populi vestigia illius non sequuntur, comminatur et dicit: *Audite, principes domus Jacob, et duces domus Israel.* Quid est autem quod eos cogit audire? *Non vestrum est, inquit, scire judicium, qui odio habetis bonum, et quæritis mala:* id est, non meremini Dei

^a Falso et contrario sensu Martian., his qui volunt.

acire iudicium quod est abyssus multa: et profundum iustitiæ ejus mens prava non invenit. Aut quomodo potestis acire iudicium Dei, qui odistis bonum, et queritis malum, qui detestamini sanctos pauperes, et honoratis divites peccatores. Simulque consideremus verborum significantiam: bona non amare, peccati est: quanti sceleris etiam odisse? et e contrario, si mala non fugere, vitii est: quanti impietatis est etiam diligenter inquirere? Post hæc describitur sævitia iudicum, et in subjectos crudelitas.

466 LXX: *Diripientes pelles eorum ab eis, et carnes eorum ab ossibus eorum. Sicut devoraverunt carnes populi mei, et pelles ab eis excoriaverunt, et ossa eorum confregerunt, et conciderunt sicut carnes in lobete, et sicut carnes in olla: sic clamabunt ad Dominum, et non exaudiet eos, et avertet faciem suam ab eis in tempore illo, eo quod pessime egerunt in adinventiombus suis.* Non suffecerat spoliasse subjectum gregem; sed corpora quoque eorum affixerunt duro imperio, et ossa eorum contriverunt, ut quidquid in eis forte fuerat, frangerent atque contererent. Quomodo ergo illi spoliaverunt populum meum, et nudaverunt omni pulchritudine et decore cutis, et carnes et ossa miserunt in ollam ferventem, quam rex accendit Assyrius, tradentes gregem meum diabolo, et angelis ejus: sic et ipsi cum venerit dies ultionis, clamabunt ad Dominum, et non exaudientur, quia nec ipsi rogantes audierunt: et extendent manus suas ad Dominum, et Deus avertet faciem suam ab eis, quia et illi averterunt a precantibus vultum. Et hæc universa patientur, quia pessime egerunt in stullis et voluptatibus suis: et non reges fuere, sed tyranni: nec præpositi, sed leones: neque magistri discipulorum, sed lupi ovium, et satiaverunt se carnibus, et incrassati sunt, et sicut pinguis hostia interfectionis, et supplicii Domini præparati. Hucusque contra principes malos: sequens vero sermo adversus pseudoprophetas est et doctores pessimos, qui populum Dei adulatione supplantant, pollicantes scientiam Scripturarum.

(Vers. 5 seq.) *Hæc dicit Dominus super prophetas, qui seducunt populum meum: qui mordent dentibus suis, et prædicant pacem: et si quis non dederit in ore eorum quippiam, sanctificant super eum prælium: propterea nox vobis pro visione [Al. divisione] erit, et tenebræ vobis pro divinatione, et occumbet sol super prophetas, et obtenebrabitur super eos dies, et confundentur qui vident visiones: et confundentur divini, et operient vultus suos omnes, quia non est responsum Dei. Verumtamen ego repletus sum fortitudine spiritus Domini, iudicio et virtute [Al. veritate], ut annuntiem Jacob scelus suum, et Israel peccatum suum. LXX: Hæc dicit Dominus super prophetas, qui seducunt populum **467** meum, et mordent dentibus suis, et prædicant super eum pacem, et non est data in ore eorum, sanctificaverunt super eum præ-*

lium: propterea nox vobis erit pro visione [Al. indivisione], et tenebræ erunt vobis ex divinatione, et occumbet sol super prophetas, et contenebrescet super eos dies, et confundentur qui vident somnia, et iridebuntur harioli, et loquentur adversum eos omnes isti, quia non est qui exaudiat eos, nisi ego implevero fortitudinem in spiritum Domini, et iudicium et potentiam, ut annuntiam Jacob impietates ejus, et Israel peccata sua. Legimus fuisse pseudoprophetas in Israel, qui propter dona pacem, quæ eis data non erat, predicabant, et si quis munera non dedisset, quamvis sanctus esset, iram Dei nuntiarent illi esse venturam. Unde nunc dicitur ad eos quod loquantur mendacia, et sermo eorum non prophetia, sed divinatio sit falsa: neque habeant lumen, sed tenebras et errorem. Cuique in contrarium versa fuerint quæ promiserant, tunc operientur confusione, quia non erat, inquit, responsum Dei.

Jam [Al. nam] nec dæmones accipient potestatem, ut eos sua fraude decipiant. Muta erunt oracula, necbit immundus spiritus, et illudere non audebit. Hoc de pseudopropheta. Rursum oratio de seipso prophetæ loquentis inducitur, illis falsa vaticinantibus, et operitis confusione et ignominia, ego quæ loquor, a sancto Spiritu institutus loquor, et loquor iudicium Domini et virtutem [Al. veritatem]. Cuique pseudoprophetæ mordeant dentibus, et prædicant pacem, ego absque ulla formidine annuntio Jacob scelus suum, et Israel peccatum suum; quia pro Deo, vel idola venerati sunt, vel Dei Filium crucifixerunt. Si autem juxta Septuaginta quod dicitur, de hæreticis voluerimus accipere, qui vero pseudoprophetæ sunt, et dicunt, hæc dicit Dominus, et Dominus non misit eos, non errabimus. Illi enim populum quandam Dei errore decipiunt, et hoc faciunt, ut comedant eos, vel simpliciter in accipiendis muneribus, vel mystice in occasione eminerum eorum, et promittunt eis pacem et regna cælestia, et dicunt, non necesse est ut vivas continenter et sancte, habeto fidem quam docemus, et omnia premissa Domini consequeris: **468** quæ loquentes, magis adversum eos iram Domini concitant, et prælium in illos sanctificant. Quamobrem, o hæretici, qui putatis habere vos prophetiam, et imitari Ecclesiam Dei, ubi æstimatis esse visionem, ibi non erit: et ubi jactatis vaticinium prophetæ, ibi spiritus loquetur immundus. Occidet enim sol iustitiam super hujuscemodi prophetas, et videbunt tenebras suas et confundentur. Cuique divini magis quam Prophetæ fuerint comprobati, ridebuntur super somniis suis, et populi qui ab eis prius decepti fuerant, contra eos loquentur. Tunc etiam ipsi magistri penitentiam agent, et nemo eos exaudiet, nisi ego quem offenderant. Et quia clemens sum, et non mortem peccatoris (Ezech. xviii), sed cupio ut revertatur et vivat, cum exaudiero eas, dabo eis virtutem spiritus mei, et implebo eos iudicio meo et

^b Constat, inquit Victorius, ex ipsa lectione, sunt legendum pro et: sed hæc non suffragatur.

fortitudine, ut qui prius populum blandimentis decipiebant, postea vera annuntiando deterreant, et ad rectam revocent viam, et qui causa erroris fuerant, incipiant moderari vulnibus quæ intulerant, et esse occasio sanitatis. Animadvertite in presenti loco, posse aliquem docere post peccatum, si tamen vitia pristina digna poenitentia eluerit. Unde et David post adulterium et homicidium loquitur in psalmo: *Asperges me hyssopo et mundabor: lavabis me, et super nivem dealbabor.* Nec sua tantum puritate contentus est, sed inferi: *Redde mihi iustitiam salutaris tui, et spiritu principali confirma me.* Cumque hoc feceris. *Docebo, ait, iniquos vias tuas, et impij ad te convertentur (Psal. x).*

(Vers. 9 seq.) *Audite hæc, principes domus Jacob, et iudices domus Israel: qui abominamini iudicium, et omnia recta pervertitis, qui edificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate. Principes ejus in muneribus judicabant, et sacerdotes ejus in mercede docebant, et prophetae ejus in pecunia divinabant, et super Dominum requiescebant dicentes: Numquid non Dominus in medio nostrum? non veniant super nos mala; propter hoc causa vestri Sion ut ager arabitur, et Jerusalem quasi acervus lapidum erit, et non templum in excelsa silvarum. LXX: Audite hæc, duces [A. iudices] domus Jacob et reliqui domus Israel, qui abominamini iudicium, et omnia recta pervertitis: qui edificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitatibus. Duces ejus in muneribus judicabant, et sacerdotes ejus in mercede respondebant, et prophetae ejus in pecunia divinabant, et super Dominum requiescebant, dicentes: Nonne Dominus in nobis est? non veniant super nos mala. Idcirco propter vos Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem ut custodia pomarii eris, et mons Domini in lucam saltus. Nemo ambigit, Jerusalem propter scelera quæ in hoc capitulo describuntur, fuisse subversam, et quia supra vel ad iudices, vel ad pseudoprophetas præcesserat comminatio: *Audite, principes domus Jacob, et duces domus Israel.* Et post paucos versiculos: *Hæc dicit Dominus super Prophetas, qui seducunt populum iudum, et reliqua: nunc generaliter et adversam iudices, et adversam pseudoprophetas, et contra sacerdotes, et contra eos, qui sibi Dei pollicebantur notitiam, prophetalis sermo textitur, et arguit eos quod propter scelera eorum Sion quasi ager aranda sit, et Jerusalem velut acervus lapidum corruturæ, et mons templi futurus in excelsa silvarum. Videmus completa quæ dicta sunt: oris eloquium oculi probant: prophetiæ testis aspectus est. Hoc ipsum testimonium et in Jeremiæ volumine scribitur (*Jerem. xxvi*), ubi et Michæam prophetae sit mentio, et Jerusalem vastitas prædicatur. Iudices et principes domus Jacob, et domus Israel, id est, et duarum et decem tribuum,**

*A non solum iudicium non faciebant; sed abominabantur illud, et omnia recta pervertebant, ne saltem parva iustitia remaneret in civitate. Qui edificaverunt Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate, rapinis pauperum, cæde insonitum, occisione sanctorum. Quod si quis de principibus videbatur iudicare quod erat rectum, vendebat magis sententiam, et in muneribus judicabat. Sacerdotes quoque non docebant populum, nisi accepto pretio; et cum dicitur ad sanctos: *Gratis accepistis, gratis date (Mat. x, 8)*, illi Dei responsum, accepta pecunia proferentes, gratiam Domini avara mercede vendebant. Et post hæc mala non intelligentes peccatum suum, quasi sacerdotibus redimerent charitatem Dei, iudices ac sacerdotes et prophetae Dei esse se memorabant, et secundum impenitentem cor suum dicebant: *Dominus in medio nostrum est, et non venient super nos mala.* Quia igitur non egerunt poenitentiam, et omnis populus secutus est principum et sacerdotum prophetarumque vitia, Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem sicut acervus lapidum erit, et templum quod prius auro argenteoque fulgebatur, in ruinas ultimas collabatur. Hæc contra populum Judæorum, cujus vera captivitas et extremæ ruinæ, et propter superiora quidem scelera, sed maxime propter effusionem Dominici sanguinis irrogata sunt. Unde et Sion quasi ager arata est, et Jerusalem in tumulos versa saxorum, et templum illud quondam nobile atque sublime, in extremos cineres comminutum est. Si quis autem hæc quæ de Jerusalem dicuntur, et de Sion ad Ecclesiam transferat (ipsa est enim domus Jacob, et domus Israel, secundum illud quod in *Isaia* scribitur: *Jacob puer meus, suscipiam eum (Isaia. xli, 8)*. Et illud ad Timotheum: *Ut scias quomodo te oporteat in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia (I Tim. iii, 15)* iste liquido pervidebit, quod principes domus Jacob, et reliqui de domo Israel (sive, ut melius in Hebræo scriptum est) *Judices domus Israel*, non sint alii nisi episcopi, presbyteri et diaconi, qui nisi omni custodia servaverint cor suum, abominantur iudicium et universa recta pervertunt: quando enim juxta personam judicant, et in disceptatione negotii non valet causa meritum, sed reorum potentia, nonne abominantur iudicium, et omnia recta pervertunt? Potest autem et aliter accipi, quod principes domus Jacob, et iudices domus Israel abominantur detestanturque iudicium, Dei iudicis sententiam declinantes, et omnem regulam Scripturarum malis interpretationibus depravantes, isti edificant Sion in sanguinibus: et Jerusalem in iniquitate. Cum enim Scriptura jubeat: *Ne inducas impium in tabernaculum justorum (Psal. v)*, et virum sanguinum et dolosum abominetur Dominus: hi quoscumque de aseciis suis ordinant clericos, et vitam eorum in*

^a Idem, Legendum, inquit, esset *duces*, ut in principio capituli: eadem enim utrobique vox est *ἡγῶν*. Verum quia Vulgata editio legit, *iudices*, et ita etiam Hieronymus interpretatur, ad sonum magis quam ad verbum respiciens, monere lectorem;

non autem lectionem mutare placuit.

^b Notatum Victorio haberi testimonium Prov. xxiv secundum Septuaginta, *μὴ προσέσῃς ἀρετῆν τοῦ δεικνύου. Quæ in loco non habemus: Ne quæras impietatem in domo justi.*

scandalum populis exponentes, rei sunt infidelitatis eorum qui scandalizantur (*Matt. xviii*). Unde dicitur expedire homini, **471** ut mola asinaria ligetur in collo ejus, et præcipitetur in profundum, quam ut scandalizet unum de minimis Ecclesiæ. Cumque sacerdotes Malachias propheta angelos vocet (*Malac. ii*), et os eorum oraculum Domini sit (*Deut. xix, 19*), sine munere acceptione non judicant, legentes : *Munera excæcant oculos etiam sapientium, et quasi frenum in ore avertunt a increpationem (Eccles. xx)*; et cum dicitur ad apostolos : *Nolite possidere aurum, et argentum, neque æs in zonis vestris sit (Matt. x, 9)*; et excutiat de sancti viri manibus etiam labore parta pecunia, voces Domini venditant, et de columbis mercantur in templo. Sed et prophetæ Jerusalem in pecunia divinabant, nescientes aliud esse prophetiam, aliud divinationem : numquam enim divinatio in Scripturis in bonam partem accipitur. *Non b erit, ait, augurium in Jacob, neque divinatio in Israel (Num. xxiii, 23)*. Videbantur sibi quidem esse prophetæ, sed quia pecuniam accipiebant, prophetia ipsorum facta est divinatio. Petrus apostolus : *Argentum, inquit, et aurum non habeo (Act. iii, 6)* : poterat utique Simoni mago vendere, quod petebat ; inno poterat simulare vendentem (Spiritus enim sanctus nec venundari, nec emi potest), sed oblatam pecuniam cum offerente damnavit (*Ibid. viii*). Nunc videas, prophetas Jerusalem non habere in ore prophetiam ; et in Domino requiescere, et dicere : *Non venient super nos mala* : quorum causa speculatorium Dei hostili aratro dividitur ; et locus quondam pacis, ruinis plenus fit, et templum Domini in vepres spinasque convertitur, et est habitaculum bestiarum. Nec quemquam moveat illud quod in primo Regum libro legimus, Saul volentem ire ad Sanuelem dixisse puero suo, ad eum se ire non posse, quia pretium quod offerret pro vaticinio, non haberet, et puerum respondisse : *Ecce inventa est in manu mea quarta pars sicli pecuniæ, et dabo viro Dei, et annuntiabit nobis riam nostram (I Reg. ix)* : non enim scriptum est, quod Samuel acceperit, aut quod illi obtulerint : quin potius a propheta pascuntur, et invitantur ad prandium. Sed fac eum accepisse, stipes magis æstimandæ sunt tabernaculi, quam munera prophetiæ. Siclus enim viginti obolos habet, et quarta pars sicli quinque **472** oboli sunt. Et nostri igitur sacerdotes, si volunt vendere prophetiam, et columbas ^o in cathedris suis proponere, quas Dominus flagello subvertit (*Joan. ii*), quinque obolos accipiant, non pretia villarum. Hoc ipsum sonat et in tertio Regnorum libro, quod uxor Jeroboam, infirmante filio, pergit ad Achiam hominem Dei, defert ei panes et duas passas, et vascu-

lum molles (*III Reg. xiv*). Dicitur enim quid secum illa portaverit, et tamen propheta non scribitur accepisse : quippe cum et corripuerit eam, et venturum luctum prædixerit : licet potuerint hi qui ad hariolos ire consueverant (quia multi divini et harioli erant in Israel) mala consuetudine æstimasse id ipsum etiam de prophetis, et voluisse sanctis viris offerre, quod divinis offerre consueverant, et tantummodo Scripturam narrasse quid illi volnerint, nec tamen intulisse quod ipsi aut offerre ausi fuerint, aut prophetæ acceperint. Apostolus Paulus : *Qui altari, inquit, serviunt, et de altari participant, et vivunt (I Cor. ix, 13)*. Permittitur tibi, o sacerdos, ut vivas de altari, non ut luxurieris. Bovi trituranti os non clauditur (*Ibid.*, 9). Scimus ista, et tamen licentia hac Apostolus non abutitur : et habens victum vestimentumque, contentus est : nocte et die laborat manibus suis, ne cui gravis sit. Et jurat in Epistolis, se sancte, et sine avaritia in Christi Evangelio conversatum, et non solum de se, sed de discipulis quoque suis hoc ipsum æserit : quod nullum miserit, qui ab Ecclesiis aut posceret [*Al. possit*] aliquid, aut vellet accipere (*I Thess. m*). Si autem gratulatur in quibusdam Epistolis, et militantium munera benevolentiam Dei appellat, non tam sibi congregat quam pauperibus sanctorum, qui erant in Jerusalem. Sancti autem pauperes, hi erant in Jerusalem, qui primum in Christo crediderant de Judæis, et projecti a parentibus et cognatis, atque affinibus suis, tam possessiones, quam universam suppellectilem sacerdotibus templi, ac populo vastantes, perdiderant. Si tales pauperes sunt, accipiant. Si autem sub occasione pauperum paucæ ditantur domus, et in vitro ac vase fictili aurum comedimus, aut cum thesauris mutemus et vestes, aut pauper habitus non quærat divitias senatorum. **473** Quid prodest circa collum ad abstergendos sudores luteolum non habere. Quid juvat esse *ποχιτρώνας*, et præferre habitu paupertatem, cum marsupium nostrum universa pauperum turba respiret ? Propter hoc, causa nostri, qui tales sumus, qui Sion ædificamus in sanguine, et Jerusalem in iniquitate, qui judicamus in muneribus, qui mercedibus respondemus, qui in pecunia divinamus, et super hoc fictam nobis sanctimoniam vindicantes dicimus : *Non venient super nos mala*. Audiamus sententiam Domini quæ sequatur : Sion et Jerusalem, et mons templi, speculatorium, et visio pacis, et templum Christi in consummatione, et in fine, quando refrixerit charitas, et rara fides fuerit, quasi ager arabitur, et redigetur in tumulos, et erit in excelsa silvarum sive in custodiam pomorum : ut ubi amplæ quondam domus erant, et absque sumero

^a Maluit Victor. *inreparationes*, ex Græco *ἐλαγμούς*.

^b Iterum est, pro *erit*, substituit Victorius.

^c Editi legunt, *utinam non pretia villarum, sed quinque obolos acciperent*. Ms. Cluniacensis optimæ notæ sic habet : *Et columbas in cathedris suis proponere quas Dominus subvertit, flagellatque petentes, ac-*

cipiant quinque obolos, non pretia villarum. *Mant.* — Duo Palatin. mss. in *cathedris suis ponere, quas Dominus subvertit, flagelloque penitus (leg. flagella) accipiant quinque obolos, non pretia villarum*. Victor., *utinam non pretia villarum, sed quinque obolos acciperent*.

acervi frugum, ibi vix parva sit casula servans speciem ciborum, refectionem animæ non habentium.

(Cap. IV. — Vers. 1 seq.) *Et erit in novissimo dierum [Vulg. addit erit] mons domus Domini, præparatus in vertice montium, et sublimis super colles, et fluent ad eum populi, et properabunt gentes multæ, et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et docebit nos de viis suis, et ibimus in semitis ejus, quia de Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter populos multos, et corripiet gentes fortes usque in longinquum: et concident gladios suos in vomeres, et hastas suas in ligones, non sumet gens adversum gentem gladium: et non discent ultra belligerare, et sedebit vir subtus vineam suam, et subtus ficum suam, et non erit qui exterreat; quia os Domini exercituum locutum est; quia omnes populi ambulabunt, unusquisque in nomine Dei sui: nos autem ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in æternum et ultra. In illa die, dicit Dominus, congregabo claudicantem, et eam quam ejecebam, colligam, et quam afflizeram: et ponam claudicantem in reliquiis, et eam quæ laboraverat in gentem robustam, et regnavit Dominus super eos in monte Sion, ex hoc nunc et usque in æternum. LXX: Et erit in novissimis dierum manifestus mons Domini præparatus super verticem 474 montium: et elevabitur super colles, et festinabunt ad eum populi, et ibunt gentes multæ et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et ostendet nobis viam suam, et ambulabimus in semitis ejus, quia de Sion exiet lex, et verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter populos multos, et arguet gentes fortes usque in longinquum, et concident gladios suos in aratra, et hastas suas in falces: et ultra non tollet gens contra gentem gladium, et nequaquam discent belligerare, et requiescet unusquisque sub vite sua, et unusquisque sub ficu sua, et non erit qui exterreat, quia os Domini omnipotentis locutum est hæc, quia omnes populi ibunt unusquisque viam suam. Nos autem ibimus in nomine Domini Dei nostri in æternum et ultra. In illa die, dicit Dominus, congregabo eam quæ contrita est, et quæ ejecta fuerat, suscipiam, et quos repuleram: et ponam contritam in reliquiis, et repulsam in gentem fortem, et regnabit Dominus super eos in monte Sion, ex hoc nunc et usque in sæculum. Quia*

A principes Judæorum abominati sunt judicium, et omnia recta perverterant, et ædificaverant Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate: et non solum hæc fecerant, verum in numeribus quoque judicaverant, et sacerdotes Jerusalem in mercede responderant, et prophetae ejus in pecunia divinaverant, et propter eos, Sion quasi ager aratus erat, et Jerusalem in tumulos lapidum corruerat, et mons templi Dei, desolatus in excelsa silvarum, idcirco nunc, derelicta domo eorum atque deserta, quando Filius Dei egrediens de templo ait: *Surgite, eamus hinc (Joan. xiv, 31): Et: Relinquetur vobis domus vestra deserta (Luc. xiii, 15)*. Angeli quoque, Josepho referente, dixerunt: *b Transseamus ex sedibus, pro monte Sion mons Domini inelevatus est, de quo ad principem Tyri dicitur. Et vulneratus es in monte Domini (Ezech. xxviii)*. Iste autem mons Domini in novissimo dierum ostensus est, quando appropinquavit regnum cælorum. Siquidem in consummatione sæculorum in *c* reprobationem peccatorum, per hostiam suam Salvator noster apparuit, et undecima hora ad conducendos operarios venit. Et completa illius passione, Joannes loquitur: *Novissima hora est (1 Joan. iii, 18)*: in sex millibus enim annis, 475 si quingenti anni per horas diei singulas dividantur, novissima hora *d* consequenter dicitur tempus fidei gentium. *Et manifestus, inquit, erit mons Domini præparatus super vertices montium*. Manifestus erit, qui ante fuerat occultus, et præparatus non solum in montibus, sed super vertices montium, Moysen et Prophetas, qui de eo vaticinati sunt. Licet enim omnia sancta conscripserint; tamen ad comparationem prophetiæ, in qua Salvatoris adventum prophetaverant, humilia sunt cætera, et nequaquam usque ad verticem montium pertingentia. *Et exaltabitur, inquit, super colles (Philipp. ii, 8, 9)*. Homo quidem apparuit, et formam servi accepit: humiliavit se usque ad mortem, mortem autem crucis; sed exaltavit eum Pater, et dedit ei nomen quod est super omne nomen, et ad conversationem illius universa vita hominum comparata, campi dicuntur et valles. Ad hunc ergo montem qui præparatus est super vertices montium, et exaltatus super colles, *festinabunt, sive, ut in Hebræo habetur, fluent omnes populi, id est, in morem fluviorum turbæ*

^a Unus Palatin., *claudicantem, et eam quam afflizeram, quæ laboraverat in gentem, etc.*

^b Recole quæ ad Epist. 18, ad Damasum, num. 9, in fine, de hoc Josephi testimonio diximus not. b.

^c Mss. Palatini, in remissione peccati.

^d Multorum fuit opinio tantum sex millium annorum circulo sæculum hoc circumscribi, quo evolvo, finem mundi adventuram, juxta numerum dierum quo Deus hunc condidit mundum. Hoc sentire videtur Paulus in Epistola ad Hebræos, cap. 4, id vero docet Barnabas in Epistola eidem ascripta pag. 54, edit. Græco-Latin. Iren. Libro 5, adversus Hæreses, cap. 28 et 29. Origen. lib. ii, cont. Celsum. S. Hilarius in cap. 20. Math. et S. Hieronym. Epist. ad Cyprianum. Consulat curiosus lector notas et observationes eruditi Hugonis Menardi in Epistolam S. Barnabæ pag. 196, et seqq. et si voluerit volu-

D mina duo nostra Gallico idiomate scripta in defensionem veritat. Hebræicæ. MART. — Minime ad rem sunt, quæ hic annotat Martian. de Veterum opinione illa, sex millium annorum circulo sæculum hoc circumscribi. Maxime vero huc referendum econtrario est, quod S. Hilarius in Mathæum docet, Primam horam ad Noe, Tertiam ad Abraham, Sextam ad Moysen, Nonam referri ad David et Prophetas: *In undecima autem hora corporei adventus Domini tempus ostendi. Nam ex omni numero, qui spatio est præsentis sæculi constitutus, in eam rationem convenit ortus ejus ex Maria, in quam undecimæ horæ tempus ex die est. Divisione enim per quingentenum numerum facta, in omni sex millium annorum summa tempus corporei ortus ejus, undecimo divisionis totius calculo supputatur.*

innumerabiles congregabuntur. Festinabunt autem **A** Romana **477** *Respublica* bellis lacerabatur civilibus, Cinna et Octavio et Carbone pugnantibus : Sylla et Mario, Antonio et Catilina, Cæsare et Cneo Pompeio, Augusto et Bruto, et eodem Augusto et Antonio : in quorum præliis universa sanguinem regna fuderunt. Postquam autem ad imperium Christi, singulare imperium Roma sortita est : Apostolorum itineri pervius factus est orbis, et aperta sunt eis portæ urbium, et ad prædicationem unius Dei singulare imperium constitutum est. Potest quoque hoc quod dicitur : *Concidant gladios suos in aratra, et hastas suas in falces* (*Joa. iii, 10*), et tropologicè accipi : ut dicamus ad fidem Christi, iram et effrenata convicia esse deposita, ut mittat unusquisque manum super aratrum, et non respiciat post tergum, et contumeliarum jacula hastasque confringens, fructus metere cupiat spirituales, ut laborantibus aliis, nos intremus in labores eorum, et dicatur de nobis : *Venite autem venient in exultatione, portantes manipulos suos* (*Ps. cxv, 8*). Nunc nemo pugnat adversus alium, quia legimus : *Beati pacifici* (*Mat. v, 9*). Nemo discit contendere in subversionem audientium, sed ponit silentium ori suo, et tacet ; quia tempus malum est (*Ps. cii*). Et requiescat unusquisque sub vite sua, ut premat vinum, quod exhiberat cor hominis, sub vite illa, cujus agricola Pater est (*Joa. xv*), et sub ficu sua dulcia Spiritus sancti poma decerpens charitatem, gaudium, pacem, et reliqua. Hæc autem omnia accident, secundum utramque expositionem, quia Domini verba sunt vera, et ejus dixisse, fecisse est. Omnes populi ibunt, unusquisque in via sua : nos vero ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in sæculum et ultra. Cunctis, inquam, nationibus euntibus juxta errorem suum, nos ad montem Domini festinavimus, et diximus : *Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob* (*Isai. ii, 3*), et ambulabimus in nomine Christi Domini nostri, quia ipse est mus qui Deus est. In die illa in qua lucebit sol justitiæ, congregabitur illa quæ fuerat ante contrita, et quæ expulsa erat, suscipietur, et ad hoc congregabitur contrita, ut ponatur in reliquiis, et derelicta in gentem fortem. *Nisi enim Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essetis, et quasi Gomorra similes fuissetis* (*Rom. ix, 29*). Sed juxta **478** Hebraicum pulchre : *Congregabo, inquit, claudicantem, et [Al. id est] eam quæ male ambulaverat et ad quam Elias dixerat : Usquequo claudicatis* (*III Reg. xviii*) ? cujus pes scandalizatus fuerat abscissus (*Marc. ix*). Quam ejeceram, et cui dederam libellum repudiæ, colligam : et quam affixeram captivitatibus variis, vel tradideram diabolo et angelis ejus. Ac ne statim nobis diligens lector opponat, quomodo congregatam asserit claudicantem, et collectam eam quæ fuerat ejecta, cum Judæi in infidei-

^a Expunximus hic voculas *ita* et ad nostrorum eodd. fidem, septemque aliorum ex Florentia, quos Victor. consuluit. Mox quoque *sen* se *patibulum* mss. nostri retinent, pro *se patibuli*.

^b Victor. *transibit*, post quem mox codicum quo-

que nostrorum auctoritate *judicabit* legimus, pro *judicavit*.

^c Desuo Victorius ex utraque editione Græca et Latina hic Mich. 4, junctis Florentiæ codicibus reponit *fortes*, pro *multas*.

tate permaneant? Audiat de prima Christi dici Eccelesia quæ credidit ex Judæis, de qua fuerunt et Apostoli, super qua in Actibus Apostolorum Lucæ describit: quod in una die crediderint tria millia, etiam alibi quinque millia (Act. ii), et de quibus Jacobus loquitur ad Paulum: *Vides, frater Paule, quanta millia sint de Judæis credentium, et omnes hi æmulatores Legis sunt (Ibid., xxi, 20)*. Sed et: significantiam considera prophetalem: Non dixit, ponam claudicantem totam salvam; sed *ponam claudicantem in reliquiis*, ut reliquiæ et electio salvæ fiant, et eam quæ laboraverat, in gentem robustam, in nomen videlicet Christianum, quod non gladius, non ignes, non tormenta superabunt. Vide fidem et passionem Martyrum, et de robusta gente non ambiges. Et regnabit Dominus super eos, id est, super gentes multas, et super reliquiis claudicantes in monte Sion, in Ecclesia, in specula, in contemplatione virtutum, a præsentis sæculo, et usque in futurum. Si quis autem voluerit hoc quod dicitur: *Congregabo eam quæ contrita fuit, et ejectam suscipiam*, et cætera, de anima humana intelligere quod ante adventum Christi variis passionibus vitiiis servierit, et quasi erronea et morbida ovis luporum fuerit laniata moribus, non errabit: dum tamen noverit eam, quæ contrita fuerat et afflicta, sub Domini postea regno futuram, et victuram in Sion, et ad pristinum montem boni pastoris humeris reportandam (Luc. xv). Sciendum quoque, et hoc capitulum quod nunc exposuimus,

et huic simile de Isaiis, Judæos et eorum erroris hæredes ad mille annorum referre imperium Christi atque sanctorem. Et illud quod dicitur: *Omnes populi ambulabant, unusquisque in nomine Domini Dei sui*, ita interpretari, unamquamque gentem cum idolo suo torqueri, et mitti in ignem æterni supplicii. 479 Sed ex consequentibus arguuntur, non de fine sæculorum hoc dici, sed de primo adventu Christi, in quo colliguntur reliquiæ claudicantis, et gentes ante salvantur. Igitur Isaias hujuscemodi posuit testimonium: *Sermo qui factus est ad Isaiam filium Amos de Juda et Jerusalem: quia erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei super summitatem montium, et exaltabitur super colles, et venient ad eum omnes gentes, et ibunt nationes multæ, et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob, et annuntiabit nobis viam nostram, et ambulabimus in ea: de Sion enim exiet lex, et verbum Domini de Jerusalem: et judicabit inter gentes multas, et arguet populum plurimum, et concident gladios suos in aratra, et zibynas suas in falces, et non sumet gens contra gentem gladium, et non discent ultra belligrare (Isai. ii)*: Significanter hic [Al. his] dicitur quod sermo Dei egrediens de Jerusalem, judicet inter gentes multas, et arguat proprie populum Judæorum. Nos enim quasi peccatores juxta operum nostrorum mensuram judicabit: illos vero ut impios et negatores non judicabit, sed arguet condemnatos.

LIBER SECUNDUS.

Semper invidis respondemus, quia non cessat invidia: et librorum nostrorum exordia, æmulorum maledicta confutant: qui vulgo jactant, me sterilis jejuniq; sermonis quasdam ineptias scribere, et cum loqui nesciam, tacere non posse. Itaque obsecro vos, o Paula et Eustochium, ut ad hujuscemodi latratus claudatis aures, et infantiam, ut dicunt, meam orationibus adjuvantes, impetretis mihi juxta Apostolum adaptionem oris mei, ut de Scripturis loquenti adaptari possit: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa (Ps. Lxvii, 12)*. Moneo autem taures pingues, qui circumdederunt me (Ps. xxi), ut quiescant et desinant maledicere, maledicta ne roseant sua, quæ proferentur post, si pergent [Al. perguam] kudere. Nam quod dicunt, Origenis me volumina compilare, et contaminari non decere veterum scripta: a quod illi maledictum vehemens esse existimant, eandem laudem ego maximam duco, cum illam imitari volo, quem cunctis prudentibus, et vobis placere non dubito. Si enim criminis est

Græcorum benedicta transferre, accusetur Ennius et Maro, Plautus, Cæcilius et Terentius, Tullius quoque et cæteri eloquentes viri, qui non solum versus, sed multa capita et longissimos libros ac fabulas integras transtulerunt. Sed et Hilarina noster furti reus sit, quod in psalmos quadraginta ferme millia versuum supradicti Origenis ad sensum verterit. Quorum omnium æmulari exopto negligentiam, potius quam istorum obscuram diligentiam. Verum jam tempus est alterum in Michæam librum cudere, et renascentia hydræ capita $\beta\omicron\pi\alpha\lambda\alpha$ contondere prophetali.

(Vors. 8, 9.) 481 *Et tu, turris gregis, nebulosa filia Sion, usque ad te veniet, et veniet potestas prima, regnum filie Jerusalem. Nunc quare mærore contraheris? nunquid rex non est tibi, aut consiliarius tuus perit: quia comprehendit te dolor quasi parturientem. LXX: Et tu, turris gregis, caligosa filia Sion, at te veniet, et ingreditur principatus primus, regnum ÷ de Babylone filie Jerusalem. Et nunc quare*

Denique in fine rursus ex prologo in Andriam:

Quorum æmulari exoptat negligentiam,
Potius quam istorum obscuram diligentiam.

^b Id est, clara: mss., ropato; alii, palo, et repagulo.

^c Mæ., primum regnum est de Babylone.

* Ex Terentii prologo in Andriam:

Contaminari non decere fabulas;

tum ex prologo in Adelphos:

Quod hi maledictum vehemens existimant,
Eam laudem hic ducit maximam, cum illis placet
Qui vobis universis et populo placent.

cognovisti mala? numquid rex non erat tibi, aut consilium tuum periit, quia obtinuerunt te dolores sicut parturientem? Turrem gregis nebulosam sive squalentem, quod Hebraice dicitur *ֹרְמֵל* (*רמל*) nullam aliam debemus accipere, nisi illam de qua Isaias ait: *Et ædificavi turrem in medio ejus, id est, vineæ. Vineæ autem Domini domus est Israel (Isai. v, 2)*. Hæc turris quamdiu habet torcular, id est, altare, et in circuitu maceriam, auxilia videlicet Angelorum, et non ingreditur diabolus aper in vineam, non est squalida, non est tenebrosa, sed a Domino lucente sortita vocabulum, appellatur civitas, quæ in monte sita latere non potest. Turris igitur quondam gregis et populi Dei (quia pessimi coloni interfecerunt patris familiæ filium (*Luc. xx*) nunc squalida est et destituta, et sub nomine ^a Ariel, clamat de terra in Isaiæ. *Et hæc turris filiæ est Sion, sive, ut Symmachus vertit in Græcum: Ipsa est filia Sion (Isai. xxxix)*: et usque ad hanc veniet Deus, vel potestas prima, quæ potestas regnum est filiæ Jerusalem. Venit autem ad hanc turrim prima potestas, sive principatus primus, ille qui dixerat: *Ego sum alpha et ω, principium et finis, primus et novissimus (Apoc. xii, 13)*. Et qui ex persona assumpti hominis ait in Proverbiis. *Dominus creavit me in principio viarum suarum in opera sua (Prov. viii, 22)*, sive, ut in Hebræo ^b scribitur: *Dominus possedit me: CANANI (כנני) enim non creavit me, sed possedit me habuitque, significat. Et venit potestas prima, et regnum filiæ Jerusalem, ut post primam fieret et secunda, sicut enim ipse loquitur confidenter: Ego sum lux mundi (Joan. viii, 12): ita et discipulis suis donat ut ipsi quoque lumen vocentur mundi, dicitque ad eos: Vos estis lux mundi (Joan. vi)*. Sed et vineam veram **482** se in Evangelio vocans, de credentibus per Jeremiam loquitur: *Ego autem plantavi te vineam frugiferam totam veram (Jer. xxi)*. Et cum sit panis vivus de cælo descendens, discipulis dedit, ut appellentur panis. Unde et apostolus Paulus loquitur confidenter: *Omnes enim unus panis sumus (I Cor. xvii)*. In hunc igitur modum ingreditur potestas prima et regnum in Jerusalem, ut credentes in ea potestatem faciat et regnum. Quod autem in quibusdam libris legitur: *Et ingreditur [Al. ingrediatur], principatus primus regnum filiæ Sion, et de [Al. est de] Babylone, sciamus additum esse, quia nec in Hebræo, nec apud alios habetur interpretes. Et videtur mihi quidem de captivitate sensisse Babylonis, quod populus inde egrediens venerit Jerusalem. Sequitur: Et nunc quare mærore contraheris? sive, ut in LXX scriptum est: Et nunc quare cognovisti mala, ad quam ven-*

^a Victorius, et sub nomine Israel clamat, etc. Mox Palatini codices, est filiæ: malim vero in recto filia legi pro filiæ. Symmachi quoque interpretatio videri mærore potest, et pro ipsa est filia Sion, legendum, ἀπόρροπος est filia Sion. Fortassis vocabulum ἀπόρροπος excipientis librarii vitio, in ipsa mutatum est. Certe cod. Hexaplaris Barber. Græc. apud Montfaucon. sic recitat Symmachi verba, ἀπόρροπος

aturus est, inquit, Dominus et potestas prima et regnum? Quare nunc mærore contraheris, aut quare cognovisti mala? Statim respondetur et dicitur: Quia rex non est tibi, et consiliarius tuus periit, quia comprehendit te dolor sicut parturientem. Aut certe cum hæc omnia habeas, vitio tuo nec regis, nec consilarii mereris auxilium. Quod autem ait: *Quare cognovisti mala?* illo sensu accipiendum est, quod omnis qui meretur et patitur mala, dicitur nosse mala, et ignorare bona. Juxta illud quod in primo quoque Regnorum libro scriptum est: *Filii Heli, filii pestilentiae, non cognoverunt Deum (I Reg. ii, 12)*. Et alibi (*Eccles. viii, 5*). Et ad peccatores: *Recedite a me, inquit Dominus, qui operamini iniquitatem, quia necio vos (Ps. vi, 9)*. Econtrario de Domino: *Qui cum non cognovisset peccatum, pro nobis peccatum fecit (I Cor. v, 21)*, subauditur, Deus Pater. Rex autem, et magni consilii Angelus, Salvator intelligitur, qui periit pro populo non credente, quem comprehenderunt dolores sicut parturientem: putans enim Israel obtinere se imperium, repente vastatus est. Et quomodo pariens dolorem effugere non potest: sic ille imminentem captivitatem, **483** et exercitum urbi circumdatum vitare et differre non potuit. Legamus Scripturas, et numquam inveniemus, sanctas mulieres, excepta Rachel, cum dolore peperisse: quæ quia in via erat, et in hippodromo, id est, eorum cursu, qui in Ægypto venundantur, filium peperit doloris, quem postea vocavit pater filium dextræ (*Genes. xxxv*). Eva ejecta de paradiso et audiens: *In doloribus paries (Ibid., iii, 16)*, peperisse describitur in dolore. Uxor Phinees contracta, nec se erigens, sicut illa quam in Evangelio diabolus alligavit (*Luc. xiii*), peperit ^b postquam captam arcam Dei populique cognovisset ruinam (*II Reg. iv*). Sara autem quia sancta erat, et ei defeccerant muliebria, nato Isaac dicit: *Risum mihi fecit Dominus, quicumque enim audierit, congratulabitur mihi (Gen. xxi, 6)*. Dolores igitur qui obtinuerunt turrem gregis, dolores inferi sunt et dolores mortis, qui circumdederunt quidem et vallaverunt etiam Salvatorem; sed nequaquam eum obtinere poterant, sicut ipse loquitur in psalmo decimo septimo: *Circumdederunt me dolores mortis, et torrentes iniquitatis conturbaverunt me, et dolores inferni vallaverunt me. Quidam putant turrem squalentem, sive tenebrosam et filiam Jerusalem, de cælesti Jerusalem intelligi, quæ sit mater sanctorum, de qua et Apostolus ait: Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem (Heb. xii, 22)*, quæ tamdiu squalet, quamdiu filii sui non reducantur ad

θύρατρον Σιών.

In commentariis in Isaiæ cap. xxvi: De sapientia legimus, quæ juxta Hebraicum loquitur in Proverbiis: *Deus possedit me initium viarum suarum, licet quædam exemplaria male pro possessione habeant creaturam. Recole quæ in eum locum annotavimus.*
^b Duo Palatini mss., peperit posthumum capite arce Dei populique cognomen.

eam, et rex et consiliarius non sit in ea, et dolores sicut parturientem apprehendant eam, quod frustra peperit, videns tantos filios interfectos.

(Vers. 10.) *Dole et satage, filia Sion, quasi parturiens : quia nunc egredieris de civitate, et habitabis in regione, et venies usque ad Babylonem : ibi liberaberis, ibi redimet te Dominus de manu inimicorum tuorum.* LXX : *Dole, et viriliter age, filia Sion, quasi pariens, quia nunc egredieris de civitate, et habitabis in campo, et venies usque ad Babylonem : inde liberabit te, et inde redimet te Dominus Deus tuus de manu inimicorum tuorum.* Cui præcipitur ut doleat, sive parturial, et postea infertur, viriliter age, non frustra præcipitur ; sed ut dolores patienter ferens, egrediat de civitate, et habitet in campo sive in regione, et veniat usque ad Babylonem, et cum pro **484** peccato sustinens captivitatem fortiter tulerit quod illatum est, tunc liberet eam Dominus, et redimat Deus suus de manu inimicorum suorum, ut postquam fuerit liberata, insultantibus dicat : *Noli insultare mihi, inimica mea, quia cecidi : resurgam ; etsi enim ambulavero in tenebris, Dominus lux mea est : iram Domini sustinebo quoniam peccavi ei, donec justificet causam meam, et faciat iudicium meum, et educat me in lucem, et videbo iustitiam ejus, et aspiciet inimica mea, et operietur ignominia (Infra VIII, 9).* Unde et in Psalmis congrua voce cantatur : *Non in perpetuum irascetur, neque in æternum comminabitur Dominus (Psal. CII, 9).* Quod autem *Dole, et viriliter age*, ad salutem dolentis pertineat, et agentis viriliter, Jesus quoque filius Nave testis est, cui Dominus dicit : *Confortare, et viriliter age (Josue I, 1).* Dolet autem et agit viriliter filia Sion, quia excalciata et nuda egressa est de civitate, et captiva ducenda est in campum Sennaar, et futura in Babylone donec Zorobabel veniat, et Ezdras qui interpretatur *adjutor*, et de manu Chaldæorum liberet eam. Quod cum juxta litteram manifestum sit, intelligere mihi videtur animam propter peccatum de Ecclesia pulsam, et inimico et ultori contraditam in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat exire de civitate quam fluminis impetus lætificat, et habitare non in monte, ubi prius fuerat, sed in campo, in quo Assyriorum vagatur exercitus, et esse in confusione vitiorum suorum, et postquam habuerit compedes, et traxerit molam, et farinam Babylois fecerit, in semet reversam dicere : *Quanti mercenarii patris mei saturantur panibus, et ego hic fame pereo (Luc. xv, 17)!* et ad paternam domum postea revertentem suscipi a clementissimo patre, et redimi de manu durissimi domini. Ponamus exemplum ut quod imperatur filia Sion, et dicitur : *Dole, et viriliter age quasi pariens*, non ad pœnam, sed ad utilitatem illius referamus. Loquitur Paulus ad Galatas : *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Galat. iv, 19).* Et tamdiu doluit, tamdiu [Al. quamdiu] parturivit, donec eos rursus per pœnitentiam generaret, qui per delictum perierant. Puta medicum febricitanti, vel vul-

PATROL. XXV.

nerato dicere : *Dole, et viriliter age*, sustine sitim, porta cauterium, **485** ut certior sanitas consequatur.

(Vers. 11-13.) *Et nunc congregatæ sunt super te gentes multæ, quæ dicunt : Lapidetur et aspiciat in Sion oculus noster. Ipsi autem non cognoverunt cogitationes Domini, et non intellexerunt consilium ejus : quia congregavit eos, quasi fenum aræ. Surge et tritura, filia Sion, quia cornu tuum ponam ferrum, et ungulas tuas ponam aræus, et comminues populos multos : et interficies (Al. interficiam) Domino rapinas eorum, et fortitudinem eorum Domino universæ terræ.* LXX : *Et nunc congregatæ sunt super te gentes multæ dicentium : Insultemus et videant in Sion oculi nostri. Ipsi autem nescierunt cogitationes Domini, et non intellexerunt consilium ejus, quia congregavit eos, ut manipulos aræ. Surge et tritura eos, filia Sion : quia cornua tua ponam ferrea, et ungulas tuas ponam aræus, et comminues populos multos, et vovebis Domino multitudinem eorum, et robur eorum Domino universæ terræ.* O Jerusalem, o filia Sion, quæ venies usque Babylonem, et ibi liberaberis, et redimet te Dominus de manu inimicorum tuorum : nunc interim [Al. iterum] congregatæ sunt super te gentes multæ, quæ quasi de adultera loquuntur, et dicunt : *Lapidetur, et aspiciat in eam oculus noster.* Sive ut in LXX scriptum est : *Insultemus et gaudeamus, et despiciant super Sion oculi nostri : et non cognoverant Domini voluntatem atque consilium : quia propterea adversum te congregatæ sint nationes, ut conteras eas, quasi fenum vel stipulam aræ. Surge igitur, filia Sion, et in cornibus ferreis, quæ tibi dare me spondeo, atque in ungulis aræis, quas acceptura es, ventila et contere populos, et interfice eos Domino universæ terræ. Tali enim victima et tali sacrificio delectatur. Hæc Judæi necdum expleta cernentes, in futuro sibi Christi pollicentur adventu, et dicunt universas nationes Judaico populo servituras, ipsumque imperium Romanorum, quod sub nomine interpretantur Edom, conterendum esse ungulis suis et cornibus ventilandum. Quod quam stultum sit, ex omnibus Scripturis facile comprobatur ; sed hoc alterius temporis est. Nos ergo qui non occidentem litteram, sed spiritum vivificantem sequimur, dicimus adversum filiam Sion, quæ interpretatur **486** Ecclesia, multas nationes dæmonum congregari, et in præsentis sæculo, quod in maligno positum est, insultare, et in occasione filiorum ejus gaudere, nescientes cogitationes Domini, nec ejus consilium agnoscentes. Si enim cognovissent, numquam Dominum majestatis crucifixissent (I Cor. II, 8). Congregabit itaque eos quasi manipulos aræ, ut quidquid spinosum habere videbantur et aspersum, vacuumque et leve, ungulis suis conterat, et cornibus ventilet, et purum remanens frumentum, in Domini offeratur donaria. Quid autem in eo significet quod ait : *Et comminues populos multos, et consecrabis Domino multitudinem eorum, et robur eorum Domino universæ terræ.* Legamus Numeros, et Jesum Nave, et primum Regnorum li-*

brum, et videbimus quomodo de subjectis gentibus, cum universa perierint in ore gladii, aurum et argentum, et tam de hominibus, quam de jumentis certus prædæ numerus Domino consecratus sit. Denique et Achor, qui de anathemate Jericho aliquid est furatus, conturbavit populum, et ex peccato valli ^a nomen impositum est, ΕΜΕC ΑΧΟΡ (עֶמֶק אַחֹר), id est, *vallis tumultus, sive turbarum* (Jaue vi). Ut autem scias juxta LXX interpretes, qui dixerunt: *Consecrabis Domino multitudinem eorum, et robur eorum Domino universæ terræ*, in bonam partem debere accipi consecrationem: Theodotio pro multitudine, munera transtulit: Quinta editio, *emolumentum*, id est, ^b ὀφθαλμοί: Symmachus, *lucrum*, id est, τὸ κέρδος αὐτῶν.

(Cap. V.—Vers. 1.) *Nunc vastaberis, filia latronis: obsidionem posuerunt super nos: in virga percussent maxillam judicis Israel.* LXX: *Nunc obstruetur filia obstructione: angustiam posuit super nos: in virga percussent super maxillam tribus Israel.* Non quod una tribus percussit maxillam alterius, sed quod alii percussit tribus Israel in maxillam. Pollicitus quidem tibi sum, o filia Sion, quod venturum sit tempus quo cornu tuum ponam ferreum, et ungulas tuas zreas, et comminuta dæmonum multitudinis, offeras quidquid illi ante possederant Domino (Rom. xi) universæ terræ. Sed quia hoc tunc futurum est, quando subintraverit gentium plenitudo, et omnis Israel salvatus fuerit: nunc interim pro meritis tuis vastare, sive ut in Hebræo habetur, *concidere*. Nequaquam enim juxta Apostolum (Philip. iii) vocaris Circumcisio, sed concisio: nec te appello filiam meam, sed latronis filiam, quod Hebraice dicitur, ΒΑΤΗ ΓΕΝΟΥ (בַּת גֵּנוּךְ), id est, diaboli ad prædandum semper accincti. Fecisti enim domum meam speluncam latronum, repugnasti adversum me, et filii tui obsidionem posuerunt super me, et super Filiam, et Spiritum ^c meum. An non contumelia Trinitatis est, quando in virga et calamo, te faciente, percussere Romani caput judicis Israel, dicentes: *Prophetiza nobis, Christe, quis est qui te percussit* (Mat. xxvi, 60)? sive quando unus de ministris tuis percussit eum in maxillam, dicens: *Sic respondes pontifici* (Joan. xviii, 22)? Hoc juxta Hebraicum, cui interpretationi Aquila et Symmachus, et Theodotio, et editio quinta consentiunt. Juxta LXX autem multo ^d altior sensus est, et quasi a proprio intelligitur exordio. Nunc obstruitur synagoga obstructione: et dicent qui in ea clausi fuerint: *Angustiam posuit super*

nos; et Romanis potestatibus subditæ, percussentur in maxilla tribus Israel. Abstulit enim Dominus de Judæa et de Jerusalem, fortem et validum, et sapientem architectum, et intelligentem auditorem [Al. adjutorem], et viæ ejus usque hodie clausæ sunt et obseptæ, nec potest egredi de captivitate; sed durissimo premitur imperio (Isai. li, 1, 2). Si autem juxta superiorem sensum voluerimus de Ecclesia dictum accipere: *Nunc obstruetur filia obstructione*, illud de Osee proferamus exemplum, in quo adultera loquitur: *Vadam post amatores meos, qui dabant mihi panes meos, et aquam meam, et vestimenta mea, et linteamina mea, oleum meum, et omnia quæ mihi presunt* (Osee ii, 5). Et postea Deus volens impudicæ cogitationem pessimam, non eam facit quod desiderat adimplere; sed obstruit vias ejus, ne consequatur amatores suos, et amplius fornicetur. Ait ^e quippe: *Propterea ecce ego obstruam vias ejus in sudibus, et obsepiam vias ejus: et sentiam suam non inveniet, et consequetur amatores* [Al. addit suos], *et non apprehendet eos, et queret eos, et non inveniet, et dicit: Vadam et revertar ad virum meum priorem quia bene mihi erat* (Ibidem, vi, sec. LXX). Animadvertite opus Domini profecisse: Adultera enim non inveniens viam suam, nec valens pergere quo volebat, necessitate obstructa ad maritum revertitur priorem, et conditetur, melius sibi in dome viri esse prioris, quam quondam apud amatores suos fuerat, tribulationibusque, et plagis Israel eroditur. Unde et ad (Al. de) David sub typo Christi mystice dicitur: *Si dereliquerint filii ejus legem meam, et in judiciis meis non ambulaverint, si justitias meas profecerint, et præcepta mea non custodierint, visitabo in virgo iniquitates eorum, et in flagellis peccata eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eo* (Psal. lxxxviii, 51 seqq.). Tribulationem ergo posuit Deus super filiam Israel, et percussit eam Angeli, qui plagis præpositi sunt, in maxilla. Ac ne forte rescires quæ esset filia, quæ obstruitur obstructione, et ponitur in angustia, statim inferitur, et dicitur, *tribus Israel*. Nos autem sumus Israel, qui mente cernimus Deum, ad quorum distinctionem Apostolus loquitur: *Videte Israel secundum carnem* (I Cor. xii, 18). Numquam enim vocaret carneum Israel, nisi sciret esse etiam spirituale.

(Vers. 2.) *Et tu, Bethleem Ephratha, parvulus es in millibus Juda: ex te mihi egrediatur qui sit dominator in Israel, et egressus ejus ab initio a diebus æternitatis.* LXX: *Et tu, Bethleem domus Ephratha, e minima et*

^a Diximus in notis ad Libr. Locorum, qui constare nominis allusio debet.

^b Addit Victor. id est ὄφρα: et mox, *lucrum eorum*.

^c Duo mss., et Spiritum sanctum.

^d Pro *altior*, quæ vera est mss. nostrorum lectio, ut ex ipso liquet contextu, hætenus obtinuit *aliter*.

^e Patriarum ope codicum expunctis vocem, nequaquam, quæ hic interserebatur. Brevis similiter codices, quos Victorius consuluit, eam non habent: neque porro ipse Græcus textus, cujus verba in emen-

dationibus libris hæc esse tradit S. Doctor, ὀφθαλμοί ἐξ τοῦ εἶναι ἐν χειρὶ τοῦ Ἰουδα. Quamquam nondubitanter cum negandi particula μὴ ὀφθαλμοί legisse Theodotum, sicque præferre Barbaricum codicem, cui tamen ad oram apponitur ὀφθαλμοί, absque μὴ: denique et ex Latinis S. Cyprianum hb. in Testimoniorum, non exigua. Sed nec illud refert, ut ait Victorius, quod in Matthæo Evangelista invenitur: cum Hieronymus hic clare asserat, testimonium illud a Matthæo citatum, nec Hebraico, nec Septuaginta interpretibus convenire. Defuisse autem in vulgatis

ut sis in millibus Juda : ex te mihi egredietur, ut sis in A principem Israel, et egressus ejus ab initio ex diebus sæculi. In Evangelium secundum Matthæum (Mat. ii), cum magi de Oriente venissent, et Herodes a scribis quæreret, ubinam Christus Dominus nasceretur, respondisse **489** narratur : In Bethleem terra Juda, qui prophete testimonium addentes, dixerunt : Et tu, Bethleem terra Juda, nequaquam minima es in ducibus Juda : ex te enim egredietur dux, qui regat populum meum Israel. Quod testimonium nec Hebraico, nec Septuaginta interpretibus convenire, me quoque tacente perspicuum est, et arbitror, Matthæum volentem arguere Scribarum et sacerdotum, erga divinæ Scripturæ lectionem, negligentiam, sic etiam posuisse, ut ab eis dictum est. Sunt autem qui asserant, in omnibus pene testimoniis, quæ de veteri Testamento somuntur, istiusmodi esse errorem, ut aut ordo mutetur, aut verba, et interdum ^a sensus quoque ipse diversus sit, vel apostolis, vel evangelistis non ex libro carpentibus testimoniis, sed memoriæ credentibus, quæ nonnunquam fallitur. Exponamus ergo Hebraicam : Et tu, Bethleem, id est, domus panis, quæ vocaris Ephratha, minima quidem es in civitatibus Juda, et tantis millibus comparata, vix parvus es viculus ; sed ex hæc parvo viculo egredietur Christus, qui est [Al. sâ] dominator in Israel. Ac ne putes eum de genere David tantum esse, cui repromisi, dicens : De fructu ventris tui ponam super sedem^b meam (Ps. cxxxi, 11), carnis assumptio divinam non impedit majestatem : de me enim natus est ante omnia sæcula, et temporum conditor in tempore non tenetur. Ipse est cui et in alio psalmo dixi : Ante Luciferum genui te (Ps. cix, 3). In principio enim erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. 1, 1). Hæc erat in principio apud Deum. Et idcirco egressus ejus ab initio a diebus æternitatis. Quod autem Bethleem ipsa sit Ephratha, liber Geneseos ostendit, in quo Scriptura commemorat : Mortua est Rachel, et sepulta in via Ephratha, hæc est Bethleem (Genes. xxxv). Et in utroque nomine significat sacramentum : domus enim panis dicitur, propter panem vivum, qui de cælo descendit (Joan. vi). Et Ephratha, quod interpretatur furor^c videt, propter Herodis insaniam, quia **490** illius a magis, iratus est valde, et mittens universos occidit infantes in De-

LXX editione vocem negativam, aperte asserit Hieronymus ad Pammachium in libro de Optimo genere interpretandi pluribus verbis, inter quæ ait : Pro nequaquam minima es in ducibus Juda ; in **LXX** legitur : Modicus es, ut sis in millibus Juda ; in Hebræo : Parvulus es in millibus Juda. Unum addo, quod est animadversione dignum, verbum Hebraicum פָּרָוּ, non modo parvulum, sed et e contrario magnum significare, quod et Prehoshio notatum est in notis miscell. ad Portam Mosis, c. 2 ; immo et R. Tanchum erudio Judæo non tam parvum, quam pretio magnum aliquid sonat.

^a Hæc in re tantum ponderis opinatio periculum lectori faciat. Verissime autem ex suo sensu Hieronymus in Mat. xxvii : Evangelistarum, ait, et apostolorum more vulgato, qui verborum ordine prætermissis, sensus

thleem, et in omnibus flubns ejus a bimatu et infra [Al. deorsum], secundum tempus quod exquiserat a magis, et propter plurimum sanguinem audita est vox in excelso, planctus et ululatus Rachel flentis liberos suos (Jer. xxxi). Legimus juxta Septuaginta dumtaxat interpretes, in Jesu Nave, ubi tribus, Judææ urbes et oppida describuntur, inter cætera etiam hoc scriptum : Theco, et Ephratha, hæc est Bethleem, et Phagor, et ^d Aetham, et Culon, et Tamî [Al. Tatamî], et Soris, et Caræm, et Gallim, et Bæther, et Manocho, civitates undecim, et viculi earum (Josue xv), quod nec in Hebraico, nec apud alium invenitur interpretem, et sive de veteribus libris erasum sit malitia Judæorum, ne Christus de tribu Juda ortus videretur : sive a Septuaginta additum, B nequaquam liquido cognoscentes, certum quid novimus. Nihilominus et de libro Judicum hoc ipsum possumus approbare, quod Bethleem in tribu Juda sit, scriptum est enim : Et fuit vir Levites habitans in lateribus domus [Al. montis] Ephraim, et accepit sibi mulierem concubinam de Bethleem Juda, et irata est ei concubina sua, et abiit in domum patris sui in Bethleem Juda (Judic. xix, 1). Pulchre autem dicitur, in Bethleem Juda, ad distinctionem ejus Bethleem, quæ in Galilæa sita est, sicut in eodem Jesu volumine reperi. Potest Ephratha in lingua nostra sonare, καρποφόρον, uberem atque frugiferam, et id ipsum ostendere in mysterio, quod et domus panis.

(Vers. 3.) Propter hoc dabit eos usque ad tempus in quo parturiens partet, et reliquæ fratrum ejus converte-
C tentur ad filios Israel. **LXX** : Propterea dabit eos usque ad tempus parientis : pariet [Al. parturientes parient], et reliquæ fratrum revertentur ad filios Israel. Quia de Bethleem, quæ est Ephratha, egressus est Christus dominator in Israel, et egressus ejus non eo tantum fuerat tempore quo visus in carne est, sed ab initio æternitatis, sive ab initio sæculi. Quia semper ipse locutus est per prophetas, **491** et sermo Dei factus est in manu eorum [Al. sanctorum] : ideo dabit Judæos, eosque regnare permittet usque ad tempus parientis, quando completur illud : Lætare, sterilis, quæ non parit, erumpit et clama quæ non parit, quoniam multi filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum (Isai. liv, 1, sec. **LXX**). Cum enim sterilis pepererit septem, et quæ multos habuerat filios, fuerit infirmata, et delicto populi Judaici plenitudo

D tantum de veteri Testamento proferunt in exemplam.

^b Mutat Victorius in suam ex Vulgata editione Græco et Hebraico.

^c Verbum videt, quod est utique pars altera etymologiæ vocis Ephratha, a radice פָּרָוּ quæ videre significat, in hæcenus vulgatis libris deerat, nostri mss. sufficiunt. Malim tamen vides pro videt ex ipsa quam vocabulum illud sonat secunda perona. Sic est in Nominum libro de Psalterio : Ephratha, equidem vides.

^d In Palatio. mæ. Etham, et Chulon, et Dathan, et Sore, et Carem, et Galim, et Techer, et Mancho civitates duodecim, et viculis earum. Unus Bibliotheca Trajectina a Bekando laudatus : Theco... Phagor, et Erhan, et Caulon, et Durhan, et Sore et Carem, et Salim, et Tether, et Mancho, etc.

gentium subintraverit, tunc omnis Israel salvus fiet, et reliquiae fratrum ejus ad filios Israel convertentur; et adveniens Elias propheta, quod interpretatur, *Deus Dominus*, convertet corda patrum ad filios, et cor filiorum ad patres suos (*Luc. i, 17*), et novissimus populus jungetur antiquo, ut vere filii Abraham appellentur, cum in eum crediderint quem vidit Abraham, et lætatus est (*Joan. viii*). Quod est autem tempus in quo sterilis pariet? Ut reor, illud de quo Isaias loquitur: *Tempore acceptabili exaudivite, et in die salutis auxiliatus sum tibi (Isa. xlix, 8)*. Quod et Paulus intelligens de Christi tempore prædicatum, ait: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis (II Cor. vi, 21)*. Hoc ipsum puto et illud mystice demonstrari, quod in Ecclesiaste scriptum est: *Tempus parienti, et tempus moriendi (Eccl. iii, 2)*, quod eo tempore quo ex sterili natus est gentilium populus, filios amiserit synagoga. Potest autem et aliter intelligi: Dabit Dominus templum et Jerosolyam, et Judæos usque ad illud tempus quo virgo pariet, quæ postquam pepererit, et natus parvulus acceperit spolia Samariæ, et virtutem Damasci, interfecto populo Judæorum, reliquiae Israel salvabuntur. Et fratres Christi, id est, apostoli convertentur ad prophetarum et patriarcharum fidem, qui venturum Christum annuntiaverunt, et complebitur psalmi vaticinium: *Pro patribus tuis nati sunt tibi filii, et cætera quæ sequuntur (Ps. xlv, 17)*.

(Vers. 4.) *Et stabit et pascet in fortitudine Domini, in sublimitate nominis Domini Dei sui, et convertentur, quia nunc magnificabitur usque ad terminos terræ. LXX: Et stabit, et videbit, et pascet gregem suum in fortitudine Dominus, et in gloria nominis Domini Dei sui erunt, quia nunc magnificabitur usque ad terminos terræ.* Postquam sol justitiæ egressus fuerit a 492 summitate cælorum, et pervenerit usque ad terminos eorum, et pepererit pariens, et reliquiae fratrum ejus conversæ fuerint ad filios Israel: tunc ipse Dominus qui prius ambulabat, et cum his qui in itinere erant positi, necdum habebat fixum gradum, stabit et pascet eos in fortitudine Domini, ut possint dicere: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit: in loco pascuæ, ibi me collocavit, super aquas refectiois enutrivit me: animam meam convertit (Ps. xxii, 1)*. Pascit autem eos, non solum in fortitudine Domini, sed et in sublimitate nominis Domini Dei sui, quando dicit ad Patrem: *Pater sancte, serva eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, ut sint unum sicut et nos: quando eram cum eis, ego servabam eos in nomine tuo: quos dedisti mihi, custodivi, et nullus ex his periit (Joan. xvii, 11)*. Et convertentur, sive ut melius interpretatus est Symmachus, *habitabunt*. *Jasobu* (יאסבו) enim verbum Hebraicum utrumque significat. Habitabunt autem in Ecclesia Domini, quia

magnificatus est Christus usque ad terminum terræ. Sive, juxta LXX, quia magnificabuntur [*Al. magnificantur*] ipsi cum pastore suo usque ad extremum terræ, ut in omnem terram exeat sonus eorum et in fines orbis terræ verba eorum (*Ps. xviii*).

(Vers. 5.) *Et erit iste pax: Assyrius cum venerit in terram nostram, et quando calcaverit in domibus nostris. LXX: Et erit hæc pax; Assyrius quando supervenerit in terram vestram, et cum ascenderit super regionem vestram.* Quando venerit diabolus, qui interpretatur *ῥῥῥῶων*, id est, *arguens atque corripiens*, super terram ^b regionemque credentium, et eorum quos pascet Dominus in fortitudine, et in sublimitate nominis Domini Dei sui, et eos calcaverit tribulationibus variis, et domos animarum nostrarum, id est, corpora quasi superbus ascenderit atque depresserit, et tamen nihil nos a Christi charitate separaverit: tunc Christi pax, sive ipse Christus erit in nobis, et dicetur de sancto, *Nihil proderit inimicus in eo*. Ponamus exemplum, ut quod dicimus, possit manifestius fieri. Venit Assyrius super terram quondam Pauli, et ascendit super regionem ejus, quando fuit in laboribus supra modum; in plagis abundantius, in carceribus nimis, in 493 mortibus frequenter: quando a Judæis quinquies quadragenas una minus accepit, ter virgis cæsus est, semel lapidatus est, ^c ter naufragium fecit, nocte et die in profundo maris fuit, in periculis latronum, periculis in falsis fratribus, periculis ex genere, periculis ex gentibus; sed in his omnibus vincebat propter illum qui dilexerat eum. Et ideo implebatur pax, quia impletus fuerat contumeliis (*I Cor. xi*). Judæi in adventu Christi, quem sibi simulant, hæc omnia juxta litteram futura esse contendunt.

(Vers. 6.) *Et suscitabimus super eum septem pastores, et octo primates homines, et pascent terram Assur in gladio, et terram Nemrod in lanceis ejus, et liberabit ab Assur cum venerit in terram nostram, et cum calcaverit in finibus nostris. LXX: Et consurgent super eum septem pastores, et octo morsus hominum, et pascent Assur in gladio, et terram Nemrod in fovea ejus, et liberabit de Assur, cum venerit super terram vestram, et cum ascenderit super terminos vestros.* Ubi nos posuimus *primates homines*, et in Hebræo scriptum est *nesiche adam* (נסיכי אדם), Symmachus interpretatus est *Christos hominum*; Theodotio et quinta editio, *principes hominum*; Aquila *graves*, vel *constitutio homines*, id est ^d, *καθισταμένους*. Rursum in eo ubi ego et Aquila *transulimus*, in *lanceis ejus*, ut subaudiatur, terræ Nemrod, Symmachus *verit*, *ἐντὸς πυλῶν αὐτῶν*, id est, *intra portas ejus*; Theodotio, *in portis eorum*; quinta editio, *ἐν παραίμασσι αὐτῶν*, quod nos possumus dicere, *in siccis eorum*: in Hebræo autem positum est ^e *bafræthee* (באפרתה).

^a Verba, et videbit, quæ et in Complutensi Græco exemplari desiderantur, mss. Palatini non agnoscunt, prætermittunt quoque mox *gregem suum*.

^b Constante mss. nostri hic atque infra *regionem*, pro *regionem*, præferunt.

^c Sufficiens Palatini mss. hæc, quæ deerant in editis libris, verba, *ter naufragium fecit*.

^d Legerat Martianæus, *καθισταμένους*. Id genus alia sæpe taciti castigamus.

^e Ita legit mss. codex Sancti Cygiranni et aliorum.

Tunc igitur erit pax, cum reliquæ fratrum Christi conversæ fuerint ad filios Israel, et venerit Assyrius in terram nostram, et adjuti a Domino, eum qui nostras domus calcare cupiebat, velociter contriverimus sub pedibus nostris. Ipse enim Dominus ait: *Suscitabimus super eum septem pastores, et octo primates hominum, vel morsus hominum.* Suscitabimus autem ego et Filius meus et Spiritus sanctus, juxta illud quod in Genesi scriptum est: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Genes. 1, 26). Et **494** in Abdiæ principio: *Surgite et ascendamus adversus eam in prælio.* Septem pastores, omnes patriarchas et prophetas et sanctos viros arbitror esse, qui hebdomadi, id est, veteri servierint Instrumento. Octo autem morsus hominum, sive octo primates homines, et ut Symmachus interpretatus est, *Christos*, universos novi Testamenti, qui ab apostolis usque ad hanc ætatem momorderint Assyrium, et suis dentibus laceraverint. Unde et in Ecclesiaste præcipitur: *Ut demas partes septem, demas et octo* (Eccl. xi). Et in templo Ezechiel, quod interpretatur Ecclesia et cœlestis Jerusalem, septem et octo gradibus ascenditur (Ezech. xl). Et in Psalterio quindecim gradus sunt, quibus per hebdomadem et ogdoadem ad canendas Deo laudes scandimus. In octava die celebratur circumcisio spiritualis, et in templo Judæorum destruitur sabbatum, et quidam psalmi pro Octava inscribuntur. Isti igitur septem pastores et octo morsus hominum, pascent Assur in gladio. Vivens enim et efficax sermo Dei, et æctus super omnem gladium bicipitem (Hebr. iv, 12), missus est ab eo qui venit gladium mittere super terram, ut dividantur duo in tres (Matth. x). Et terram Nemrod (qui interpretatur, *tentatio descendens*) pascent in fovea ejus; gigantis enim et venatoris et superbientis contra Dominum terra, non est in montibus, sed in foveis. Iste cecidit quasi fulgur de cœlo, et semper versatur inter bestias; et quia venator est, infructuosa ligna lustrat et silvas. ^b Quantum ergo possum mea recollere memoria, numquam venatorem in bonam partem legi. Ismael et Esau venatores fuerunt (Gen. xvi et xxvii), et præcesserunt in typo populi Judaici, quorum alter filius Ægyptiæ est, ambulans juxta carnem et juxta carnem vivens: alter primitiva propter lenticulam perdidit, et benedictionibus fratris invidens, fugat eum in Mesopotamiam. ^d Redacta ergo terra Nemrod in foveis suis: Qui enim fodit foveam, incidet in eam (Prov. xxvi, 7): et qui lacum aperuit et effodit eum, incidet in foveam quam fecit, et revertetur dolor ejus in caput ejus, et

S. Benedicti Floriac. Cluniacensis autem scriptum habet *Baphethem*, quod puto mendum exscriptoris, qui pro *Baphethee*, posuit *Baphetem*. Licet ex Theodotione et quinta editione in Hebræo legi potuerit בַּפְּתֵחַם *Baphetheem*, in portis, sive siccis eorum. Sed retinenda lectio aliorum mss. cum manifestum sit Hieronymum legisse in Hebræo affixum femininum personæ tertiæ singularis; vertit enim, in *lanceis ejus*, ut subaudiatur, *terræ Nemrod*. MART. — Nostri mss. . *Baphethee*: in aliis *Baphethem* Martian. in-

A super verticem **495** ejus iniquitas ejus descendet (Ps. vii, 16, 17). Et confosso Assyrio a septem pastoribus, et octo morsibus, liberavit nos Christus de manu Assur, qui venerat super terram nostram, et calcare cupiebat terminos Israel. Quod autem Symmachus ait: *Et pascent terram Assur in gladio, et regionem Nemrod intra portas ejus*, hoc sentiendum est, quod in domo sua alligetur fortis, et vulneretur adversarius. Et juxta Aquilam et quintam editionem, siccis et lanceis septem pastorum, et octo christorum hominum confodiatur.

(Vers. 7 seq.) *Et erunt reliquæ Jacob in medio populorum multorum, quasi ros a Domino, et quasi stillæ super herbam, quæ non exspectat virum, et non præstolatur filios hominum. Et erunt reliquæ Jacob in gentibus, in medio populorum multorum, quasi leo in jumentis silvarum, et quasi catulus leonis in gregibus pecorum, qui cum transierit et conculcaverit et ceperit, et non est qui eruat. Exaltabitur manus tua super hostes tuos, et omnes inimici tui interibunt. Et erit in die illa, dicit Dominus, auferam equos tuos de medio tui: et disperdam quadrigas tuas, et perdam civitates terræ tuæ, et destruam omnes munitiones tuas, et auferam maleficia de manu tua, et divinationes non erunt in te. Et perire faciam sculptilia tua, et statuas tuas de medio tui, et non adorabis ultra opera manuum tuarum. Et elevam lucos tuos de medio tui, et conteram civitates tuas, et faciam in furore et in indignatione ultionem in cunctis gentibus, quæ non audierunt. LXX: Et erunt reliquæ Jacob in gentibus, in medio populorum multorum, quasi ros a Domino cadens, et quasi agni super gramen: ut non congregetur quisquam neque sit in filiis hominum. Et erunt reliquæ Jacob in gentibus, in medio populorum multorum, quasi leo in jumentis, in saltu, et quasi catulus leonis in gregibus pecorum: quomodo si pertranscat et dividens rapiat, et non sit qui eruat. Elevabitur manus tua super eos qui tribulant te, et omnes inimici tui perdentur. Et erit in die illa, dicit Dominus, interficiam equos tuos de medio tui, et disperdam currus tuos, et subvertam civitates terræ tuæ: et auferam omnes munitiones tuas. Et auferam maleficia tua de manibus tuis, et qui loquuntur, non erunt in te: et disperdam **486** sculptilia tua, et statuas tuas de medio tui, et ultra non adorabis opera manuum tuarum: et succidam lucos de medio tui, et demoliar civitates tuas, et faciam in ira, et in furore ultionem in gentibus, pro eo quod non audierunt. Liberatis nobis de Assur, quando venerit super terram nostram, et ascenderit super terminos nostros, et liberatis a Domino qui suscitavit super eum septem pastores et octo morsus hominum, reliquæ*

venit.

^a Idem mss., sive *optimates homines*.

^b Consonat S. Ambrosius in psalm. cxviii: *Natum, inquit, invenimus in divinarum serie litterarum de venatoribus justum.* Et auctor Breviarium in Psalmos, sub Hieronymi nostri nomine, psal. xc: *Esau, inquit, venator erat, quia peccator erat; et penitus non invenimus in Scripturis sanctis junctum aliquem venatorem.*

^c Martian. retinuit, *octo Christianorum hominum*.

Jacob, quos apostolos intelligimus, et primam de Judæis Ecclesiam, erunt in medio populorum multorum, quasi ros a Domino cadens. Ardebant enim ignitis diaboli jaculis corda populorum: et omnes gentes adulterantes a Deo, habebant corda, quasi elibanus igne successus (Osee vii). Unde ros a Domino cadens, factus est sanitas iustiorum. Et quod in Anania, Azaria et Misael legimus (Dan. iii), quod spiritus rosis sibilantis fornacem ignis exstinxerit, hoc de omnibus generaliter sentiamus, quod in medio universarum gentium doctrina Apostolorum quasi ros fuerit a Domino. Quod autem sequitur: *Et sicut agni super gramen, ut non congregetur quisquam neque sit in filiis hominum*, de his accipiamus, qui de gentibus credere noluerunt, quod sint super eos Apostoli et reliquæ Jacob, sicut agni carpentes gramen, et herbam dentibus demetentes. Et hoc facient, ut qui Angeli esse noluerunt, spiritualement accipientes rorem, nequaquam inter homines congregentur, neque in parte rationabili deputentur, sed dicatur de eis: *In labore hominum non sunt, et cum hominibus non flagellabuntur* (Ps. lxxii, 5). Et erunt reliquæ Jacob in medio gentium quasi leo in jumentis in saltu, et quasi catulus leonis in gregibus ovium. Dominus enim Jesus, de quo in Genesi prophetatur: *Catulus leonis Juda, de germine, fili mi, ascendisti: accubans dormisti ut leo et quasi catulus leonis* (Gen. xlix, 9). Et in alio loco: *Accubans requievit ut leo, et quasi catulus leonis, quis suscitabit eum?* dedit et apostolis suis quibus dixerat: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Math. xxviii, 19): ut quomodo leoni nemo potest resistere in jumentis, et catulo leonis in ovibus, ita illi de manu Assyrii, et de manu diaboli liberati, **497** raperant jumenta et pecora: homines quippe et jumenta salvos faciet Dominus (Psal. xxxv, 7). Et raperant, non ut interficerent, sed ut dividerent, hoc est, ab infidelibus separarent, et non essent qui eis resisterent. Leone autem et catulo leonis, ita in jumentis, et in ovibus pervagante, manus Dei exaltatur super eos, qui vel Deum, vel reliquias Israel ante tribulaverant. Et omnes inimici ejus disperdentur, non quod pereant inimici, et esse desistant; sed quia in eo quod inimici sunt pereant. Sicut Thessalonicensibus scribitur: *Quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui* (II Thes. ii, 8). Hæc interfectio non abolitionem significat, sed cessationem pessimæ vitæ, qua male ante vivebant. Denique infert: *Et destruet illustratione adventus sui*. Numquam autem destrueret, si interfectio abolitionem sonaret, cum jam esse cessasset; ita et hic inimicorum consumptio, juxta Proverbia Salomonis accipitur, in quibus scriptum est: *Interitus impiis hospitabitur*: non erit perpetuus, non eos rediget ad nihilum; sed hospitabitur apud eos quamdiu quæ in illis est, impletæ consumatur. Deus enim creavit hominem, ne interiret, et mortem non fecit. Post

A hæc sequitur: *Et erit in die illa, quando elevata fuerit manus tua super hostes tuos, o Israel, et omnes inimici tui perierint, interficiam equos tuos de medio tui, id est, de principali (ὀψιμονύχ) cordis tui lacivientes impetus, et equorum more, ruptis vinculis, prouentes, et currus tuos quibus tibi in vitis tuis placebas, et peccata peccatis consocians, quasi triumphans in quadrigis fereharis. Et disperdam civitates terræ tuæ: Non enim edificasti urbem quam lætificat impetus fluminis Dei* (Psal. xlix), et quæ in montibus sita est, et coelestem Jerusalem (Matt. v), sed quam edificaverat Cain (Genes. iv). Unde dicuntur civitates terræ, operibus terrenis constructæ. *Et auferam, inquit, omnes munitiones tuas, divitias, scilicet, et pompam sæculi, et rhetorum eloquentiam, dialecticorumque tendiculas, in quibus tibi velut in munitionibus confidebas, Et auferam maleficia de manibus tuis, quibus vel ipse deciperis ab aliis, vel deceptus alios decipiebas, et loquentes, sive pronuntiantes non erunt tibi. Nunc loquentibus et pronuntiantibus plenus est orbis: loquuntur quæ nesciunt: docent quæ non **498** didicerunt: magistri sunt, cum discipuli ante non fuerint. Cum ergo docuerit Deus hominem scientiam, cessabant falsæ præsumptiones, et perversa doctrina tolleretur. Et disperdam sculptilia tua et titulos tuos de medio tui. Sculptilia nostra sunt, quæ a loquentibus facta sunt, vel quæ ipsi fingimus nobis. Unde præcipitur in Lege (Exod. xx), ne nobis sculptilia faciamus, et ne titulos in terra nostra ponamus (Levit. xxvi): et nequaquam ultra adorabis opera manuum tuarum (Deut. v). Infelix humana conditio et insipientia plena atque erroris, scit de suo sensu dogmata esse composita, non ignorat a se esse idolum simulatum, et pro Deo adorat opera manuum suarum, et convertatur homo, ut deceptus decipiat. Additur in reprobatione quæ dirigitur ad reliquias, id est, *Interdum Jacob: Et succidam lucos de medio tui, et disperdam civitates tuas, ut omnia ligna silvarum, et lucos quæ in templo Dei plantari prohibuitur est, et civitates malestructas, quas antea vocaverat civitates terræ, destruat atque consumat. Postquam autem hoc fecerit reliquiis Jacob, tunc convertetur ad gentes quæ depasti sunt Apostoli quasi agni [Al. agri] gramen. Et quia rorem sermonis recipere noluerunt, faciam, inquit, in ira et in furore ultionem in gentibus, pro eo quod audire noluerunt. Unde et propheta ait: Domine, ne in furore tuo arguas me: neque in ira tua corripas me* (Psal. vi, 1). Hoc juxta Septuaginta interpretes, quia intelligentia spiritualis est, et debemus sensum cum superioribus capitulis jungere, disputatum sit. Cæterum Hebræi istiusmodi deliramenta somniant: Postquam septem quos fingunt, et quos volunt pastores, et octo principes homines Assyriorum vicerint, et terram Nemrod in gladiis eis paverint, et hoc factum fuerit cum in terram Juda et Martian., quis vocula prætermisisset, legunt *suscitavit eum?**

^a Minus recte lectum hæctenus, quasi *ros a Domino sit aspersa*. Mss. nostri emendant.

^b Ita ex Græco textu rescribit Victorius; Erasmus

ante Assyrius venerit: tunc veniente, inquit, Christo, omnes reliquæ Jacob quæ poterint in [Al. de] gentibus superesse, erunt in benedictione, quasi ros a Domino veniens, et quasi pluvia super herbam, et nequaquam sperabunt in hominibus, et in filiis hominum, sed in Deo. Et erunt in medio gentium atque populorum sanguinarij atque crudeles, et de veteribus quondam se dominis vindicantes, quasi leo in jumentis silvarum, et quasi catulus leonis in gregibus pecorum, **499** et nullus erit qui possit eorum robori resistere. Tunc exaltabitur, o Deus, vel o Israel, manus tua super Assyrios, et omnes hostes et inimici tui, qui nunc te possident, interibunt. In illa videlicet die, quando de gentibus fueris liberatus, auferam equos et quadrigas tuas, quæ in mediis urbibus tuis sunt. Non quod equos et quadrigas tunc habuerit Israel, sed Assyriorum equos et quadrigas quæ in medio urbium tuarum versantur: et disperdam omnes civitates tuas, et munitiones quas idolis dedicasti: et auferam magos et hariolos de terra tua, et perire faciam omnia sculptilia et statuastuas, et non adorabis ultra opera manuum tuarum. Evellam quoque atque subvertam omnes lucos tuos, et civitates tuas quas idolis dedicaras. Cumque hostibi fecero, et ita placatus fuero, ut quidquid in te mali est, auferatur: tunc etiam in furore et in indignatione mea ulciscar te de universis gentibus, quæ meum noluerunt audire sermonem. Respondeat hoc loco carnis Israel, utrum facta dicat hæc an futura? Si facta commemorat, præbeat historiam, de auctoritatem veterum librorum: doceat cunctas gentes et Assyrium Israeli quondam fuisse subjectum. Si autem ævana spe ludens futurum putat esse quod dicitur: quando Christus venerit, quæ tunc de Israel idola auferentur, quæ modo non colit? qui succidentur luci, quos non habet? quæ urbes subruentur, quæ olim subrutæ sunt? qui tollentur harioli, quos cum non habeat, nec habere se gloriatur: tamen tanto tempore derelicta est filia Sion, et sedet sine altari, et sine sacerdotibus; et aliis fruges eorum comedentibus, ipsi siccis faucibus sibi futura promittunt quæ nesciunt.

(Cap. VI. — Vers. 1, 2.) *Audite quæ Dominus loquitur: Surge, contende iudicio adversum montes, et audiant colles vocem tuam. Audite (Vulg. Audiant), montes, iudicium Domini, et fortia fundamenta terræ, quia iudicium Domini, cum populo suo, et cum Israel dijudicabitur. LXX: Audite quæ Dominus locutus est: 500 Surge, iudicare apud montes, et audiant colles vocem tuam. Audite, montes, iudicium Domini, et valles*

*fundamenta terræ, quia iudicium Domini adversus populum suum, et cum Israel iudicabitur. Pro fortibus fundamentis terræ quæ LXX et valles fundamenta terræ interpretati sunt, Symmachus et Theodotus transtulerunt, et antiqua fundamenta terræ: quinta autem editio ipsam Hebræicam posuit, ΕΥΘΑΝΗ (ΕΥΘΑΝΗ), fundamenta terræ. Prima igitur vox prophætæ est: Audite quæ Dominus loquitur. Deinde Deus loquitur ad prophetam: Surge, contende iudicio adversum montes, et audiant colles vocem tuam. Rursus propheta, sicut et fuerat imperatum, montibus loquitur, et non solum montibus, sed ad fortia quoque fundamenta terræ, et dicit, Audite, montes, iudicium Domini, et fortia fundamenta terræ. Causamque reddit, quare eos compellat audire. Quia iudicium Domini cum populo suo, et cum Israel dijudicabitur. Pro montibus ad quos propheta loquitur, et pro fortibus fundamentis terræ, colles et valles LXX transtulerunt, id, ut mihi videtur, intelligentes, quod populus nihil dignum montium auditione fecerit, sed vel collibus qui inferiores sunt a sublimitate montium, vel vallibus in ima demersis. Surge, inquit, iudicio contende apud montes, et audiant colles vocem tuam. Jubetur surgere qui vel sedet, vel jacet [Al. tacet] vel dormit, vel mortuus est, secundum illud quod Apostolus ait: *Elevare qui dormis, et resurge a mortuis, et illuminabit te Christus (Ephes. v, 14)*. Surge a mortuis, ut in novitate ambules vitæ, ut terram deserens, ad altiora nitaris. Et iudicio contende adversum montes, quos non alios significari puto quam ^a Angelos, quibus rerum humanarum commissæ est procuratio, Deuteronomij Cantico in idipsum congruente: *Cum divideres excelsus gentes, cum disseminares filios Adam, constituit terminos terræ secundum numerum Angelorum Dei (Deut. xxxii, 8)*. Hi sunt administratorii spiritus, missi in ministerium propter eos qui hereditatem salutis possessuri sunt. *Et contende iudicio* ut sive montes, sive colles [Al. valles] reperti fuerint, **501** non digne populus procurasse, vel meum videatur esse qui tales præposui, vel culpa tollatur a populo, et referatur ad principes. Legamus Apocalypsin Joannis Apostoli, in qua laudantur accusanturque Angeli Ecclesiarum pro virtutibus vitis quæ eorum, quibus præesse dicuntur. Sicut enim interdum episcopi culpa est, interdum plebis; et sæpe magister peccat, sæpe discipulus, nonnumquam patris vitium est, nonnumquam filii, ut vel bone vel male erudiantur: ita in iudicio Dei, vel ad ^b Angelos crimen referetur, si non egerint cuncta*

^a Lucem hujus loci intelligentiæ mutuum Rufinus cumprimis dabit in exposit. Symboli: *Ab initio, inquit, Deus cum fecisset mundum, præfecit ei et præposuit quasdam virtutum celestium potestates, quibus regeretur et dispensaretur moralium genus. Quod ita factum indicat Moyses in Deuteronomij loco, quem et Hieronymus laudat: Sed et horum nonnulli... datam sibi a Deo potestatem non his quibus acceperunt legibus temperaverunt, nec humanum genus divinis obedire præceptis, sed suis potere prævaricationibus docuerunt: et hinc adversus nos chirographa scripta sunt... Per istud ergo unusquisque chirographum illis*

receptoribus pessimis tenebatur, quod Christus detraxit adveniens, et hac eos potestate denudavit. Vid. et S. Hilari. trac. in psal. Lxi, n. 2

^b Hæc vero sapiunt Origenem, cujus sunt pene et verba homil. 24 in Numer.: *Sæpe diximus animarum, quæ in Ecclesia Dei sunt, curam procuratorumque haberi per Angelos, quosque etiam ad iudicium venire cum hominibus ostendimus, ut illo divino constet examine, utrum suâ desidia peccaverint homines, an monitorum custodumque negligentia. Ex ejus, non sua Hieron. sententia loquitur. Recule quæ superiori proxime annotatione diximus.*

quæ ad suum officium pertinebant, vel ad populum, si illis universa facientibus, ipsi audire contempserint. Sunt qui montes et colles et fortia fundamenta terræ, Abraham, Isaac et Jacob, et patriarchas reliquos interpretantur, quibus quasi auditoribus [Al. auctoribus], et ad iudicium convocatis, populi Israel negotium ventilandum sit. Alii montes, colles, et valles Angelos, sicut supra diximus, arbitrantur, qui vel in cœlestibus serviant Deo, vel hominibus præsentibus super hanc terram, vel apud inferos constituti, eorum qui suo vitio exstiterent terreni, fundamenta dicantur: de quibus terræ fundamentis et alibi scriptum invenimus: *Ignis accensus est ex furore meo, ardebit usque ad inferos deorsum: devorabit terram, et fundamenta ejus (Deut. xxxii, 22)*. Fortia et antiqua fundamenta terræ (quorum causa hucusque terra non præterit, et super inane pendens, librata consisiti) justorum merita sunt, de quibus Apostolus loquitur: *Edificati super fundamenta apostolorum et prophetarum (Ephes. ii, 20)*. Sicut igitur apostoli, et prophetæ, et universus Martyrum chorus fortia fundamenta sunt terræ: sic secundum LXX valles et prærupta, quæ significantius Græce γάρρυς appellantur, eorum sunt fundamenta, qui χοιχοῦ [Ms. choici] imaginem receperunt. Iudicium ergo Domini cum populo suo, et cum Israel dijudicabitur. Qui poterat quasi Deus pro sceleribus populi peccatoris inferre supplicia, non vult videri potens, sed justus, et ad iudicium provocat peccatores, juxta illud propheticum: *Venite, et iudicemur, dicit Dominus (Isai. xliii, 26)*, etiam nunc populum Israel 502 cogit, præsentibus Angelis, et omni creatura, si quid habeat respondere, ut justificetur Deus in sermonibus suis, et vincat cum iudicatur (Psal. l).

(Vers. 3 seq.). *Popule meus, quid feci tibi: et quid molestus fui tibi, responde mihi, quia eduxi te de terra Ægypti, et de domo servitium liberavi te, et misi ante faciem tuam Moysen, et Aaron, et Mariam. Popule meus, memento, quæso, quid cogitaverit contra te [Vulg. tacet contra te] Balac rex Moab, et quid responderit ei Balaam, filius Beor, de Settîm usque ad Galgal, ut cognosceres justitias Domini. LXX: Populus meus, quid feci tibi, ÷ aut quid contristavi te? aut in quo molestus fui tibi? responde mihi: quia eduxi te de terra Ægypti, et de domo servituti redemi te, et misi ante faciem tuam Moysen, et Aaron, et Mariam. Populus meus, recordare quid cogitaverit adversum te Balac, rex Moab, et quid responderit ei Balaam, filius Beor, de Schænis [Al. Seinis et Scynis] usque ad Galgal: ut cognosceretur justitia Domini. Pro justitiis, sive justitiis, misericordias interpretatus est Symmachus, et ubi LXX Schænis; omnes ipsum Hebraicum SETTÎM (שֵׁטִים) transtulerunt. Est autem locus in quo Balac rex Moabitum adversum Israel congregavit exercitum, δμῶνυμος arboribus, quæ per eremum montis Sina hodie quoque gignuntur. Nam*

* Ms. Cluniacensis, non typicum Ephod velamenque portantem: sed retinemus veritatemque, id est, por-

A ubi in LXX vel arca Testamenti, vel altare et tabernaculum, cæteraque quæ de lignis imputribilibus facta referuntur, in Hebraico ponuntur ligna Settîm, quæ habent similitudinem arboris, quam nos vulgo Spinam albam dicimus. Unde arbitror et LXX σχίνον, interpretatos esse, hoc est, *lentiscum*; sed paulatim librorum errore factum esse, ut σχίνον, id est, *funes*, pro σχίνοις, hoc est, *lentiscis* legerentur. Loquitur igitur Deus ad populum Israel, et ad iudicium provocat, et licentiam contra se tribuit disputandi. *Popule meus, quid feci tibi, quod facere non debui? vel quid contristavi te?* licet hoc non habeatur in Hebraico. Contristat autem pater filium flagellatum, et iniquitates ovium in virga pastor [Al. pastoris] visitat. Quid molestus fui tibi? vel, ut B significantius in Hebraico scriptum est, quo labore te pressi? an beneficia mea contumeliam interpretaberis, et pepones 503 carnesque Ægyptias desiderans, dolebis te eductum de terra Ægypti, ac de domo servitutis meo auxilio liberatum, quia deductores tibi Moysen amicum meum, et Aaron sacerdotem meum, et Mariam prophetissam meam? Quod si hoc tibi parvum videtur, recordare illius temporis quando Balac rex Moab, Balaam divinum adversum te mercede conduxit, et vide quomodo contra voluntatem suam, cupiens tibi maledicere harios benedixerit (Num. xxii): de Settîm usque ad Galgal, totum exercitum Israel oculis lustrans, et mutans loca, quasi ego non possem cum pergente pergere, et cum transeunte transire: et hoc feci, ut C misericordiam meam et justitiam noscerentur tibi, tantum te amantis, ut cum ego quotidie ore blasphemantium maledicar, tibi ab inimico non dimiserim maledici. Hebræi hunc locum in quo dicitur, de Settîm usque ad Galgal, ut cognosceres justitias Domini (Num. xxv), ita exponunt: ab eo tempore quo fornicati estis in Madian, usque ad tempus quo Sual apud Galgal est unctus in regem (I Reg. x), repetite memoria quæ mala operati estis, et quanta vobis bona fecerim, et meam in vos misericordiam cognoscetis. Hoc juxta historiam Deus ad carnalem Israel locutus sit. Nos autem qui copimus revelata facie gloriam Domini contemplari, et vere habemus patrem Abraham, audiamus cum peccaverimus adversum nos disputantem Deum, et nos in beneficiorum suorum magnitudine arguentem. Servivimus quippe aliquando Pharaoni, et Ægyptio populo lectum et lateres fabricati sumus: et redemit nos qui dedit semetipsum redemptionem pro omnibus, et diceremus qui redempti eramus a Domino, quos redemit de manu inimicorum, et quos de regionibus congregavit: *Quia in æternum misericordias ejus (Psal. cvi, 1)*. Emissit quoque ante faciem nostram Moysen spiritualem legem, et Aaron magnum sacerdotem, non typicum Ephod, veritatemque portantem, sed habentem in fronte signaculum sanctitatis quod Deus Pater signavit. Et misit Mariam tantem Urim et Thumim, sive Rationale, in quo erat illuminatio veritatis. MART.

vaticinium prophetarum, et non solum id nobis præstitit; sed de inimicorum quoque nos manibus liberavit. Recordemur enim quid cogitaverit adversum nos, **504** qui devorare voluit, et nostram congregationem elingere, verus Balac diabolus. Balac enim interpretatur ἐδαίμων, id est, elingens, rex aquæ paternæ: siquidem Moab juxta aliam etymologiam, aqua paterna dicitur. Cum igitur insidiaretur nobis Balac, et insidiaretur per vanum populum suum, quod interpretatur Balaam, non permisit nos Deus maledictis illius subjacere; sed econtrario benedixit nobis, rei ipsius veritate compulsus vanus populus gentium, natus de eo qui in pelle est: nam Bear interpretatur in pelle, semper carni et mortis operibus deditus: responditque pro nobis vanus populus, ortus ex eo qui totus in pelle est, semper commutans loca, vel stans super spinas, sive super funiculos, ut Vulgatæ quoque editionis sequamur errorem. Spinæ autem juxta eloquium Salvatoris, curæ hujus sæculi, et divitiæ, et voluptates sunt in quibus vanus est populus (Matth. XIII, Marc. v). Quod autem stet in funibus, in vinculis videlicet peccatorum (funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur [Prov. v], et Isaias testis est, dicens: Væ qui protrahunt peccata sua quasi funem longum, et quasi lorum jugi vitulæ iniquitates [Isai. v, 18]). Si igitur stat, non stat nisi in spinis et in funibus: si autem voluerit circuire, non habet stabilem gradum, sed semper fluctuans et vacillans, pervenit usque ad Galgal, quod interpretatur κλυτμός, id est, volubilitas vel ^a volutabrum. Si quando

viderimus consurgere aliquos adversum nos, et avidis faucibus nostrum sitire sanguinem, et ex improvisa dispensatione Dei, pro nobis fieri eos, qui contra nos venerant, dicamus, Balaam de funiculis venit usque ad Galgal, ut cognoscatur justitia Dei.

(Vers. 6, 7.) Quid dignum offeram Domino? curvabo genu Deo excelso? Numquid offeram ei holocaustum, et vitulos anniculos? Numquid placari potest Dominus in millibus arietum, aut in multis millibus hircorum pinguium? Numquid dabo primogenitum meum pro scelere meo: fructum ventris mei pro peccato animæ meæ? LXX: In quo apprehendam Dominum? ^b suscipiam Deum meum excelsum? Si apprehendam eum in holocaustis, in vitulis anniculis? suscipiat Dominus in millibus arietum, **505** vel in decem millibus hircorum pinguium? si dabo primogenita mea pro impietate: fructus ventris mei pro peccato animæ meæ. Deus populum ad iudicium provocarat: ille sciens peccatum suum non vult contendere, sed rogare, nec tamen in ipsis precibus habet fiduciam. Nihil enim dignum est, quod pro peccato possit Deo offerri, et nulla humilitas potest maculas eluere delictorum, quia impossibile est sanguinem taurorum, et vitulorum, et holocau-

sta medullata, et cruorem arietum, et hircorum pinguium, animæ sordes lavare (Hebr. x). Numquid, ait, dabo primogenitum meum pro scelere meo, sicuti rex Moab fecisse describitur (IV Reg. III)? aut fructum ventris mei pro peccato animæ meæ, quod fecit Jephthe, pro temeritate voti offerens filiam (Judith. XI)? Nos ergo qui sumus de populo Dei scientes quia non iustificabitur in conspectu ejus omnis vivens (Ps. CXLII), et dicentes: Jumentum factus sum apud te (Ps. LXXII, 23), agentes pœnitentiam pro peccatis, dubitamus et dicimus: In quo apprehendam Dominum, suscipiam Dominum meum excelsum? Quomodo eum potero tenere fugientem? quanta munditia valebo præparare hospitium Trinitati? An comprehendam eum in holocaustomatibus, ut totum me ei holocaustum offeram, vel in vitulis anniculis, ut lac deserens, et ad solidum veniens cibum, anno Domini acceptabili dignus efficiar? Si mille obtulero arietes, si decem millia hircorum, et totas Levitici victimas spiritualiter intelligens in me exhibuero, et cadant ex latere meo mille, et decem millia a ^c sinistris meis (Ps. xc), tamen nihil dignum dare potero, in quo apprehendam, vel suscipiam Deum. Si dederò primogenita mea pro impietate, et fructum ventris mei pro peccato animæ meæ: dabo quidem quiddam in me primum est, sed pro meo peccato et impietate nihil dignum offeram Deo. Unde et David precatur, et dicit: Magis magisque lava me ab iniquitate mea, et a peccato meo munda me. Quoniam iniquitates meas ego cognosco, et delictum meum contra me est semper (Ps. L, 3). Pro peccato animæ: solus digne sanguis offertur: et sanguis, non vitulorum, non arietum, non hircorum, sed proprius digne offertur, dicente atque quærente propheta: **506** Quid retribuam Domino, pro omnibus quæ retribuit mihi? Et postea respondente: Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo. Pretiosa in conspectu Domini, mors sanctorum ejus (Ps. cxv). Verum et ipsum sanguinem non damus, sed reddimus. Et quid simile? cum justus pro peccatoribus, Dei Filius pro hominibus mortuus sit, nos peccatores et homines pro nominis ejus confessione moriamur?

(Vers. 8.) Indicabo tibi, o homo, quid sit bonum, et quid Dominus quærat a te, utique facere iudicium, et diligere misericordiam, et sollicitum ambulare cum Deo tuo. LXX: Annuntiatum est tibi, homo, quid bonum, aut quid Dominus quærat a te, nisi ut facias iudicium, et diligas misericordiam, et paratus sis ambulare cum Deo tuo. Quia dubitas, o popule Israel, immo universum hominum genus (nequaquam enim loquor ad populum Judæorum, sed generaliter ad omnem hominem meus sermo percurrent), quomodo pro peccatis tuis Deum possis placare, si nec habes victimas quibus tua compensetur impietas: ego re-

^a Duo Palatini mss. voluchrum, aut volucrum.

^b Amovimus hinc si particulam, quæ neque in nostris mss. neque in Græco resonat.

^c Palatini mss. et Victor., a dextris meis: infra quoque, Multum lava me, pro Magis magisque, etc., juxta Vulgatam editionem.

spomlobo tibi, quid quaerat Deus, immo jam ante ^a in Lege monstravi. Scriptum est enim in Deuteronomio : *Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus quaerit a te, nisi ut timeas Dominum Deum tuum, et ambules in omnibus viis ejus, et diligas eum, et servias Domino Deo tuo, de toto corde tuo, et de tota anima tua, et custodias mandata Domini Dei tui, et justificationes ejus, quaecumque ego mandabo tibi hodie, ut bene sit tibi (Deut. x, 12)?* Quaerit a nobis Dominus, et necessariam habens nostram salutem, poscit accipere, quod danti prosit, ut faciamus judicium, id est, ut nihil absque ratione et consilio faciamus, ut ante mens judicet quid factura sit, et postea opere compleat; ut misericordiam diligamus, et non quasi compulsi, aut ex necessitate misericordes simus, quoniam hilarem datorem diligit Deus (II Cor. ix). Nec dicamus, vade hodie, et cras revertere, et dabo tibi. Cumque fuerimus judicium, et dilexerimus misericordiam, quid accipiemus praemii? Ambulabimus cum Domino Deo, sicut Enoch juxta fidem Hebraeorum voluminum (Genes. v; Eccles. xlv) ambulavit cum Deo, et placuit ei, et non inveniebatur, quia **507** transtulit illum Deus. Tu enim dixisti, in quo consequar Dominum, vel in quo apprehendam eum? Ego tibi amplius polliceor, fac judicium, et dilige misericordiam, et ambularis cum Deo tuo. Vel certe ambulare cum Deo, non est praemium, sed praecipitum. Sicut enim jubetur nobis, ut faciamus judicium, et misericordiam diligamus; ita praecipitur ut praeparati simus ambulare cum Domino Deo nostro; nulla hora dormire, nullo tempore securi esse debemus, sed semper expectare patrem familiam venientem, et diem formidare judicii, et in nocte hujus saeculi dicere : *Ego dormio, et cor meum vigilat (Cant. v, 2)*. ^b Verbum *ESNE* (עֲשֵׂה) (quod LXX transtulerunt, paratum esse, et nos diximus, sollicitum ambulare) Theodotio significantius expressit, *καὶ ὀφθαλμοῦ τοῦ κορυσεῖσθαι μετὰ Ἐλωαχ*, id est, *et cave diligenter, ut ambules cum Deo tuo*. Sive, ut quinta editio transtulit, *καὶ ὀφθαλμοῦ, agere scilicet sollicito*, et hanc habere curam, ut ambules cum Deo tuo. Qui enim dicit, in Christo se credere, sic debet ambulare, quomodo et ille ambulavit (I Joann. ii, 6). Et Paulus apostolus : *Imitatores mei estote*, inquit, *sicut ego Christi (I Cor. ii)*.

^c *Vox Domini ad civitatem clamat, et salus erit timentibus nomen tuum [Al. ejus]. LXX : Vox Domini ciuitati clamabit, et salvabit timentes nomen ejus.* In Hebraico alterius hoc capituli exordium est; apud Septuaginta vero interpretes, finis superioris; et habet sensum : Nihil a te aliud, o homo, quaerit Deus

^a *Iidem mss., jam ante monstravit ille. Scriptum, etc.*

^b Habes hic, prudens lector, restitutam genuinam lectionem Hebraicam עֲשֵׂה *Esne*, quam eddii mutant cum עָשָׂה *Tsenea*, non legentes. *He* ab initio vocis, et punctuationem hodiernam Massorcharum sequentes. Habes insuper Theodotionis lectionem perfectam cum voce *Ελωαχ* in fine, quam Erasmus et post eum Marianus mutavit in Graeca verba *Θεοῦ σου*, non satis attentus lectioni exemplarium us. quae nos do-

tuus, nisi ut facias judicium, et misericordiam diligas, et paratus sis ambulare cum Deo tuo. Vox enim Domini auditur in civitate ejus, Ecclesia: et in Scripturis sanctis quotidie personat, quod non solum hi, qui diligunt misericordiam; sed et hi qui inferiores sunt, et timent adhuc nomen Domini, ipsius doctrina clementiaeque salventur. Si autem sequentis capituli exordium est, referamus juxta historiam, quod dicitur ad Samariam metropolim decem tribuum, quae, prophetante Michaea, capta est, et dicamus: Samariam corripit Dominus, et illi plagas quae venturae sunt comminatur, ut audiens populus Juda, sive timentes nomen Domini, alios supplicia pati, ipsi **508** timore correpti adipiscantur salutem: Pestilente quippe flagellato, non solum sapiens, sed etiam stultus prudentior fiet (Prov. xii, 35). Et hoc ipsum referes ad peccatores generaliter et ad justos, ut cruciatus aliorum caeteris fiat exemplum. Quod quidem et Dominus in Evangelio de his super quos turris in Siloa corruerat (Luc. xiii), interpretatur: quod non soli in universo populo fuerint peccatores, sed ut illorum poena caeteros ad poenitentiam provocaret.

(Vers. 10 seq.) *Audite, tribus, et quis approbabit illud? Adhuc ignis in domo impii, thesauri impietatis, et mensura minor irae plena. Numquid justificabo stateram impiam, et sacculi pondera dolosa? In quibus divites ejus repleti sunt iniquitate, et habitantes in ea loquebantur mendacium, et lingua eorum fraudulenta in ore eorum. Et ego ergo capi percutere te perditione super peccatis tuis. Tu comedes, et non saturaberis, et humilitatio tua in medio tui; et apprehendes, et non salvabis; et quos sataveris, in gladium dabo. Tu seminabis, et non metes: tu calcabis olivam, et non ungeris oleo; et mustum, et non bibes vinum. Et custodisti praecipia Awhi, et omne opus domus Achab; et ambulasti in voluntatibus eorum, ut darem te in perditionem, et habitantes in ea in sibilum, et opprobrium populi mei portabitis. LXX: Audi [Al. Audite], tribus, et quis ornabit civitatem? Numquid ignis et domus iniqui thesaurizans thesauros iniquos, et cum injuria iniquitates [Al. iniquitas]? si justificabitur in statera iniquus, et in sacculo pondera fraudulenta, de quibus divites impietatis suae [Al. tuae] repleverunt, et qui habitant [Al. habitabunt] in ea, locuti sunt iniqua, et lingua eorum exaltata est in ore eorum. Et ego cruciavi te perditione propter peccata tua: tu comedes, et non saturaberis; et ejiciam te in temetipsam, et apprehendes, et non salvabis; et quicumque sataverint, gladio tradentur: tu seminabis, et non metes; in premas olivam, et non ungeris oleo: et vinam, et non*

cent Theodotionem posuisse ipsum verbum Hebraicum עֲשֵׂה, quod legebat *Eloaich*, ut omnia vocis elementa curiosius exprimeret. **MARR.**

^c Ruponimus *ὀφθαλμοῦ*, quemadmodum et Erasmus olim, et Palafini nunc praeferebat mss. Minus recte Martian. *ὀφθαλμοῦ*.

^d Addunt nostri mss. sive *testificabit*.

^e *Iidem mss., et habitatores tuos in sibilum, et opprobrium populi mei portabis.*

bibes vinum; et dissipabuntur legitima populi mei, et **A** omnia opera domus Achab; et ambulasti in consiliis eorum, ut traderem te in perditionem, et habitatores ejus in sibilum, et opprobria populorum accipietis. Multum in hoc capitulo LXX ab Hebraica veritate discordant, in principio vel maxime: Audi, tribus, **509** et quis ornabit civitatem? Et dissipabuntur legitima populi mei. Pro quo nos posuimus propter sermonis consequentiam, Et custodisti præcepta ^a Amri, licet et in Hebræo scriptum sit: Et custodita sunt præcepta Amri, et omnia opera domus Achab. Si enim scriptum esset in Hebræo אַמְרִי (אמרי), recte LXX transtulissent, populi mei: nunc vero cum scriptum sit אַמְרִי (אמרי), et res littera addita, non populi nomen, sed patrem Achab sonat, de quo Rogum narrat historia (III Reg. xvi), errorem esse, **B** nulli ambiguum est. Denique post patris nomen ponitur filius, diciturque, et omnia opera domus Achab. Revertamur ergo ad initium capituli. Et primum juxta litteram disserentis, vobis orantibus, nitamur sensum assequi spirituales. Audite, decem tribus Samaritæ, quæ vobis Dominus contestatur: adhuc ignis, id est, iniquitas in domo impii est Amri, et thesauri impietatis in domo regia peræverant. Vultis audire per singula quibus malis urbs vestra plena sit? Discite: mensura minor Dei iram provocans, statera fraudulenta et diversa pondera, et in alio pondere vendentes, in alio ementes mercimonia (Prov. xi; Deut. xxv). Et siquidem pauperes hoc facerent, poterat inopia scelus necessitate defendere. Nunc vero divites ejus, non tam divitiis, quam iniquitate pleni sunt; quia omnes divitiæ dum alios spoliant, iniquitate pariuntur. Congregationem divitiarum sequitur mendacium, et manus assueta thesauros condere fraudulentam linguam possidet. Veritas paupertatem, mendacium divitiis parit. Cum hoc facerent principes vestri, nolui vos statim subvertere; sed paulatim cæpi percutere, et plagis variis admonere. Misi in vos famem, misi sitim, misi morbos, et hostilem in circuitu vastitatem: seges frumenta non attulit, oleum pressa oliva non fecit, vinum sterile vindemiæ negaverunt. Adversus iniquitates, et mensuras dolosas, et pondera fraudulenta, hæc intuli supplicia. Quia vero custodisti omnes cæremonias idololatricæ quas Amri rex impius constituerat (III Reg. xvi seq.), et omne opus domus Achab et Jezabel, pro mea lege servasti, impulsus sum scelere tuo, ut darem te et habitatores tuos in sibilum, et opprobrium populi mei **510** portaretis, dum capti ab Assyriis, quasi populus Dei vincimini, et propter vos nomen meum blasphematur in gentibus (Rom. ii, 24). Notandum in præsentī loco, quod ubi legitur, et opprobrium mei populi portabitis: sive ut LXX transtulerunt, opprobria populorum accipietis, pro populi mei, אַמְרִי (אמרי) in Hebræo scriptum sit. Si ergo אַמְרִי, populi mei sonat, nulli dubium est

^a Iterum iidem mss. Omri et Omni constanter præferunt.

^b Melior, inquit Victorius, lectio est ad imi-

malis supra, pro Amri, populum meum esse translatum. Huc usque juxta Hebraicum quid nobis videretur expressimus: nunc ad translationem LXX Interpretum revertentes, de singulis, ut possumus, disputemus. Tribus Samaritica vocatur ad audiendum, quæ se absceidit a populo Dei. Et dicitur illi, frustra fabricaris idola, aureos vitulos artificel componis manu, et ^b in imitatione Jerusalem vis aliam metropolim extruere: quis enim ornare poterit civitatem? Num ignis, qui ardentibus diaboli jaculis succenditur; et domus iniqui, quæ secundum duritiam suam et cor impenitens thesaurizat sibi iram in die iræ, et revelationis justi judicii Dei (Rom. ii, 5)? Et iniquitatem auget injuria, ut non solum de domo Dei rapiat, quæ est Ecclesia, sed etiam cum superbia et supercilio aliena devastet. Numquid justificari potest qui absque statera et pondere congregat fraudulentè de testimoniis Scripturarum divitias suas, quæ divitiæ thesauri iniquitatis sunt? Nam cum præcipiat Dominus: Non erit in sacculo tuo pondus grande et minus (Deut. xxv): hi turpia lucri gratia semper personam accipiunt in judicio, et in eadem causa divites ac pauperes, non juxta negotium, sed juxta facultatum diversitatem, aliter atque aliter judicant; et inhabitatores civitatis suæ, quam pravè dogmatibus, perversaque doctrina a se ornari putant, loquuntur mendacium, et ponunt in excelsum os suum, et simplicitatem Ecclesiastici populi despiciunt. Unde clementissimus Deus non eos pariter percutit, sed paulatim per plagas nititur commone- **C** re, dicens: Et ego incipiam te percutere perditione propter peccata tua; et est sensus: O civitas quam hæretici volunt extruere, percutiam te, ut pereas, non in abolitionem, sed juxta id quod peccatrix es. Sequitur: Comedes, **511** et non saturaberis. Legunt enim, et non intelligunt; vrescentesque sermonibus Scripturarum, veritatis inopiam (Al. famem) patiuntur. Et ejciam, inquit, te: et apprehendes, et non salvabis: et quicumque salvati fuerint, gladio tradentur. Tuo te, ait, judicio derelinquam; et postquam multa quærens, nihil repereris, intelligens errorem tuum, videbis, te ex universis dogmatibus tuis non posse salvari. Quicumque autem se putaverint saturatos, et non ejecti fuerint a se, nec comprehenderint veritatem, tradentur gladio, et pœnis erudientur. Seminabis ergo, o tribus, et o pessima civitas, quam igne, et iniquitate et contumeliis et statera dolosa, et sacco fraudulento hæretici extruunt; seminabis, et non metes; promes olivam, et non ungeris oleo; et uvas, et non bibes vinum. Prodest quippe tibi, errore cognito, ne habeas discipulos, ne caput tuum oleo ungas peccatorum, ne vino Sodomorum bibentes inebries. Et disperdentur legitima populi mei, sive Amri, et omnia opera domus Achab, eorum qui in hæresibus patriarchæ, et principes exstiterunt. Quos possumus, vel ad contrarias ro- **D** lationem, ut habent septem Florentiæ exemplaria.

ferre virtutes, vel ad hæresiarchas, ut fuit Marcion A et Basilides, et nuper Arius, et Eunomius. Et ambulastis in voluntatibus eorum, Amri videlicet et Achab. Pulchreque ait, in *voluntatibus eorum*. Doctrina enim magistrorum nequam, non est doctrina Dei, sed adventiones cordis illorum. Et tradam te in perditionem, ut pereas juxta id quod hæretica es. Et habitatores tuos in sibilum, vel ut pastoris boni juxta Zachariam sequaris sibilum, dicentis: *Sibilabo eis, et congregabo eos, quia redemi eos* (Zach. x, 8). Vel certe in sibilum draconis, id est, in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat (I Cor. v), et correpti discant non blasphemare (I Tim. i). Et hoc totum patientur, ut intelligant errorem suum, quod omnium gentium multorumque populorum opprobria et peccata portaverint. Scio quosdam ad Ecclesiam retulisse, quæ nos super hæresibus interpretati sumus. Sed quomodo nomen Amri et Achab, Samariæ principum, ad Jerusalem et Judam, sub quorum nominibus interpretatur Ecclesia, possit referri, non satis intelligo.

(Cap. VII. — Vers. 1 seq.) **512** *Væ mihi, quia factus sum sicut qui colligit in autumnno racemos vindemiæ: non est botrus ad comedendum: a primitivas ficus desideravit anima mea. Perit sanctus de terra, et rectus in hominibus non est. Omnes in sanguine insidiantur, vir fratrem suum venatur in mortem. Malum manuum suarum dicunt bonum; princeps postulat, et judex in reddendo est, et magnus locutus est desiderium animæ suæ, et conturbaverunt eam. Qui optimus in eis est, quasi paliurus; et qui rectus, quasi spina de sepe.* LXX: *Væ mihi, quia factus sum sicut qui congregat stipulam in messe, et sicut racemos in vindemia, cum non sit botrus ad comedendum primitiva, b quæ passa est anima mea. Væ mihi, anima, quia perit reverens de terra, et qui corrigat in hominibus non est: omnes in sanguine judicantur: unusquisque proximum suum tribulat tribulatione, in malum manus suas præparant: princeps postulat, et judex verba pacifica locutus est, desiderium animæ suæ est. Et auferam bona eorum quasi tinea comedens, et ambulans super regulam in die speculationis tuæ.* Prædicta captivitate et decem tribuum et duarum (Verbum enim Domini factum est ad Michæam Morasthiten super Samariam, et Jerusalem), plangit propheta quod nullus e populo justus inveniatur in terra, qui possit iræ Dei resistere, et medium se quasi murum opponere. Frustra, inquit, locutus sum: frustra volui jam vindemiæ et perditæ civitatis quasi extreinos racemos requirere; et cum non sit botrus ad comedendum, saltem immaturas ficus, quas Hebræi בעֶחֻרָה (בכִּירָה) vocant [Al. bechura], id est, grossos scorum, in cibo sumere: quasi dicat, non inveniens

panem præ famis magnitudine, quisquilias et fures requisivi. Perit sanctus de terra, et rectus in hominibus non est: ubique insidiæ, ubique fraudulentia: innoxius sanguis effunditur: præ avaritia et libidine germanitas ignoratur; et non solum faciunt, sed defendunt quoque mala, et nominibus commatatis, bonum dicunt esse quod malum est. Ipsi principes non ab offerentibus accipiunt munera, sed cogunt dare subjectos, et postulant. Et judex in reddendo est, sic alium judicans, quomodo ipse ab alio judicatur, ut præstent sceleribus suis **513** mutuum favorem, et in alterius crimine se defendant. Quicumque magnus est, et c quasi in Lege doctissimus, non Dei, sed suam loquitur voluntatem.

Et conturbaverunt eam, vel urbem, vel veritatem, sive terram, de qua supra dicitur: Perit sanctus de terra. Qui enim optimus inter eos est, quasi paliurus pungens, et retinens, vulnerans appropinquantem sibi, et adunco dente comprehendens: et qui rectus fuerit inventus, quasi spina de sepe, ut ibi inveniatur dolor, ubi putabatur auxilium. Hoc juxta Hebraicum. Porro secundum Septuaginta, qui dissentiant in quibusdam, et in fine capitali omnino aliter transtulerunt, hujuscemodi mihi sensus videtur: Plangit sermo propheticus, sive apostolicus, generaliter humanum genus, quod frustra sementem jecerit doctrinarum, et pro segetibus, et pro frumentis vix vacuas stipulas et inanes culmos seris messor invenerit, et ne parvos quidem racemos in vinea potuerit reperire, et reliqua usque ad finem capituli. Si enim beatus est qui in aures loquitur audientis, et auris auditoris desiderium sapientis est, lætitiæque dicentis auditor intelligens: e contrario luctus d doctoris est malus discipulus, Jeremiæ quoque verbis huic querelæ congruentibus: *Non profui, neque profuit mihi quisquam* (Jerem.). Sunt qui ex persona Salvatoris hoc dici putent, causantis quod in tanta credentium multitudine, et in toto orbe generis humani vix suo sanguine digna opera reperiat, qui et in vicesimo nono psalmo ait: *Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo* [Al. descendero] *in corruptionem* (Ps. xxix, 10)? Licet asserant alii, personæ illius hoc minime convenire, ut dicat: *Væ mihi, quia factus sum, sicut qui colligit stipulam in messe: qui in Evangelio locutus est: Levate oculos vestros, et videte regiones: quia jam candidæ sunt ad metendum* (Joan. iv, 35). Et alibi: *Messis quidem multa, operarii autem pauci* (Mat. ix, 35). Qui ergo ex persona Salvatoris volunt intelligi, aiunt non mirum esse si dicat, *Væ mihi*, qui et in Jerusalem fleverit, et in Lazari morte lacrymatus sit (Luc. xix). Sed et illud, *Factus sum sicut qui colligit stipulam in messe*, ad consummationem referunt sæculi: quam et signifi-

Martian., revertens.

c Vocem quasi, utpote supervacaneam, et quæ in cunctis vacaret Florentiæ exemplaribus, Victorius induxit.

d Supino errore lectum a Martiano doloris, pro doctoris.

a Hieronymiana, seu Vulgata translatio, præcoquas, libri alii immaturas præferunt, quam lectionem ipse in Commentar. Hieron. magis probat.

b Verius hinc amoveas verba, quæ passa est (vel, ut Victor. legit, desideravi) anima mea, quæ neque in nostris mss. sunt, neque in Græco. Mox pro reverens,

canter messem interpretantur, **514** et dicunt illo tempore hanc prophetiam posse compleri, quando, multiplicata iniquitate, refrixerit charitas multorum, et veniens Filius hominis raram fidem invenerit super terram (*Mat. xiv, 24*): tunc enim quasi post messem stipulam, et quasi post vindemiam racemos, vix in his reperiri, qui fidem in omnium vastitate servaverint, vocemque hanc ex persona assumpti hominis, putant de sequentibus approbari: *Væ mihi anima: de qua loquebatur: Tristis est anima mea, usque ad mortem (Mat. xxvi, 38)*. Perit [*Al. Periet*] revertens de terra, vel Antichristo interficiente sanctos, vel ad magnitudinem scandalorum cunctis corruentibus. *Et qui corrigat, inter homines non est: omnes in sanguine judicantur*, non in levibus parvisque peccatis, sed in maximis et ad sanguinem pertinentibus. Non vicinitas, non amicitia, non affinitas scelus morabitur: cuncti manus levabunt ad malum, ut etiam qui malum facere non potuerit, tamen, dum manus præparat, voluntate delinquat. Ipse princeps petit, et iudex verba pacifica loquitur; accipit enim munera, desiderium animæ suæ. Quod quia manifestum est, et invidiam caveo principum, iudiciumque, lectoris intellectui derelinquens, tantum illud adjungam: *Munera excæcant oculos etiam sapientium (Deut. xvi, 19)*: vivificant quoque animam, quam vivificare non debuerant, et interficiunt eam quæ merito suo et virtutibus vivit, et hoc faciunt propter dona quæ postulant impudenter, et turpius accipiunt. Quibus Dominus comminatur, hæc dicens: *Et auferam bona eorum*, quæ putant bona, quæ illis bona videntur. Cæterum veritate rei numquam bona appellabuntur, quæ et dantem spoliant, et accipientem interficiunt: licet non tam comminatio sit, quam benedictio, auferre ab eis mala, et ipsum Dominum divinumque sermonem ingredi in conscientias eorum et quasi lineam comedere quodcumque perversum est, et prædarum malarumque cogitationum facere vastitatem, et ambulare super normam et regulam veritatis, eos ipsos ad rectum retrahere qui pravis opinionibus ducebantur; et hoc facere in lumine veritatis, et in die illo quando qui sancti sunt, et electi de Ecclesia, ascendent ad speculam, et in sublimitate **515** doctrinarum atque operum suorum de rebus cælestibus disputabunt.

(Vers. 5-7.) *Dies speculationis tuæ, visitatio tua venit: nunc erit vastitas eorum: nolite credere amico, et nolite confidere in duce. Ab ea quæ dormit in sinu tuo custodi claustra oris tui; quia filius contumeliam facit patri, et filia consurgit adversus matrem suam: nurus adversus socrum suam, inimici hominis domestici ejus. Ego autem ad Dominum aspiciam: exspectabo Deum salvatorem meum: audiet me Deus meus. LXX: Væ, væ, ultiones tuæ venerunt, nunc erunt fletus eorum: nolite credere in amicis, neque speretis in ducibus. Ab ea quæ tecum cubat, cave ne credas ei, quia filius contumeliam facit patri, et filia surgit adversus matrem suam, nurus contra socrum suam: inimici hominis, viri domestici ejus. Ego autem in Domino contemplantor, exspectabo Deum*

A salvatorem meum: exaudiet me Deus meus. Excepto principio capituli, in reliquis partibus editio utraque concordat, et interim juxta historiam diem speculationis Samariæ, sive Jerusalem, quam sæpe exspectaverat et timuerat esse venturam, et visitationem ejus, captivitatem significat, dicens: *Vastatio tua venit: nunc erit vastitas eorum*, id est, habitatorum, sive obsidio: *מַבּוּצָה (מבוצה)* enim magis *πολιορκίαν* et *φρούρησην*, id est, *obsidionem* et *custodiam*, quam *vastitatem* in Hebræo sonat. Nullis ergo credatis vocibus prophetarum, nec accommodetis aurem decipienti blanditiæ divinatorum; quia si inter cara nomina et consanguinitatis affectum rara est fides, quanto magis in his qui adulantes vobis, mentiuntur pro præda sua, et quasi ægrotantibus, non quid utile sit, sed quid delectabile, et placens imperant! Nolite credere amico; et Achitophel quippe consurrexit adversus David (*II Reg. xv*), et verus Achitophel Judas adversus Christum (*Matt. xxvi*). Et, nolite confidere in duce, ut viri Sichem in Abimelech (*Judith. ix*). Ipsi enim eum fecerunt regem, et ab eo oppressi sunt. *Ab ea quæ dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui (Ibid., xvi)*: ne patiaris quod Samson a Dalila perpressus est (*II Reg. xvi*). *Quia filius contumeliam facit patri; Absalon videlicet David: non solum regnum, sed et concubinas patris incesto coitu maculavit. Filia consurgit contra matrem suam: cujus rei cum 516* interim de Scripturis sanctis testimonium non reperiamus, tanta exempla sunt quotidianæ vitæ, ut magis lugere quod tanta sint, quam quærere debeamus. *Nurus contra socrum suam: ut uxor Esau consurrexit contra Rebeccam (Gen. xxvi)*. *Inimici hominis, viri domestici ejus.* Illic exempla non quæro, cum plura sint, quam ut testimoniis indigeamus. Cum ergo hæc ita se habeant, nolite credere, Samaria [*Al. Samarizæ*] et Jerusalem, pseudoprophetis. *Ego autem, inquit propheta, ad Dominum aspiciam, exsultabo in Deum Salvatorem meum, sive Jesum meum, et audiet me Deus meus.* Sequitur Septuaginta expositio, qui dixerunt, *Væ, væ, ultiones tuæ venerunt*, id est, supplicia quæ pro sceleribus inferenda sunt. *Mihi, inquit, vindictam, et ego retribuam, dicit Dominus (Rom. xii, 19; Deut. xxxii, 35)*. Et in alio loco: *Venerunt dies retributionis tuæ (Osee ix, 7)*. Facit enim Dominus ultionem vociferantium ad se die ac nocte atque dicentium: *Usquequo, Domine sanctus et verus, non judicas et vindicas sanguinem nostrum, de his qui habitant in terra (Apoc. vi, 10)*? Venerunt ergo ultiones, et nunc erunt fletus earum, id est, ultionum, ut plangent qui ante riserunt, et statim excuntes de sæculo, tormenta sustineant, quæ dives ille quondam purpuratus, et deliciis affluens, sustinet in inferno, ubi est fletus et stridor dentium (*Luc. xvi; Matt. viii, xiii*). Quod autem sequitur, *Nunc erunt; vel in fine uniuscujusque vitæ intellige, vel in consummatione rerum omnium, et in die iudicii, quando generales super universos venient ultiones.* Nolite ergo credere amicis, quia omnis amicus supplantatione supplantat, et qui propter aliquid est

amicus, non tam amicus ejus est quem amare se simulat (ab amore quippe amicus dicitur) quam ejus rei quam diligit. Interrogatus quidam quid esset amicus, respondit: Alter ego. Quod si Pythagoræorum nobis opponitur exemplum, qui se vades invicem tyranno dederunt, dicimus, non generaliter adversum omnes amicos et charitatis affectus, sententiam a Deo esse prolatam, nec contra omne tempus, sed de eo super quo Apostolus ait: *In novissimis diebus advenient tempora periculosa: erunt enim homines scipos amantes, cupidi, fastidiosi, 517 superbi, blasphemæ, parentibus non obedientes, ingrati, scelasti, sine affectione, pactum non custodientes, delatores, incontinentes, immites, sine benignitate, proditores, protervi, inflati, voluptatum amatores magis quam Dei* (II Tim. III, 1, 2), et cætera. Tunc enim tradet frater fratrem, et pater filium, et mater filiam, et inimici hominis domestici ejus (Math. x, 35, 36). Sed et nunc rara fides est: cum aliud in labiis, aliud in corde versatur: venenum animi, linguæ mella tegunt. Amici divitum multi, a pauperibus autem etiam qui videntur esse, discedunt. Unde dicitur: *Si habes amicum, in tentatione posside eum* (Ecc. vi, 7). Legi in cujusdam Controversia: « Amicus diu quaeritur, vix invenitur, difficile servatur. » Scripsit Theophrastus tria de amicitia volumina, omni eam præferens charitati, et tamen raram in rebus humanis esse contestatus est. Est et Ciceronis de amicitia liber, quem Lælium inscripsit: in quo illud quod apud nostros præcipitur: *Ut sit nobis amicus, quasi virum vetas, et in suavitate bibamus illud, pene eisdem verbis positum est. Amicitia pares aut accipit, aut facit: ubi inæqualitas est, et alter in eminentia, alterius subjectio, ibi non tam amicitia, quam adulatio est. Unde et alibi legitur: Sit amicus eadem anima. Et Lyricus pro amico precans: Servas, inquit, animæ dimidium meæ (Horat.). Nolite ergo credere in amicitia, id est, his hominibus, qui de amicitia sectantur lucra. Si vis vera amicitia delectari, esto amicus Dei, sicut Moyses qui loquebatur Deo, quasi amicus ad amicum (Exod. xxxiii, 11). Esto amicus, ut Apostoli, ad quos Salvator ait: *Jam non dicam vos servos: quoniam servus nescit quid velit dominus suus; sed dicam vos amicos, quoniam perseverastis mecum in omnibus tentationibus meis* (Joan. xv, 15). Delicata est amicitia, quæ amicorum felicitas et divitiæ sequitur. Istiusmodi homines non sibi videntur amicos, sed seipos diligere. Consideremus attentius verba Domini: *Sed dicam vos, inquit, amicos. Redditque causas quare illos amicos vocet: Quia perseverastis mecum in tentatione, et non lueusquæstus: sed in omnibus, inquit, tentationibus meis. Exerit quippe læterdum, ut qui nobiscum perseveravit in una tentatione, aliis vietus recedat. Secundo præcipitur: Neque 518 speretis in ducibus: Maledictus enim est homo qui spem habet in homine**

^a Vitiosum ab amare Martianeus retinuit, pro ab amore, ut emendant mss. nostri, ac pridem Victorius ex Florentinis sentierat.

A (Jer. xvii, 5). In homine spes vana, et vera in Deo est. Unde et Paulus loquitur: *Et ex vobis ipsi convergenti viri loquentes perterra* (Act. xx, 30). Et ipse Dominus per prophetam: *Duces populi mei me nescierunt, filii stulti sunt, et non intelligentes: sapientes sunt, ut faciant mala: bene autem facere nescierunt* (Jer. iv, 22). Ducos quidem, ait, mei vocabantur, et dices populi mei; sed quia nescierunt me, et opere vocabulum destraxerunt, propterea filii stulti sunt et non intelligentes: prudentiam ob hoc tantum habent, ut subjiciant sibi simplicem gregem, et preterant pedibus suis; bene autem ducere, et regere populum nescierunt. Nolite credere in ducibus [Al. iudicibus], non in episcopo, non in presbytero, non in diacono, non in qualibet hominum dignitate. B Nec hoc dico, quod istiusmodi gradibus in Ecclesia non debeatis esse subjecti: *Quicumque enim maledixerit patri, aut matri, morte morietur* (Levit. xx, 9). et Apostolus docet præpositis in Ecclesia obediendum; sed quod aliud sit honorare duces, aliud spem habere in ducibus (I Pet. II). Honoremus episcopum, presbytero deferamus, assurgamus diacono: et tamen non speremus in eis: quia ^b hominis vana, et certa spes est in Domino (I Thess. iv). Tertium mandatum: *Ab ea que tecum cubat, custodi te, ne credas ei. Unde et Apostolus mulieres vas infirmum vocat, et eis a maritis suis exhiberi honorem jubet. Non enim creatus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum* (Ephes. v). Et: *Uxor, inquit, ut timeat virum* (I Cor. xi). Uxoris timere est, et cum timore virum diligere: *Viri tantum diligere; quia dilectio perfectorum est: Viri, ait, diligite uxores vestras et nolite amari esse ad eas* (Ephes. v, 25); licet illæ ad iracundiam provocent, et irrita faciant per quæ mereantur amaritudinem sustinere. Hoc enim significat *καταπαύσθητε*: tamen vos nolite eis in amaritudine vicem reddere. Sed et Salomon in Ecclesiaste: *Et hominem, inquit, aurum de mille invenit, et mulierem in his omnibus non invenit* (Eccle. vii, 29): forsitan suo doctus exemplo, mulieribus non credendum, per quas offenderat Deum (II Reg. xi). Sed et Poeta sublimis (non Homerus alter, ut Lucillus [Al. Lucilius] de Ennio suspicatur; sed primus Homerus apud Latinos):

..... Varium et mutabile semper
Fœmina.....

D 519 Plenæ sunt historia: Græcæ et Latine, quasi viri ab uxoribus suis decepti sint eorumque vita sit prodita. De Scripturis autem et Dalila, cujus supra fecimus mentionem, et alterius ante Dalilam testantur exempla, quæ arcanum Samson septem dierum expressit lacrymis, et amore simulato, quod fatebat, invenit. Unde Samson postea loquitur: *Nisi domitissetis vitulam meam, non invenissetis propositionem meam* (Jud. xiii, 19). Hactenus præcipitur, ne amicos, ne ducibus, ne uxoribus facile credamus.

^b Nostri mss., quia non et cetera opera, etc.

^c Addunt iidem mss., sicut et Christus Ecclesiam.

Causaque redditur non satis respondens ad propositionem; ait enim: *Quia filius inhonorat patrem, filia surgit adversus matrem, nurus contra socrum suam, et inimici hominis domestici ejus.* Nam quid pertinet ad amicum, ad duocem, ad uxorem, si filius et filia et nurus, contra patrem ac matrem socrumque consurgant? Videtur ergo mihi sic cum superioribus posse conjungi: Nolite credere amicis, et ducibus, et uxoribus, quæ mutari possunt, et esse pro tempore: cum filius quoque et filia oblii educationis et infantia, adversum auctores vitæ suæ corporumque consurgant, et illis faciunt contumeliam, quos vultu quoque lædere scelus est. Sed hæc expositio nequam convenit nurui adversus socrum consurgenti, et homini, cui inimici domestici ejus. Terentius in Hecyra:

Quid est hoc? omnes socrus oderunt nurus:

quod quamquam ambiguum sit, tamen propoedum naturale est: ut nurus socrum, et socrus oderit nurum. Hæc de consummatione et fine mundi, qualis adventum Antichristi generatio præcessura sit, propheticus sermo descripsit. Nunc disputandum secundum superiorem interpretationem, in qua de hæreticis diximus: Audi, tribus, et quis oravit civitatem? numquid ignis et domus impii? Et rursum, de Ecclesia: Væ mihi, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe. Et iterum: Væ mihi, anima: perit reverens [*Al. revertens*] a terra; et qui corrigat, inter homines non est. Et deinceps: Princeps postulat, et iudex verba pacifica locutus est, desiderium animæ suæ. **520** Unde duplex maledictio sequitur: *Væ, væ, ultiones tuæ venerunt: nunc erunt ploratus earum,* et dicamus scriptum de hæreticis: *Nolite credere in amicis,* o populi simplices, et in ducibus pravis qui se amicos et principes hæreses esse proumittunt: non enim vestram salutem, sed sua querunt luera, et deceptum gregem pedibus suis conterunt: et ei quæ tecum dormit, cave ne quidquam credideris, quam non possum aliam intelligere nisi carnem, ut non facile credamus carnis blanditiis, ne animi duritia virili-que constantia illius edomita mollescat illecebris. Filius enim qui natus a Deo est, neglecto Creatore suo, blasphematur a quo coeditus, dicente Scriptura: *Nonne Deus vnus creauit ros? nonne pater vnus omnium vestrum (Mal. 11, 10)?* et anima cœlestem despicit Jerusalem, matremque contemnit Ecclesiam, quam qui contempserit, morte morietur. Et nurus consurgit adversus socrum suam: quod iuxta tropologiam intellectu videtur difficile; sed qui legerit Canticum canticorum, et sponsum animæ, Dei sermonem intellexerit, credideritque Evangelio, quod secundum Hebræos editum nuper transtulimus (in quo ex persona Salvatoris dicitur: *Modo tulit me mater mea, sanctus Spiritus in uno capillarum meorum (Mat. x).* non dubitabit dicere, sermonem Dei ortum esse de spiritu, et animam, quæ sponsa sermonis est, habere socrum sanctum

A Spiritum, qui apud Hebræos genere dicitur feminino *קַיָּא* (קַיָּא). Hæretici ergo cum ante crediderint in Scripturis, quæ a Spiritu sancto conscriptæ sunt et editæ, transferunt se ad novas doctrinas, et fermentum Pharissæorum, et mandata hominum: dumque sermonem Dei contemnunt, socri suæ faciunt injuriam. Et ne forte dubites, Verbum et Filium Dei nasci de Spiritu sancto, Gabrielis ad Mariam verba considera: *Spiritus sanctus, ait, veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei (Luc. 1, 35).* Post hæc sequitur: *Inimici hominis, viri domestici ejus.* Quod sic nobis iuxta tropologiam exponendum videtur: Omnis viri caput, Christus est; et Christus, caput Ecclesiæ (1 Cor. 11, 3): hujus sæpe inimici sunt, qui putantur in domo ejus esse, id est in Ecclesia, et a capite **521** quidem non recedunt, sed contra suam sentiant caput, qui ab eoque magistro, et gratia Domini, scientiam Scripturarum suo iudicio promittente, iudati sunt, et nihil sciunt, et languent circa questiones, et contentiones pugnasque verborum, qui vere consistentes in domo, inimici sunt veritatis. Scire autem debemus, quod in Evangelio prope eadem verba sint, quæ nunc legimus in Propheta, et iuxta contextum illius loci alterum habere sensum, quæ utrum assumpta sint de propheta, an propria auctoritate præcepta, necesse Domini est, qui et in Prophetia et in Evangelio locutus est. Ait autem illis Dominus: *Veni dividere virum adversus patrem suum, et filiam contra matrem suam, et nurum adversus socrum suam, et inimici hominis domestici ejus (Matth. 1, 35, 36).* His itaque edisseritis (si tamen potuimus sensum attingere Scripturarum), sanctus refrigeratam intelligens charitatem, et boni-um in consummatione mundi non esse amatores Dei, sed amatores sui, aliis credentibus amicis et ducibus et uxoribus, filioque et filia et nuro adversus patrem et matrem et socrum consurgentibus, et inimicis hominis domesticis ejus, ipse credit in Domino, et omnia contemplatio ejus est in Deo suo: et quamquam tribulationibus et pressuris mundi prematur; tamen præter eum qui dicit: *Nolite timere, ego vici mundum (Joan. xvi, 36),* in nullo fiducia habens, exspectat Deum Salvatorem suum, et credens in eo, oculosque suos ad eum semper dirigens, sperat se exaudiendum, quoties eum invocaverit.

(Vers. 8 seq.) *Ne læteris, inimica mea, super me, quia cecidi: consurgam. Cum sedere in tenebris, Dominus lux mea est: iram Domini pertabo, quoniam peccavi ei, donec causam meam iudicet et faciat iudicium meum, et educat me in lucem, et videbo iustitiam ejus, et aspiciet inimica mea, et operietur confusione, quæ dicit ad me: Ubi est Dominus Deus tuus? Oculi mei videbunt eam [Vulg. in eam]; nunc erit in concalcatione, ut lutum platearum: dies ut ædificentur maceræ uæ. In die illa longe fiet lex: in die illa usque [Vulg. et usque] ad te veniet de Assur, et usque ad civitates*

* Inverso ordine legitur, sequendus anima versus spiritus refixit.

munitas, et a civitatibus munitis, usque ad flumen, et ad mare de mari, et ad montem de monte. **522** Et erit terra in desolationem propter habitatores suos, et propter fructum cogitationum eorum. LXX: Ne insultes mihi, inimica mea: quia cecidi, et resurgam: quia si ambulavero in tenebris, Dominus illuminabit me. Iram Domini sustinebo, quia peccavi ei, donec justificet causam meam, et faciat iudicium meum, et educat me in lucem, et videbo justitiam ejus, et videbit me inimica mea, et operiet eam confusio, quæ dicit ad me: Ubi est Dominus Deus tuus? Oculi mei videbunt eam, nunc erit in conculcationem, sicut lutum in viis ^a, dies lituræ lateris deletio tua, et repellet legitima tua dies illa, et urbes tuæ venient in conclusionem et in divisionem Assyriorum, et civitates tuæ munitæ in divisionem a Tyro usque ad flumen, et a mari usque ad mare, et de monte usque ad montem; et erit terra in dissipationem cum habitatoribus suis propter fructus adinventionum eorum. Videtur mihi juxta litteram, Jerusalem contra Babyloniam et cæteras gentes loqui, quæ sibi insultaverant: Ne lætemini in ruina mea: quia Domino miserante, consurgam: postquam sederem in captivitate, educet me ille de tenebris, et erit lux mea. Iram Domini sustinebo: quia me scio meruisse quod passus sum, donec uliscar de gentibus, et fiat iudicium meum. Novi quippe quod me sit educturus in lucem, et videbo justitiam ejus, et aspiciet inimica mea Babylon, et cæteræ gentes in circuitu, et operietur confusione, quæ nunc dicit insultans: Ubi est Dominus Deus tuus? Oculi mei videbunt eam, et non longo post tempore, sed nunc et in præsentiarum conculcatam, quasi lutum platearum. Hactenus Jerusalem, sive propheta ex persona populi sit locutus: Nunc Deus ad Jerusalem respondens inducitur: O Jerusalem, venerunt dies, ut ædificentur maceræ tuæ, quæ erant a Babylonio ^b vastante destructæ. In die illa longe fiet lex, sive præceptum et jussio, ut Symmachus et Theodotio interpretati sunt, dicentes, *ἡπικαθήναι καὶ πρόσταγμα*; et est sensus: Nequaquam Babyloniorum imperio subjacebis, in die illa qua ædificabuntur maceræ tuæ, venient ad te de Assur, et de civitatibus munitis: a civitatibus, inquam, munitis usque ad Jordanem, per quem et ante transivit **523** populus, et a mari Rubro, et cunctis gentibus usque ad mare Mortuum, quod vicinum est terræ tuæ, et ad montem Sion, de montibus Persarum atque Medorum, in quos translati prius fuerant; et erit terra reliqua Chaldæorum, et eorum qui te vastaverant in desolationem, propter habitatores suos, et propter mala opera eorum. Hoc sibi Judæi usque hodie pollicentur, et in eo loco, in quo nos exposuimus: In die illa longe fiet lex, sicut nobis visum est, et sicut prudentiores eorum disserunt, aliqui frivole mentiuntur, et aiunt: In die illa, qua a Christo ædificatæ fuerint maceræ Jerusalem, Scripturas sanctas Legis et

^a Palatini mss., in viis ejus: sicque habet Complutense Græcum exemplar, ἰδοὺς σου.

^b Olim, vastatae et destructæ: Victorius, erant Babylonica vastitate destructæ.

Prophetarum, quæ nunc tenentur a nobis, tolli de manibus nostris, et tradi populo Judæorum. Nam quod dicitur juxta Septuaginta, *dies lituræ lateris, deletio tua*, non ad Jerusalem, ut juxta Hebraicam exposuimus; sed adhuc ad Babylonem dici intelligamus, quod et ipsa delenda sit, et in morem lateris conculcanda. Et repellet legitima dies illa, non legitima Dei, sed ea legitima quæ adversum legem Dei, o Babylon, jusseras observari. Et civitates tuæ venient in conclusionem, sive in divisionem, Assyrii te impugnantibus (siquidem Babylon Chaldæorum fuit civitas, non Assyriorum). Et urbes tuæ munitæ erunt in divisionem hostilis exercitus, a Tyro usque ad flumen Tigrim, quo circuiris, et a mari Magno usque ad mare Rubrum, quod ex latere pergentibus Indiam, tangit regiones tuas. Et de monte usque ad montem: de montibus scilicet Judææ usque ad montes Mediæ atque Persarum, tota Mesopotamia et universa regio, quæ nunc a te tenetur in medio, adversariorum imperio subjugabitur. Et erit terra in desolationem propter pessimos fructus studiorum vestrorum. Ubi Septuaginta interpretati sunt, *de Tyro*, sciamus, in Hebraico scriptum esse, *MASOR* (מסור): quod verbum, si in præpositionem *MA*, et nomen *SOR*, dividatur, *de Tyro* intelligitur; sin autem unus sermo sit, *munitiorem* sonat. Denique omnes *περιοχὴν, καὶ περίφραγμα, καὶ πολιορκίαν*, non *de Tyro*, ut LXX, sed *munitiorem* et *ambitum muratæ urbis* transtulerunt. Hoc juxta Hebraicum, et vota carni **524** Israel et populi concisionis, quasi ex superfluo otiosus sermo præluserit. Nunc veniamus ad intelligentiam spiritualem, et ipso Spiritu sancto exponente, quo scripta sunt, in locis vel difficillimis dedemus. Videtur mihi omnis anima Jerusalem, in qua ædificatum fuit templum Domini, et visio pacis, et notitia Scripturarum; et postea superata a peccatis, ducta est in captivitatem, tormentisque tradita, dicere contra Babylonem, id est, confusionem hujus mundi, et adversus contrariam fortitudinem, quæ huic mundo præsidet: Noli insultare mihi, inimica mea, quia cecidi, et resurgam: Dominus enim allevat elisos (*Ps. cxxiv*), et loquitur per prophetam. *Numquid qui cadit, non resurget (Jer. viii, 4)? Et: Nolo mortem peccatoris: tantum ut revertatur, et vivat (Ezech. xxxiii, 11)*. Si autem ideo me despicias [*Al. desperas*], quia tormenta sustineo, discite per Ezechielem pœnas primum sanctoribus irrogari, et dici a Domino: *A sanctis meis incipite (Ibid., ix, 6)*. Quia si ambulavero in tenebris, Dominus lux mea est. Licet enim rectores tenebrarum istarum me deceperint, et sedeam in tenebris et umbra mortis, et pedes mei impeerint in montes tenebrosos, tamen sedentibus in tenebris et in umbra mortis, lux orta est, et lux lucet in tenebris (*Isai, ix, 2*). Et: *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo (Ps. xxvi, 1);*

^c Mss. nostri, *sed a legitima*, uno verbo, quod etsi barbarum, quæ tamen minime legitima sunt, utcumque sonat, et fortasse est verius.

et loquar ad eum, et dicam: *Lucerna pedibus meis* **A** *verbum tuum, Domine, et lumen semitis meis* (Ps. cxviii, 105). Ipse quippe mihi præcepit in tenebris hujus sæculi constituto: *Sint lumbi vestri præcincti, et lucernæ ardentes in manibus vestris* (Luc. xii, 35). Sequitur: *Iram Domini sustinebo, quoniam peccavi ei: donec justificet causam meam, et faciat judicium meum, et educat me in lucem; et videbo justitiam ejus.* Omnis correptio ad præsens, non videtur esse gaudii, sed mœroris, et postea fructum pacificum justitiæ reddet his, qui per eam fuerint eruditi. Sentiens igitur anima se peccasse, et habere vulnera peccatorum, et in mortuis carnibus vivere, et indigere cauterio, constanter dicit ad medicum: *Ure carnes meas, resecta vulnera, humores omnes et* *πεῦμα* *noxium dura hellebori potione constringe.* Mei vitii fuit, ut vulnerarer: **B** *mei doloris sit, ut tot tormenta sustineam, ut postea* **525** *sanitatem recipiam.* Verusque medicus jam sospiti atque securæ ostendit causam medicaminis, et recte se docet fecisse quod fecit. Denique post cruciatus atque supplicia, educta de tenebris exterioribus anima, et reddito novissimo quadrante, dicit: *Videbo justitiam ejus, et loquar: Justificata sunt judicia tua, Deus.* Si autem Christus factus est nobis a Deo sapientia, et justitia, et sanctificatio, et redemptio (1 Cor. 1): qui justitiam post iram Dei videre se dicit, Christi sibi repromittit aspectum. Et hæc dumtaxat de pœnitentibus. Cæterum multo melius est non habere vulnera, et a medico non egere. Curatio, non beatitudo sanatorum est, sed solatio post dolorem. Igitur qui curatus est, caveat, ne iterum peccet, et rursum ei aliquid deterius fiat. Legimus in Levitico (Levit. xiii), si tamen oculis apertis legimus, et velamen quod in Lege positum est, interioris oculi non excludit intuitum, in vibice et cicatrice combusturæ lepram solere generari, et mutare colorem pili, et ad priorem deformationem cicatricis novellam accedere fœditatem. Hoc propterea, ne quis securus de pœnitentia, eo quod post peccatum possit dicere: *Iram Dei sustinebo, quoniam peccavi ei, donec justificet causam meam,* peccet et cauterio indigeat, et sanatus iterum vulneretur. Cum autem eduxerit nos Dominus in lucem, et viderimus justitiam ejus, tunc videbit inimica nostra **B** *Babylon, et operietur confusione, quæ prius loquebatur ad nos: Ubi est Deus tuus; æstimans Jerusalem post vulnera non posse sanari.* Et respicient eam oculi nostri, et erit in conclamationem, ut lutum platearum. Et quia omnis pœnarum finis bonorum exordium est, et dolor proficit ad sanitatem, de luto illius lateres fient, et erit formatio laterum litura ejus. Et in die illa veteres abjiciet errores, civitatesque illius, quæ male munitæ fuerant, venient in conclusionem, sive in divisionem, et dividentur ab Assyriis; de Tyro quoque, quæ interpretatur *συνοχη*, id est, *angustia*, consurgent aliæ fortitudi-

^a Unus Palatinus, et medici non egere curatione, Non beatitudo, etc.

nes, et erit seditio usque ad eos qui sæculi hujus rheumate delectantur, et libidines generant in hominibus. Et de mari usque **526** ad mare, et de monte usque ad montem invicem bella consurgent, ut amaritudo pugnet contra amaritudinem, et erigens se humilianda sublimitas, contra aliam dimicet altitudinem, et tunc vere compleatur: *Venite, descendamus et confundamus linguas eorum, ne audiat unusquisque vocem proximi sui* (Gen. xi, 7), prodest quippe fortitudines pessimas [Al. fortitudinibus pessimis] inter se non habere concordiam. Et, cum Satanus adversus Satanam divisus fuerit, tunc demum omne regnum illius destruetur (Math. xii). Et quod frequenter in magnis exercitiis evenire solet, ut imperfecto tyranno, satellites ejus regnum inter se dividant, contra seque consurgant, et intestinum inter eos bellum sit: hoc et in consummatione mundi fiet, quando Jerusalem maceræ fuerint edificatæ, et Babylon corruerit, Assyriique, et Tyrii de flumine, et de mari, et de montibus, id est, universæ inter se pugnabunt dæmonum nationes, et dissipato regno illorum, fiet regnum Domino Jesu, et omne genu flectetur, cœlestium, et terrestrium, et infernorum, et universa lingua confitebitur, quia Dominus Jesus in gloria est Dei Patris (Philip. ii). Ut autem sciatis finem hujus seditionis profectum esse virtutum, erit tunc terra Babylonia in dissipationem cum omnibus habitatoribus suis, et nequaquam fructus faciet Babylonios [Al. Babylonicus].

(Vers. 14 seqq.) *Pasce populum tuum in virga tua, gregem hereditatis tuæ: habitantes solos in saltu in medio Carmeli: pascentur Basan et Galaad juxta dies antiquos: secundum dies egressionis tuæ de terra Ægypti, ostendam* [Al. ostendi] *ei mirabilia. Videbunt gentes, et confundentur super omni fortitudine eorum* [Vulg. sua]. *Ponent manus suas super os: aures eorum surdæ erunt. Lingent pulverem sicut serpentes: velut reptilia terræ, turbabuntur* [Vulg. proturbabuntur] *de cœlibus suis. Dominum Deum nostrum formidabunt, et timebunt te.* LXX: *Pasce populum tuum in virga tua, oves hereditatis tuæ, habitantes solus in saltu, in medio Carmeli pascentur Basanitin et Galaaditin juxta dies pristinos, et juxta dies egressionis tuæ de terra Ægypti, ostendam eis mirabilia. Videbunt gentes, et confundentur in omni fortitudine sua: ponent manus super os suum, aures eorum surdæ erunt. Lingent humum sicut serpentes, quæ irahunt terram: turbabuntur* **527** *in conclusionibus suis: super Domino Deo nostro formidabunt, et timebunt a te.* Hoc quod dicitur: *Pasce populum tuum in virga tua, Deus Pater loquitur ad Filium, id est, ad Dominum nostrum Jesum Christum, ut quia pastor bonus est, et ponit animam suam pro ovibus suis* (Joan. x), pascat populum suum in virga sua, et oves hereditatis suæ. Ac ne putemus eosdem esse populos, quos et oves, in alio loco legimus: *Nos autem po-*

^b Ad Vulgatæ exemplar Victorius, *Ponent manum super os, et mox, sicut serpens, minori numero.*

populus tuus, et oves pascuæ tuæ (Ps. LXXVIII, 21). A grege Domini, et extra Ecclesiam ejus, in saltu ver-
 sabantur errorum, postea transferentur ad notitiam
 veræ circumcisionis, et servient Deo in spiritu, et
 gloriabuntur in Domino, et non in carne confident,
 et erunt vera circumcisio, et non concisio. Cumque
 pasti fuerint spirituali circumcisione, intelligentes
 peccata pristina, confundentur in vitiis suis, et eru-
 bescent, et erunt in confusione quæ ducit ad vitam
 (Ecccl. iv), quia est et alia confusio quæ ducit ad
 mortem, in qua habitavit quondam Og, rex Basan,
 siquidem *Basan* interpretatur *confusio*: de qua con-
 fusione pessima et Dominus repromittit liberatorum
 se populum suum: *Dixit Dominus, ex Basan con-
 vertam, convertam de profundo maris* (Ps. LXVII, 23). Cum-
 que scierimus veram circumcisionem, et confusi fue-
 rimus super peccatis nostris, tunc erimus in Galaad,
 quæ interpretatur *transmigratio testimonii*, in Eccle-
 sia Christi, ad quam testimonia Legis et Prophetarum
 eloquia transcenderunt, et hoc fiet nobis secundum
 dies antiquos, secundum dies, quando egressi sumus
 529 de terra *Ægypti*, de quibus Moyses dicit: *Re-
 cordamini dies æternitatis* (Deut. xxxii, 7), non dies
 hujus sæculi, qui appellantur mali, sed dies per-
 petuos. Recordatur autem dierum æternitatis, qui
 non aspiciit præsentia, surrexitque cum Christo,
 et sedet cum eo in cœlestibus, jam mente præ-
 sumens se de diebus præsentis sæculi liberatum.
 Promittit quoque sermo divinus, quod ostendat
 populo suo, et ovis hæreditatis suæ mirabilia:
*Tunc, inquit, videbunt gentes, et confunden-
 tur in omni fortitudine sua*, quia vastaverant quon-
 dam, et prævaluerant adversus populum Dei, et con-
 fusio earum habebit profectum, cum sua intellex-
 rint mala. Ponent enim manus suas super os suum,
 malaque opera omnem eis loquendi auferent liber-
 tatem. Quomodo autem impiarum gentium manus
 elaudunt ora eorum, sic justorum manus eorum ora
 reserabunt, ex opere bono loquendi cum Deo acci-
 pientium facultatem. Aures quoque eorum obsur-
 descent, quia malitia non solum oculorum obtecta-
 vit intuitum, sed et aures fecit obsurdescere; nolue-
 runt enim audire vocem incantantium, et venefici
 incantantis sapienter. Et juxta Isaiam: *Auribus suis
 graviter audierunt* (Isai. xxxiii): quamquam multo mi-
 nus sit graviter audire, quam penitus non audire, et
 surdum fieri ut verbum non audiat veritatis. Post
 tanta mala dicitur de eis, quod *liagent hamum quasi
 serpentes*, quæ trahunt terram, ambulantes in vestre
 suo, et comedentes terram omnibus diebus vite
 suæ (Gen. iii). Et carnis, id est, *terrena opera* fac-
 cientes, et trahentes secum usque ad diem ultionis,
 et visitationis Domini, non pulverem, non terra
 parva vestigia, sed totam humum. Quod cum fece-
 rint, et ad judicium Dei venerint, et conclusi fue-
 rint atque turbati, tandem turbabuntur, et conclusi
 erunt, quamdiu terra quam traxerant quasi serpen-
 tes, permanserit in eis. Cum autem illa defecerit,

• Sic habent septem Florentiæ mss. Victorio teste: antea erat *viventes*.

obstupescant, et admirabuntur, non in Domino Deo suo (necdum enim merebuntur, ut dicatur Dominus Deus eorum), sed in Domino Deo nostro. Et subito fit ἀποστόλη ad Christum diciturque ad eum: *Et timebunt a te*. Principium enim sapientiæ, timor Domini (Prov. vii). Et hæc fiet, ut videant gentes, et confundantur in omni mala fortitudine sua; et ponant manus super os suum, et auribus obsurdescant, et lingant terram velut serpentes, 530 qui trahunt humum, ut pyrum concludantur, conclusique turbentur, inde territi obstupescant ad Dominum Deum sanctorum, et ad extremum ipsi quoque timeant illum. Hoc juxta LXX. Porro quia non multum ab eis, in præsentī dumtaxat loco, nostra discordat editio, quod in illis dictum est, etiam in hac dictum existimemus.

(Vers. 18-20.) *Quis Deus similis tui? qui auferis iniquitatem, et transis peccatum reliquiarum hæreditatis tuæ. Non immittet ultra furorē suum: quoniam volens misericordiam est. Revertetur, et miserebitur nostri: deponet iniquitates nostras, et projiciet in profundum maris omnia peccata nostra. Dabis veritatem in Jacob, misericordiam Abraham, quam [Vulg. quæ] jurasti patribus nostris a diebus antiquis. LXX: Quis, Deus sicut tu? auferens iniquitates, et transcendens injustitias his qui reliqui sunt de hæreditate tua? Non tenuit in testimonium iram suam, quia volens misericordias est. Revertetur, et miserebitur nostri, demerget peccata nostra: et projicientur in profundum maris omnia peccata nostra. Dabit veritatem Jacob, misericordiam Abraham, sicut jurasti patribus nostris juxta dies priores [Al. pristinos].* Intelligens propheta, gentium multitudinem propterea in conclusione sua esse turbatam, ut obstupesceret, et timeret Deum, et idcirco Dominum desævire, ut peccata auferat, et donet salutem, laudat Dominum atque miratur, et dicit: *Quis Deus sicut tu? auferens iniquitates, et transcendens injustitias (Exod. xii)*: ut quomodo exterminator in Ægypto transcendit populum Israel, et non vastavit eum (unde a transitu, *phase*, id est, *pascha*, nomen accepit) sic tu parcas gentibus, nequaquam illis imputans iniquitates suas. Porro quod sequitur: *His qui reliqui sunt de hæreditate ejus, non tenuit in testimonium iram suam*, hic est sensus: Si gentibus pepercit, quæ Legi ejus credere noluerunt, et qui superflui

et reliqui de populo sunt relictī, iniquitates suas ei noluit imputare, nec in testimonium justī supplicii eorum intulit iram suam, quid faciet de grege suo, qui pascitur in medio Carmeli, et in Basanitide, et in Galaad? Volens enim misericordiam est, et revertens miserebitur nostri, et gravia peccata nostra, et iniquitates quæ sedent super talentum plumbi, ipse portabit, et demerget in mare, et parere non faciet (Zach. v). Dabit veritatem Jacob, et misericordiam Abraham: ut supplantatori populo et novello, et semper in lucta 531 posito, reddat in Christo [Al. Christus] veritatem suam, et multitudini gentium (Abraham quippe vocatur *pater multarum gentium*) tribuat misericordiam, sicut juravit eis, qui patres exstiterunt fidei nostræ secundum dies antiquos: quod de tota hominum multitudine alios salvet in veritate, alios in misericordia. Porro ubi nos interpretati sumus, *Non immittet ultra furorē suum*; pro *ultra*, Symmachus transtulit in *sempiternum*: Theodotio, in *finem*: Septuaginta et quinta editio, in *testimonium*: pro quo positum est in Hebræo LAED (לעד); et tam *ultra*, quam *sempiternum*, et *testimonium* intelligi potest. Dicam et ego in fine voluminis, laborem opusculi mei, Domini invocatione consignans: *Deus, quis similis tibi? aufer iniquitatem servi tui: transi peccatum reliquiarum animæ meæ, ne immittas in me furorē tuum, neque in ira tua 532 corripas me: quoniam misericors es, et multæ miserationes tuæ. Revertere, et miserere mei: præcipita iniquitates meas, et mitte eas in profundum maris: ut salsugo et amaritudo vitiorum in falsa regione dispareat. Da veritatem quam promisisti servo tuo Jacob, et misericordiam quam pollicitus es amico tuo Abraham, et libera animam meam a persecutoribus prophetarum tuorum, Achab, et Jezabel, sicut jurasti patribus meis in diebus antiquis, dicens: Vivo ego, dicit Dominus: Nolo mortem peccatoris, tantum ut revertatur, et vivat (Ezech. xxxiii, 11). Et alibi: Statim ut conversus ingemueris, salvus eris. Tunc videbit inimica mea, et operietur confusioe, quæ nunc dicit ad me: Ubi est Dominus Deus tuus (Ps. xli, 4, 11)? Videbo in ea ultionem tuam, et erit quasi lutum platearum, atque calcabitur, ne amplius de luto et paleis Ægyptias exstruat civitates.*